

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЮБЧАК ІРИНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 336.143:330.34

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ

Спеціальність 072 – Фінанси, банківська справа та страхування

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.С. Любчак

Науковий керівник

Чугунов Ігор Якович
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
лауреат Державної премії України в галузі
науки і техніки,
завідувач кафедри фінансів

Київ 2024

АНОТАЦІЯ

Любчак І.С. Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (07 «Управління та адміністрування»). – Державний торговельно-економічний університет, Київ, 2024.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних засад та удосконалення методологічних положень формування бюджету в системі макроекономічного регулювання.

Сучасний стан макроекономічної ситуації в країні характеризується суттєвим економічним спадом, збільшенням споживчих цін, що спричинено дією воєнного стану на території країни та залежністю від зовнішньої фінансової підтримки. Наведені фактори є основною причиною дестабілізації економічних процесів. Формування бюджету відіграє вагомую роль в системі забезпечення макроекономічної збалансованості. Бюджетна політика є однією з основних складових макроекономічного регулювання. Використання бюджету як основного інструмента макроекономічного регулювання реалізується через бюджетну політику. Раціональна та ефективна бюджетна політика є важливим інструментом впливу на розвиток економіки задля досягнення соціально-економічних пріоритетів, передбачених довгостроковими загальнонаціональними цілями. Важливим є посилення дієвості бюджетного механізму в умовах трансформації економічних відносин. Перспективне бюджетне планування та прогнозування має важливий вплив на збалансованість бюджетної системи, фінансову архітектуру доходів, видатків бюджету, дефіциту бюджету, міжбюджетних відносин в середньостроковому періоді.

За сучасних умов соціально-економічного розвитку важливим є посилення впливу бюджету в системі макроекономічного регулювання, визначення напрямів формування бюджетної політики відповідно до національних пріоритетів, здійснення моніторингу результативності

бюджетних програм та аналізу впливу бюджетної політики на суспільний розвиток. Доцільним є посилення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності та дієве використання бюджетних механізмів як складових соціально-економічного розвитку країни. Оцінка результативності формування бюджету надасть можливість визначення пріоритетних напрямів підвищення дієвості бюджетних відносин в системі макроекономічного регулювання. Разом з тим актуальності набувають питання макроекономічної стабільності, стійкості бюджетної системи, відновлення національної економіки в умовах економічних перетворень. Зазначене потребує підвищення якісного рівня формування бюджету в системі макроекономічного регулювання, підвищення дієвості бюджетного планування і прогнозування, ефективності формування бюджету як складової забезпечення фінансово-економічної результативності.

Об'єктом дослідження є бюджет в системі макроекономічного регулювання.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізми формування бюджету в системі макроекономічного регулювання.

У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. Системний та структурний – при розкритті сутності формування бюджету в системі макроекономічного регулювання. Порівняльний та факторний методи – узагальнено та систематизовано досвід формування бюджету у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Методи наукового абстрагування та експертних оцінок – при розвиненні підходів до розробки основних напрямів перспективного бюджетного планування та прогнозування.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування бюджетної політики, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, Державної казначейської

служби України, Державної податкової служби України, відповідні монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті сутності формування бюджету в системі макроекономічного регулювання, що полягає у застосуванні ефективного фінансово-бюджетного механізму з врахуванням основних засад адаптивної бюджетної архітекtonіки задля забезпечення фінансової спроможності та економічної стійкості країни, формування дієвого інституційного середовища спрямованого на реалізацію виваженої бюджетної політики, сприяння резильєнтності державних фінансів, підтримка на достатньому рівні фінансово-економічного балансу, дотримання транспарентності бюджетного процесу, що посилюватиме результативність фінансово-бюджетних відносин та позитивну динаміку соціально-економічного розвитку країни.

Удосконалено підходи щодо системи формування та виконання доходів зведеного та державного бюджету в умовах трансформації економіки, що ґрунтуються на посиленні інституційної спроможності фіскального регуляторного механізму, плануванні та прогнозуванні дохідної частини бюджету із врахуванням динамічних фінансово-економічних процесів; положення щодо розвитку інституційних засад формування бюджету як інструменту макроекономічного регулювання, що полягають у використанні основних засад інституційної бюджетної архітекtonіки, які визначається сукупністю відповідних бюджетних співвідношень та механізмів з метою впливу на динаміку показників соціально-економічного розвитку країни; підходи щодо формування та виконання видатків зведеного та державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни, які враховують принципи резильєнтності державних фінансів, що передбачають здатність фінансово-бюджетної системи держави здійснювати відтворення, та адаптуватись до змін соціально-економічного середовища, при цьому зберігаючи основні фінансово-економічні показники та відповідну державну фінансову архітекtonіку.

Дістало подальший розвиток положення щодо пріоритетних напрямів підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності, що ґрунтується, у тому числі на положеннях програмно-цільового методу планування бюджету; узагальнення та систематизація досвіду формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, у тому числі забезпечення підвищення якісного рівня формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету, збалансованості бюджету, посилення фінансово-бюджетної дисципліни розпорядниками бюджетних коштів; підходи до розробки основних напрямів перспективного бюджетного планування та прогнозування, у тому числі здійснено перспективне планування показника питомої ваги доходів, видатків, дефіциту Державного бюджету України у валовому внутрішньому продукті на період 2025-2027 років.

Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність бюджету в системі макроекономічного регулювання, мають практичне значення при формуванні та реалізації бюджетної політики, спрямованої на забезпечення фінансової спроможності та економічної стійкості країни.

Основні висновки та результати дисертаційної роботи використано Секретаріатом Кабінету Міністрів України при опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань розробки та реалізації бюджетної політики держави (довідка від 06.11.2024р. №67-258/1-24).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті сутності формування бюджету в системі макроекономічного регулювання. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, бюджетна політика, макроекономічне регулювання, доходи бюджету, видатки бюджету, збалансованість бюджету, бюджетне регулювання, інституційне середовище, бюджетне планування та прогнозування.

ANNOTATION

Liubchak I.S. Budget formation in the system of macroeconomic regulation. – The qualifying scientific work on the manuscript's rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 072 «Finance, Banking and Insurance» (07 «Management and Administration»). – State University of Trade and Economics, Kyiv, 2024.

The dissertation is a comprehensive study of the theoretical foundations and improvement of the methodological provisions of budget formation in the macroeconomic regulation system.

The current state of the macroeconomic situation in the country is characterized by a significant economic downturn, an increase in consumer prices, which is caused by the effect of martial law on the territory of the country and dependence on external financial support. These factors are the main cause of destabilization of economic processes. The formation of the budget plays an important role in the system of ensuring macroeconomic balance. Budgetary policy is one of the main components of macroeconomic regulation. The use of the budget as a target guide for macroeconomic regulation is implemented through budget policy. A rational and effective budget policy is an important tool for influencing the development of the economy in order to achieve the socio-economic priorities envisaged by the long-term national goals. It is important to strengthen the effectiveness of the budget mechanism in the conditions of the transformation of economic relations. Prospective budget planning and forecasting has an important impact on the balance of the budget system, the financial architecture of revenues, budget expenditures, budget deficits, and inter-budgetary relations in the medium term.

Under the current conditions of socio-economic development, it is important to strengthen the influence of the budget in the system of macroeconomic regulation, determine the direction of budget policy formation in accordance with national priorities, monitor the effectiveness of budget programs and analyze the

impact of budget policy on social development. It is expedient to strengthen the effectiveness of the budget in the system of ensuring financial and economic performance and effective use of budget mechanisms as components of the socio-economic development of the country. The assessment of the effectiveness of budget formation will provide an opportunity to determine the priority directions for increasing the effectiveness of budget relations in the system of macroeconomic regulation. At the same time, issues of macroeconomic stability, stability of the budget system, restoration of the national economy in the conditions of economic transformations are gaining relevance. This requires an increase in the quality level of budget formation in the system of macroeconomic regulation, an increase in the effectiveness of budget planning and forecasting, and the effectiveness of budget formation as a component of ensuring financial and economic effectiveness.

The object of the research is the budget in the system of macroeconomic regulation.

The subject of the study is the theoretical foundations and mechanisms of budget formation in the system of macroeconomic regulation.

The work uses a set of methods and approaches, which made it possible to realize the conceptual unity of the research. Systemic and structural when revealing the essence of budget formation in the system of macroeconomic regulation. Comparative and factor methods - the experience of budget formation in countries with developed and transformational economies is summarized and systematized. Methods of scientific abstraction and expert evaluations in the development of approaches to the development of the main areas of perspective budget planning and forecasting.

The information base of the study consisted of legislative and regulatory acts on budget policy formation, statistical and analytical materials of the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Economy of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine, the State Treasury Service of Ukraine, the State Tax Service of Ukraine, relevant monographs, scientific articles of domestic and foreign scientists.

The scientific novelty of the obtained results lies in the disclosure of the essence of budget formation in the system of macroeconomic regulation, which consists in the application of an effective financial and budgetary mechanism taking into account the basic principles of adaptive budget architecture in order to ensure the financial capacity and economic stability of the country. formation of an effective institutional environment aimed at implementing a balanced budget policy, promoting the resilience of state finances, maintaining a sufficient level of financial and economic balance, maintaining the transparency of the budget process, which will strengthen the effectiveness of financial and budgetary relations and positive dynamics socio-economic development of the country.

Approaches to the system of formation and implementation of consolidated and state budget revenues in the conditions of transformation, which are based on strengthening the institutional capacity of the fiscal regulatory mechanism, planning and forecasting of the revenue part of the budget, taking into account dynamic economic financial and economic processes, have been improved; development provisions regarding the institutional foundations of budget formation as a tool of macroeconomic regulation, which consist in the use of the basic principles of institutional budget architecture, which are a set of appropriate budget ratios and mechanisms with the attraction of funds for the dynamics of indicators of the socio-economic development of the country; approaches to the formation and implementation of consolidated and state budget expenditures in the system of socio-economic development of the country, which take into account the principles of sustainability of state finances, which provide for the ability of the financial and budgetary system of the state to reproduce and adapt to changes in the socio-economic environment, while preserving the main financial indicators - economic indicators and the corresponding state financial architecture.

There was further development of the provisions regarding the priority areas of increasing budget efficiency in the system of ensuring financial and economic effectiveness, which is based, including, on the provisions of the program-target method of budget planning; summarizing and systematizing the experience of

budget formation in countries with developed and transformational economies, including ensuring an increase in the quality level of formation and implementation of the revenue and expenditure parts of the budget, budget balance, strengthening of financial and budgetary discipline by managers of budget funds; approaches to the development of the main areas of long-term budget planning and forecasting, including long-term planning of the indicator of the specific weight of revenues, expenditures, deficit of the State Budget of Ukraine in the gross domestic product for the period 2025-2027.

The theoretical provisions and conclusions of the dissertation, which reveal the essence of the budget in the system of macroeconomic regulation, are of practical importance in the formation and implementation of the budget policy aimed at ensuring the financial capacity and economic stability of the country.

The main conclusions and results of the dissertation work were used by the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine when processing projects of normative legal acts on the development and implementation of the state budget policy (reference dated November 6, 2024, №. 67-258/1-24).

The personal contribution of the recipient consists in revealing the essence of budget formation in the system of macroeconomic regulation. Scientific results and conclusions presented for defense were obtained by the author independently.

Key words: budget, budget system, budget policy, macroeconomic regulation, budget revenues, budget expenditures, budget balance, budget regulation, institutional environment, budget planning and forecasting.

Список публікацій здобувача:

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Любчак І.С. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*, 2023. № 58, С. 61-67. (0,4 друк. арк.). <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58-61-67>
2. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109. (0,7 друк. арк.). [https://doi.org/10.31617/1.2023\(152\)07](https://doi.org/10.31617/1.2023(152)07)
3. Chugunov I., Liubchak I. Budgeting under martial law. *Scientia fructuosa*. 2024. № 5. P. 4–14. (0,7 друк. арк.). [https://doi.org/10.31617/1.2024\(157\)01](https://doi.org/10.31617/1.2024(157)01)
4. Любчак І. С. Напрями розвитку системи формування бюджету. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. (0,5 друк. арк.). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4646>

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Любчак І.С. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання. Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в ХХІ столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 8 листопада 2022 р.). Умань: ЦФЕНД, 2022, С. 32-33. (0,1 друк. арк.).
6. Любчак І.С. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Актуальні питання науки, освіти та технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.), у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022, Ч.1. С. 46-48. (0,2 друк. арк.).
7. Любчак І.С. Бюджет у системі фінансово-бюджетних перетворень. Фінансова політика як складова економічного розвитку : тези доп. Всеукр.

наук.-практ. конф. (Київ, 11–12 квітня 2023 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 70-73. (0,3 друк. арк.).

8. Liubchak I. The state budget of Ukraine under martial law. Financial mechanisms for ensuring economic recovery Ukraine in modern conditions [Electronic edition]: collection of theses reports of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists, Irpin, February 22, 2024. Irpin, 2024. 164-166 p. (0,2 друк. арк.).

9. Любчак І.С. Бюджетна політика України в системі макроекономічного регулювання. Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості: тези доп. Всеукр. наук.- практи. інтернет-конф. (Київ, 21 березня 2024 р.) – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 36-39. (0,3 друк. арк.).

10. Любчак І.С. Видатки бюджету в умовах воєнного стану. Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 69-71. (0,2 друк. арк.).

11. Liubchak I. Budget policy of Ukraine under economic uncertainty. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (October 28-30, 2024. San Francisco, USA). *European Open Science Space*, 2024. P. 44-47. (0,3 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	19
1.1. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання.....	19
1.2. Інституційні засади формування бюджету як інструменту макроекономічного регулювання.....	36
1.3. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою.....	48
Висновки до розділу 1.....	64
Список використаних джерел до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК СКЛАДОВА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	80
2.1. Стан формування та виконання доходів зведеного та державного бюджету в умовах трансформації економіки.....	80
2.2. Аналіз формування та виконання видатків зведеного та державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни.....	98
2.3. Збалансованість зведеного та державного бюджету в умовах економічних рецесій.....	111
Висновки до розділу 2.....	127
Список використаних джерел до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	143
3.1. Пріоритетні напрями підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності.....	144
3.2. Перспективне бюджетне планування та прогнозування.....	157
Висновки до розділу 3.....	173
Список використаних джерел до розділу 3.....	176
ВИСНОВКИ	187
ДОДАТКИ	192

ВСТУП

Актуальність теми. Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання спрямоване на забезпечення фінансово-економічної збалансованості та стійкості, дотримання необхідного динамічного фінансово-бюджетного балансу, виконання державою основних функцій, мінімізуючи негативні наслідки, спричинених соціально-економічними змінами та трансформаціями, сприяючи суспільному розвитку країни. Формування бюджету як дієвого інструменту макроекономічного регулювання заслуговує відповідної уваги виходячи з необхідності посилення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності. Вагомим є розкриття сутності формування та виконання бюджету з позицій забезпечення макроекономічної рівноваги, нарощення темпів соціально-економічного розвитку, посилення резильєнтності публічних фінансів, стимулювання дієвих економічних та соціальних трансформацій та відновлення національної економіки.

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері формування та виконання бюджету та бюджетної політики є праці Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Дж. М. Кейнса, А. Лаффера, Е. Ліндала, В. Парето, К. Рау, Д.Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Р. Солоу, Дж. Стігліца, В.Танзі, Дж. Хікса.

Дослідженням системи формування бюджету в системі макроекономічного регулювання присвячені праці вітчизняних вчених: С. Буковинського, О. Василика, І. Запатріної, Т. Канєвої, С. Качули, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніної, А. Мазаракі, В. Макогон, В. Опаріна, М. Пасічного, Г. П'ятаченка, Л. Сідельникової, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших.

В умовах економічних перетворень важливим є посилення ефективності бюджету в системі фінансово-економічної результативності, оцінка та моніторинг впливу бюджетної політики на темпи соціально-економічного розвитку, розроблення та реалізація дієвих фінансово-бюджетних механізмів

суспільного розвитку. Доцільним є обґрунтування підходів щодо удосконалення системи формування бюджету в системі макроекономічного регулювання, використання механізму перспективного бюджетного планування та прогнозування з урахуванням засад адаптивної бюджетної архітекτονіки, посилення бюджетної пріоритетності та ефективності.

Зазначене свідчить про актуальність дисертаційної роботи та обумовило визначення її мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного торговельно-економічного університету: «Фінансова політика соціально-економічного розвитку країни» (номер державної реєстрації 0121U100344), «Державна фінансова політика суспільного розвитку» (номер державної реєстрації 0122U001433), «Формування доходів бюджету як складова фінансової безпеки держави» (номер державної реєстрації 0122U001434), «Фінансово-бюджетна політика в умовах суспільно-економічних перетворень» (номер державної реєстрації 0124U000331), автором надано відповідні матеріали та пропозиції щодо формування бюджету в системі макроекономічного регулювання.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття теоретичних засад та удосконалення методологічних положень формування бюджету в системі макроекономічного регулювання.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- розкрити сутність формування бюджету в системі макроекономічного регулювання;
- удосконалити положення щодо розвитку інституційних засад формування бюджету як інструменту макроекономічного регулювання;
- розвинути положення щодо пріоритетних напрямів підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності;

- удосконалити підходи щодо формування та виконання доходів зведеного та державного бюджету в умовах трансформації економіки;
- узагальнити та систематизувати досвід формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою;
- удосконалити підходи щодо формування та виконання видатків зведеного та державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни;
- розвинути підходи до розробки основних напрямів перспективного бюджетного планування та прогнозування.

Об'єктом дослідження є бюджет в системі макроекономічного регулювання.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізми формування бюджету в системі макроекономічного регулювання.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. Системний та структурний – при розкритті сутності формування бюджету в системі макроекономічного регулювання. Порівняльний та факторний методи – узагальнено та систематизовано досвід формування бюджету у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Методи наукового абстрагування та експертних оцінок – при розвиненні підходів до розробки основних напрямів перспективного бюджетного планування та прогнозування.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування бюджетної політики, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, відповідні монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:***вперше:***

– розкрито сутність формування бюджету в системі макроекономічного регулювання, що полягає у застосуванні ефективного фінансово-бюджетного механізму з врахуванням основних засад адаптивної бюджетної архітекtonіки задля забезпечення фінансової спроможності та економічної стійкості країни, формування дієвого інституційного середовища спрямованого на реалізацію виваженої бюджетної політики, сприяння резильєнтності державних фінансів, підтримка на достатньому рівні фінансово-економічного балансу, дотримання транспарентності бюджетного процесу, що посилюватиме результативність фінансово-бюджетних відносин та позитивну динаміку соціально-економічного розвитку країни.

удосконалено:

– підходи щодо системи формування та виконання доходів зведеного та державного бюджету в умовах трансформації економіки, що ґрунтуються на посиленні інституційної спроможності фіскального регуляторного механізму, плануванні та прогнозуванні дохідної частини бюджету із врахуванням динамічних фінансово-економічних процесів;

– положення щодо розвитку інституційних засад формування бюджету як інструменту макроекономічного регулювання, що полягають у використанні основних засад інституційної бюджетної архітекtonіки, які визначається сукупністю відповідних бюджетних співвідношень та механізмів з метою впливу на динаміку показників соціально-економічного розвитку країни;

– підходи щодо формування та виконання видатків зведеного та державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни, які враховують принципи резильєнтності державних фінансів, що передбачають здатність фінансово-бюджетної системи держави здійснювати відтворення, та адаптуватись до змін соціально-економічного

середовища, при цьому зберігаючи основні фінансово-економічні показники та відповідну державну фінансову архітектуру.

дістало подальший розвиток:

– положення щодо пріоритетних напрямів підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності, що ґрунтується, у тому числі на положеннях програмно-цільового методу планування бюджету;

– узагальнення та систематизація досвіду формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, у тому числі забезпечення підвищення якісного рівня формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету, збалансованості бюджету, посилення фінансово-бюджетної дисципліни розпорядниками бюджетних коштів;

– підходи до розробки основних напрямів перспективного бюджетного планування та прогнозування, у тому числі здійснено перспективне планування показника питомої ваги доходів, видатків, дефіциту Державного бюджету України у валовому внутрішньому продукті на період 2025-2027 років.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність бюджету в системі макроекономічного регулювання, мають практичне значення при формуванні та реалізації бюджетної політики, спрямованої на забезпечення фінансової спроможності та економічної стійкості країни.

Основні висновки та результати дисертаційної роботи використано Секретаріатом Кабінету Міністрів України при опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань розробки та реалізації бюджетної політики держави (довідка від 06.11.2024 р. №67-258/1-24).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті сутності формування бюджету в системі макроекономічного регулювання. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методологічні положення, результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в XXI столітті» (м. Умань, 2022 р.), «Актуальні питання науки, освіти та технологій» (м. Біла Церква, 2022 р.), «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (м. Київ, 2023 р.), «Financial mechanisms for ensuring economic recovery Ukraine in modern conditions» (Irpın, 2024), «Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості» (м. Київ, 2024 р.), «Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану» (м. Київ, 2024 р.), «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (San Francisco, USA, 2024).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у 11 наукових працях, у тому числі 4 у наукових фахових виданнях, загальним обсягом 3,9 друк. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки. Дисертація містить 3 таблиці, 3 рисунки, 11 додатків, список використаних джерел включає 247 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання

Одним із вагомих інструментів макроекономічного регулювання є бюджет, який відображає відносини щодо перерозподілу валового внутрішнього продукту з приводу вироблення, споживання товарів та послуг з метою задоволення необхідних потреб населення. Бюджет є важливим елементом макроекономічної рівноваги, що здійснює вплив на соціально-економічний розвиток країни. Формування та реалізація бюджету визначається рівнем розвитку фінансово-бюджетних інститутів спрямованих на забезпечення економічного зростання країни. Бюджет є інструментом суспільного розвитку, що здійснює вплив на соціально-економічний стан країни, її ресурсний та інноваційний розвиток. Бюджетна політика є багатокomпонентною сукупністю державних заходів та включає в себе формування, виконання та регулювання дохідної складової бюджету, видаткової складової бюджету, податків та зборів, міжбюджетних відносин, зовнішньої фінансової допомоги, рівня дефіциту бюджету, стану державного боргу.

Вплив бюджету на макроекономічний стан країни реалізується через механізм формування доходів та видатків бюджету. Від дієвості механізму та структури дохідної та видаткової частин бюджету залежить рівень соціально-економічного розвитку країни. Застосування бюджету в системі макроекономічного регулювання здійснюється через механізми бюджетної політики, що забезпечує зростання обсягів фінансових ресурсів у розпорядженні державних органів для розвитку національної економіки та підвищення рівня добробуту населення. В умовах трансформації економічних

відносин бюджет через політику доходів і видатків є інструментом стимулювання економічної діяльності, фінансування сфери соціального захисту населення з метою досягнення соціально-економічних параметрів, визначених середньостроковими та довгостроковими національними цілями.

Бюджет як невід'ємна частина фінансово-економічних відносин є інструментом регулювання соціальної, економічної, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики держави. Вплив бюджету на фінансово-економічний стан в країні здійснюється через механізми формування дохідної і видаткової частини бюджету. Основним завданням бюджету є забезпечення сталого економічного розвитку країни, при цьому зберігаючи стійкість бюджетної системи, від дієвості та результативності якої залежить рівень макроекономічної рівноваги, тому важливим є визначення ступеня взаємовпливу бюджетної системи і економічного розвитку країни. Використання бюджету як регулятора макроекономічної рівноваги реалізується через формування дієвої та ефективної бюджетної політики. Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання полягає у визначенні раціональних співвідношень між усіма елементами бюджетної системи задля забезпечення стійкого економічного зростання. Дієвість бюджетної політики здійснює безпосередній вплив на створення відповідних умов задля структурної перебудови економіки з урахуванням пріоритетних напрямів подальшого економічного зростання. Бюджетна політика є інструментом державного фінансового регулювання суспільних відносин. Бюджет є інструментом забезпечення макроекономічної рівноваги, адже від ступеня раціональності формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету залежить рівень збалансованості, стійкості бюджету та ефективність його впливу на динаміку економічного зростання [11, 17, 62].

Вперше бюджет був сформований у 1781 рік, коли міністр фінансів Франції Жак Неккер представив королю Людовіку XVI звітність про стан фінансів країни. Представлений документ містив середні по країні звітні дані

про доходи та витрати держави за кілька років. До того формувалися окремі кошториси та рахунки, які були неповними і готувалися лише за основними параметрами фінансового господарства. Саме слово «бюджет», що в перекладі означає «шкіряна сумка» або «шкіряний гаманець», набуло широкого розповсюдження в офіційних документах на початку XIX століття. Концепція бюджету як офіційного звіту про державні доходи та витрати, а також впровадження практики підготовки цього документа набули своєї актуальності наприкінці XVIII століття. Поштовхом для формування бюджетних відносин, як окремої ланки, стало ускладнення процесу перерозподілу частин суспільних продуктів і комплікація управління цим процесом. Тому в другій половині XIX ст., коли економіки Англії, Франції та Німеччини набули швидкого зростання та розвитку, а державні надходження почали значно зростати, потреба у формуванні бюджету значно актуалізувалась. Відповідно до цього, наприкінці XIX – на початку XX ст. бюджет став важливою частиною фінансово-економічних відносин і фактично став самостійною галуззю наукової економічної теорії та практики. Щодо визначення економічної природи бюджету, то вперше спробу сформулювати основні засади бюджетних відносин зробив середньовічний арабський мислитель Ібн Хальдун. Він вважав, що основними напрямками формування результативної дохідної частини є справедливість оподаткування і рівність платоспроможності. Також Ібн Хальдун наголошував на забороні державного виробництва та торгівлі для приватних осіб. Подібні думки прослідковуються у працях американських вчених П. Самуельсон і Д. Нордхаус, які запропонували критерії оцінки основних функцій країни, загалом та формування бюджетних відносин, зокрема – справедливість, ефективність і стабільність [10, 31, 111].

В продовження, варто зазначити, що Пол Самуельсон виокремлював дві основні функції бюджету: за допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного продукту між приватним та державним секторами та

інвестиціями (відповідно до цього, бюджет виконує регулятивну функцію щодо стимулювання або скорочення випуску товарів та послуг між секторами економіки); бюджет виступає інструментом планування та контролю фінансово-економічних та бюджетно-податкових відносин в державі (формування та виконання дохідної та видаткової частин відповідно до бюджетних програм). Пол Самуельсон у своїх наукових працях виокремлював три основні частини бюджету: структурну, фактичну та циклічну. Структурна частина бюджету – фінансово-економічні показники доходів, видатків та дефіциту, які можна досягнути за умови якщо економіка працює на рівні потенційного випуску, тобто планові показники. Фактична частина бюджету – звітність за фактичними показниками доходів, видатків та дефіцити за певний часовий період. Циклічність у бюджеті Пол Самуельсон визначав як відхилення планових показників від фактичних. Пол Самуельсон та Вільям Нордхаус в межах своїх досліджень акцентували, що жодна з економічна система не може бути стовідсотково ринковою. Тобто, це свідчить про те, що будь-яка економічна система піддається впливу з боку державного регулювання, що визначає вплив бюджету на макроекономічну збалансованість країни [4, 111].

Основоположником економічної теорії та практики регулювання національної економіки за допомогою раціонального розподілу державних фінансів є британський економіст Дж. Кейнс. У своїх наукових працях Кейнс стверджував, що основним завданням національної економічної політики є управління сукупним попитом, а бюджет, як дієвий важіль економічного регулювання, є важливим інструментом реалізації цієї політики. Впливаючи на різницю між доходами та видатками бюджету, виходячи з конкретних економічних умов, держава має можливість цілеспрямовано впливати на сукупний попит, а через сукупний попит – на пропозицію. Теорія Дж. Кейнса щодо управління державними фінансами визначає бюджетний дефіцит як стимулятор соціально-економічного розвитку. За кейнсіанською теорією, у разі

економічного спаду держава має зменшити податкове навантаження на економіку, збільшити бюджетні видатки, допустити дефіцит бюджету, тим самим збільшуючи додатковий попит в економіці. У процесі економічного зростання бюджетне регулювання має стримувати попит шляхом збільшення податкового тиску та обмеження бюджетних видатків. Бюджетний дефіцит, ймовірно, зберігатиметься, навіть якщо виробництво продовжує зростати, щоб стимулювати економіку та досягати максимальних темпів зростання. Кейнсіанська теорія не приділяє достатньої уваги проблемі накопичення державного боргу та зростання інфляції, а дефіцит бюджету продовжує стимулювати відтворення. Проте, теорія Дж. Кейнса безпосередньо відтворює взаємозв'язок між раціональним та ефективним управлінням державним бюджетом та макроекономічною стабільністю в країні [5, 104].

Розглянемо теорію економіки пропозиції та її вплив на розвиток бюджетних відносин. Видатним представником даної теорії є А. Лаффер та його наукова розробка «податкова крива». Теоретичною основою пропозиції є скорочення державних витрат, зниження податків і кількості готівки в обігу, відмова від провідної ролі стратегічного планування. Згідно з цією теорією, пропозиція повинна випереджати попит, а зниження податків має стимулювати пропозицію шляхом збільшення приватних заощаджень, які перетворюються на приватні інвестиції. В основу теорії А. Лаффера закладено те, що збільшення державних витрат призводить до зростання інфляції та податків, що призводить до збільшення дефіциту бюджету та боргу, а також до зменшення заощаджень. Усі ці заходи теоретично повинні збільшити надходження до бюджету, але насправді роблять навпаки. Відповідно теорія не передбачала забезпечення збалансованості бюджету [4, 31].

У своїй науковій праці «Економіка державного сектора» американський економіст Джозеф Е. Стігліц трактує дефініцію «бюджет» наступним чином: «...це засіб виміру грошових потоків, щорічних надходжень та витрат уряду, подібно до того, як баланс корпорації описує її прибутки та витрати. Бюджет

показує, як діє уряд, на що йдуть його витрати та звідки прибувають надходження...» [51]. В контексті дослідження бюджетних відносин Джозеф Е. Стігліц особливу увагу приділяв необхідності вкладення інвестицій в соціальну сферу бюджетування, які в довгостроковій перспективі підвищать рівень економічного зростання країни. Ще одним американський вченим-економістом є Й. Шумпетер. Науковець вважав, що державний бюджет знаходиться в прямій залежності від еволюції економічної системи та соціально-економічної організації країни. В цьому контексті, високий рівень податконавантаження суперечить економічним потребам суспільства та призупиняє соціально-економічний розвиток країни. Дж. Кларк, Р. Масгрейв визначають державний бюджет як один із найбільш ефективних та результативних інструментів вирішення соціально-економічних проблем та, відповідно, досягнення макроекономічної стабільності. Науковці Петер Хорват, Роланд Гляйх та група фахівців «Horvath and Partners» визначають бюджет як «...план, сформульований у 8 вартісних величинах, який з певним ступенем обов'язковості виконання призначається структурній одиниці з повноваженнями приймати рішення на певний період часу...» [1, 4, 33, 61, 102].

Варто зазначити, що у наукових працях вчених класичної економічної теорії дефініція «бюджет» або ж «державний бюджет» не пояснюється. Проте, основоположник класичної економічної теорії Адам Сміт окреслив найважливіші напрямки державних витрат: витрати на оборону, витрати на правосуддя, утримання державних установ для сприяння торгівлі та оплати громадських робіт, утримання навчальних закладів, підтримка діяльності правителів. Задля забезпечення ефективності та результативності використання видаткової частини Адам Сміт запропонував формувати їх за рахунок податкових надходжень для тих, хто буде отримувати вигоду від державних витрат. Такий підхід свідчить про пошук додаткових результативних джерел дохідної частини бюджету, що в свою чергу мало б

позитивний вплив на макроекономічну рівновагу та соціально-економічний розвиток. Вагомий вплив на формування фінансової науки у сфері державних фінансів здійснили представники маржиналістської теорії. Зокрема, Л. Вальрасом обґрунтовано використання економіко-математичних методів аналізу фінансових процесів і явищ, що безпосередньо вплинуло на розроблення аналітичного механізму аналізу та моніторингу фінансових показників. У своїх наукових працях маржиналісти акцентували увагу на питаннях оподаткування, завдяки чому виникло поняття «гранична податкова ставка», що стало поштовхом для розвитку прогресивної шкали оподаткування [31, 61, 82].

Французький економіст Рене Штурм у науковій праці «Бюджет» охарактеризував еволюцію трактувань дефініції «бюджет»:

– бюджет – «...рівновага між державними потребами та коштами...» (Жан Б. Сей);

– бюджет – «... акт, який передбачає та дозволяє щорічні доходи та видатки держави або інші повинності, підпорядковування законами тим же правилам...» (Кодекс Державної звітності 1832 р.);

– бюджет – «...офіційний звіт про публічні доходи та видатки...» (Словник політичної економії);

– бюджет – «...щорічно визначувана відомість державних доходів та витрат...» (Словник Літтре) [11, 114].

На основі проведеного дослідження Р. Штурм сформував власне визначення, а саме: «...державний бюджет – це акт, який містить попереднє схвалення доходів та видатків...». Аналізуючи зазначене трактування поняття «бюджет» варто зазначити, що науковець особливу увагу акцентував на тому, що бюджет є Законом (законодавчим актом), а не лише розписом доходів та видатків, як зазначали дослідники-попередники. Особливу увагу трактуванню поняття економічної категорії «бюджет» приділили такі фінансисти як Лоренц

Штейн (1815 - 1890), Генріх-Рудольф Гнейст (1816 - 1895), Поль Леруа-Больє (1843 - 1916), Карл Рай (1792 - 1870), Адольф Вагнер (1835 - 1917) [11, 81].

Лауреат Нобелівської премії Лоуренс Клейн в межах емпіричних макроекономічних досліджень проєкту «Лінк» трактував, що макроекономічна стабільність в країні має базуватись на високому рівні зайнятості населення, що, відповідно, супроводжується економічним зростанням, зниженням рівня інфляції та досягнення збалансованості розширеного державного бюджету. Тобто Л. Клейн у своїх дослідженнях описав прямий вплив бюджету на макроекономічний стан країни. Варто зазначити, що Л. Клейн вперше розробив макет економетричних макромоделей та продемонстрував їх практичне застосування у різних країнах. Кеннет Джозеф Ерроу, лауреат Нобелівської премії з економіки «За новаторський вклад у загальну теорію рівноваги і теорію добробуту» на основі математичних розрахунків визначив вплив держави на функціонування фінансового ринку через контроль цінової політики та інших заходів, що направлені на перерозподіл доходу. У своїх напрацюваннях Кеннет Дж. Ерроу довів раціональність використання податкових надходжень та трансфертів, що безпосередньо впливає на макроекономічну стабільність [4, 17].

Економічну сутність бюджету визначають бюджетні відносини. Головними учасниками бюджетних відносин є держава (використовує бюджетні відносини задля акумулювання фінансових ресурсів з метою виконання поставлених на неї функцій), суб'єкти господарювання (формують дохідну частину бюджету та/або отримують бюджетні кошти, залежно від їх ролі у фінансово-економічних відносинах) та населення (формує дохідну частину бюджету, сплачуючи податки та зворотно отримує фінансові ресурси від держави). Загалом, функціонування бюджетних відносин спрямоване на виконання функцій, покладених на державу, максимальне задоволення потреб суспільства, а також соціально-економічний розвиток у середньо- та довгостроковій перспективі. Бюджет як економічна категорія має власні

ознаки: Історичність. Як економічна категорія бюджет має історичний розвиток та специфіку формування залежно від країни походження. Плановість. Основною ознакою бюджету є його плановий характер. Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками: рівновага доходів і видатків, бюджетний надлишок (профіцит), бюджетний дефіцит. Юридичний характер. Бюджет має силу правового акту та Законом. Терміновість. Бюджет завжди складається і виконується впродовж певного терміну [15, 69, 94].

Основним завданням системи формування та виконання бюджету є створення відповідних умов для соціально-економічного розвитку відповідно до національних пріоритетів. Бюджет в системі макроекономічного регулювання є інструментом формування і використання фінансових ресурсів. Формування бюджету надає можливість впливати на економічну активність та соціальне забезпечення населення, стимулювати розвиток секторів економіки. За допомогою фінансових інструментів бюджетна система визначає податковий клімат, пріоритети розподілу державних видатків та розмір міжбюджетних трансфертів. Бюджет в системі макроекономічного регулювання є інструментом підвищення економічної активності, стимулювання інвестиційних процесів та підвищення ефективності виробництва. В системі бюджетних відносин виокремлюють економічне, політичне та соціальне значення бюджету. Економічне значення бюджету визначається можливістю держави впливати на економічні та соціальні процеси в країні шляхом формування фінансових ресурсів (дохідної частини бюджету) та їх раціональному перерозподілу (видаткова частина бюджету). Політичне значення бюджету реалізується через затвердження бюджету законодавчим органом. Суспільне значення бюджету обґрунтовується вирішенням завдань соціального характеру: фінансування бюджетними ресурсами соціального захисту та допомоги відповідним категоріям населення, забезпечення та утримання пенсіонерів, фінансування науки та

освіти, культури, спорту, охорони здоров'я, тощо. Досліджуючи економічну сутність бюджету як макроекономічного регулятора варто виокремити фактори впливу на результативні та дієвість бюджетних відносин. На бюджети впливають економічні, політичні, військово-політичні та соціальні фактори. До економічних факторів належать: розмір ВВП, розмір національного доходу, зростання (спад) економічного виробництва, продуктивність суспільної праці, рівень розвитку важливих галузей науки і техніки, фіскальна політика тощо. Соціальними факторами є розмір і рівень оплати праці різних категорій працівників, рівень забезпечення соціальних груп населення (внутрішньо-переміщені особи, люди з інвалідністю, пенсіонери та інші), розмір споживчого кошика, мережі лікарень, вищих навчальних закладів тощо. До політичних та військово-політичних факторів належать військові конфлікти, дія воєнного стану, забезпечення національної обороноздатності країни, підтримання внутрішнього правопорядку, раціональність організації державного управління, ефективність законодавчої та адміністративної влади. Використання бюджету як цільового орієнтиру макроекономічного регулювання реалізується через бюджетну політику. Соціально-економічний розвиток країни обумовлюється функціонуванням дієвої бюджетної політики. Для виходу на траєкторію стійкого економічного зростання необхідна ґрунтовна та ефективна бюджетна політика, яка сприяє досягненню стратегічних орієнтирів розвитку як регіонів, так і держави в цілому [23, 65, 66, 72].

Бюджетна політика є невід'ємним елементом забезпечення соціальної та економічної стабільності в країні. Для України важливим є формування такої бюджетної політики, яка б забезпечувала результативне використання бюджетних коштів, формування достатньої доходної бази бюджетів для належного соціально-економічного забезпечення населення. Побудова бюджетної політики, здатної ефективно впливати на макроекономічні та мікроекономічні процеси в країні є особливо важливою. Це завдання особливо

загострюється та актуалізується в умовах нестабільності економічної динаміки. Виходячи з економічного змісту поняття бюджетної політики, головним її завданням на державному рівні є: сприяння процесу збалансованої макроекономічної стабільності, подоланню інфляційних процесів; здійснення податкової політики; здійснення структурних реформ за критерієм економічного зростання і підвищення рівня економіки; формування взаємовідносин у бюджетній системі в напрямі забезпечення самостійності місцевих бюджетів; оптимізація рівня бюджетного дефіциту, державного боргу та пошуку джерел їх фінансування; пошук альтернативних джерел доходів бюджету. Реалізація бюджетної політики на загальнодержавному рівні дозволяє: підвищити стійкість і конкурентоспроможність національної економіки; забезпечити гарантоване виконання фінансових зобов'язань бюджету перед зовнішніми і внутрішніми кредиторами; зберегти якість бюджетних послуг та забезпечити соціальний захист найбільш незахищених категорій населення. Основною функцією бюджетної політики є регуляторна. Зміст даної функції полягає у здійсненні перерозподілу створеного ВВП та реалізації забезпечення ефективного використання факторів виробництва, стабільного рівня цін, рівноваги платіжного балансу [68, 69, 91].

Проведення виваженої бюджетної політики, взаємодія усіх бюджетних інструментів, регулювання дохідної та видаткової частини бюджету дозволяє досягати макроекономічної рівноваги та показників економічного зростання, сприяти розвитку економіки і соціальним перетворенням. Дієва та результативна бюджетна політика виконує активну роль у регулюванні економічних процесів та забезпеченні соціального захисту громадян. Від рівня дієвості бюджетної політики залежить темп економічного розвитку держави та інтегрований показник стійкості бюджетної системи, який визначається сукупністю інструментів бюджетування та визначає рівень збалансованості бюджетної системи. Необхідним є визначення та встановлення раціональних співвідношень між елементами бюджетної системи, що забезпечить достатній

обсяг бюджетних ресурсів тим самим сприяючи економічному зростанню. Удосконалення діючої бюджетної політики необхідне в частині формування довгострокової концепції розвитку фінансово-економічної системи. Важливим є проведення бюджетної політики, забезпечуючи підвищення рівня прозорості бюджетного процесу. Особливо вагомого значення набуває удосконалення інституційних засад бюджетної політики, у тому числі в частині формування доходів та видатків бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, управління державним боргом. Бюджетна архітектоніка має забезпечувати належні інституційні умови функціонування фінансово-економічних відносин, які, в свою чергу, будуть сприяти підвищенню добробуту суспільства. Важливим завданням для бюджетної системи є упорядкування бюджетних видатків без втрати ефективності у досягненні результатів. Доцільним є планування ефективних бюджетних програм, що спроможні забезпечувати поступову відбудову економіки та економічний розвиток у перспективі. Необхідним є використання відповідних показників оцінки бюджетної результативності, дотримання принципу прозорості та публічності органів державного управління, що, в свою чергу, вплине на темпи економічного зростання. Вагомим є удосконалення бюджетної системи формування дохідної та видаткової частини бюджету відповідно до особливостей воєнного періоду, удосконалення механізму управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, забезпечення дієвості бюджетного планування і прогнозування, відповідно до визначеної пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової фінансово-економічних відносин [4, 69, 75, 79].

Макроекономічний баланс являє собою стійкість та рівновагу в економічному середовищі країни в частині основних економічних показників, таких як інфляція, безробіття, дефіцит бюджету, стан боргового навантаження

економічне зростання, рівень цін, платіжний баланс та інші. Забезпечення макроекономічної рівноваги визначає темпи соціально-економічного розвитку та фінансової стійкості країни. Бюджет як основний макроекономічний регулятор відіграє важливу роль у формуванні та підтримці результативного та дієвого фінансово-бюджетного клімату в країні. Бюджет є важливим елементом перерозподілу валового внутрішнього продукту, що є необхідною передумовою для соціально-економічного розвитку. Зміст бюджету у фінансових процесах держави визначається раціональністю формування дохідної частини бюджету, пріоритетністю розподілу видатків та забезпечення фінансової спроможності бюджетів усіх рівнів. Роль бюджету в системі макроекономічного регулювання полягає в тому, що через його здійснюється територіальний та міжгалузевий розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту з метою вдосконалення структури суспільного виробництва і забезпечення соціальних гарантій населенню. Відповідно роль бюджету як інструмента макроекономічного регулювання визначається можливістю раціонально, дієво розподіляти доходи населення, впливати на фінансове забезпечення місцевого самоврядування, відповідні бюджети адміністративно-територіальних одиниць. За допомогою ефективного механізму формування бюджету, держава має можливість надавати суспільству блага і послуги, які здійснюють суттєвий вплив на рівень та якість життя населення. До таких благ належать національна безпека і оборона країни, правопорядок, освіта, наука, охорона здоров'я, культура [57, 74, 77].

Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання полягає у здійсненні впливу на суспільне відтворення, відповідно до методів та напрямів формування фінансових ресурсів. На основі чого бюджет здійснює безпосередній вплив на економічне зростання, розвиток суспільного виробництва, уникнення диспропорцій у розподілі доходів на задоволення потреб населення, покращення стану функціонування усіх галузей національної економіки. Основними завданнями бюджету в системі

макроекономічного регулювання є: забезпечення стійкості та спроможності фінансово-бюджетних відносин задля створення необхідних умов для соціально-економічного розвитку країни; формування та виконання доходів та видатків бюджету з використанням адаптивної бюджетної архітекtonіки; зміцнення власної дохідної частини бюджету задля мінімізації залучення зовнішніх фінансових ресурсів; фінансування бюджетних програм відповідно до пріоритетності; забезпечення збалансованості бюджету, що передбачає оптимальний рівень співвідношення державного боргу до ВВП; дотримання результативних фінансово-бюджетних показників, що сприятимуть суспільному розвитку; управління ризиками фінансово-бюджетного середовища; стимулювання та підтримка малого та середнього бізнесу задля ефективності наповнення бюджетів податковими надходженнями; створення ефективної системи соціального захисту та соціального забезпечення, що сприятиме задоволенню потреб населення країни; підвищення ефективності формування та реалізації бюджету як засобу забезпечення соціально-економічного розвитку. Відповідно до завдань, які реалізує бюджет в системі макроекономічного регулювання, варто зазначити, що бюджет є важливим регулятором економічного стану та соціально-економічних змін в країні. Вищезазначені завдання визначають вагомість значення ефективного та результативного бюджету в системі макроекономічного регулювання [8, 26, 68].

Отже, економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання полягає у застосуванні ефективного фінансово-бюджетного механізму з врахуванням засад адаптивної бюджетної архітекtonіки задля забезпечення фінансової спроможності та стійкості країни, а також формування дієвого інституційного середовища спрямованого на реалізацію виваженої бюджетної політики, сприяння резильєнтності державних фінансів, підтримка на достатньому рівні фінансово-бюджетного балансу, дотримання прозорості бюджетного процесу, що посилюватиме результативність

фінансово-бюджетних відносин та визначатиме динаміку соціально-економічного розвитку.

В системі макроекономічної рівноваги бюджет виступає основним регуляторним інструментом забезпечення фінансової стійкості, збалансованості та соціально-економічного розвитку країни. Бюджет є вагомим інструментом регулювання соціальної, економічної, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики держави. Вплив бюджету на макроекономічний стан в країні здійснюється через механізми формування дохідної і видаткової частини бюджету. Від ступеня упорядкування обсягів і структури дохідної та видаткової частин бюджету залежить рівень соціально-економічного розвитку країни. Вагомим в сучасних умовах є визначення пріоритетів бюджетної політики задля забезпечення економічного зростання. Доцільним є реалізація бюджетної політики в напряму дієвої державної фінансової стратегії, спрямованої на суспільний розвиток. Необхідним є забезпечення перетворення бюджетного механізму в дієвий засіб реалізації соціально-економічної стратегії країни. Основним пріоритетом такої бюджетної стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави. Бюджетне фінансування необхідно спрямувати на військово-промисловий комплекс, соціальний захист населення, основні медичні та освітні послуги, культур [9, 15, 69].

З метою посилення ролі бюджету в системі макроекономічного регулювання доцільним є удосконалення системи формування доходів бюджету, ефективного планування та використання видатків бюджету, управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування, забезпечення рівня збалансованості бюджету, підвищення дієвості бюджетного планування і прогнозування, відповідно до рівня пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової забезпечення соціально-економічної результативності. Важливим є визначення пріоритетів бюджетної політики для забезпечення

економічного зростання. Бюджетну політику необхідно реалізовувати в напрямку ефективної та результативної національної стратегії, спрямованої на соціальний розвиток. Першочерговим завданням такої бюджетної стратегії має стати посилення принципу бюджетної пріоритетності та ефективності. Посилення дієвості бюджетної політики передбачає формування та реалізацію комплексу взаємоузгоджених заходів спрямованих на забезпечення стійкості та збалансованості бюджету, підвищення ефективності державних видатків, дотримання оптимальних фінансово-бюджетних показників. Вдосконалення бюджетної політики має ґрунтуватися на якісно нових підходах до бюджетного механізму з врахування критеріїв реалістичності, послідовності, ефективності та результативності формування бюджету [8, 74, 80].

Зважаючи на динаміку показників бюджетної політики, варто констатувати, що реалізація бюджетної політики в системі макроекономічного регулювання має базуватися на збалансованій стратегії, оскільки загальний рівень державних видатків лише певною мірою позитивно впливає на економічну стабільність. У цьому напрямку варто акцентувати увагу на зміцненні власної дохідної частини бюджету, зменшуючи обсяг міжнародної фінансової допомоги. Крім того, ефективність реалізації бюджетної політики залежить не лише від зміцнення власної дохідної частини та збільшення державних видатків на фінансування певних аспектів економічного розвитку, а й від того, наскільки бюджетна та грошово-кредитна політика відповідають ключовим макроекономічним цілям. В умовах економічних перетворень пріоритетним є визначення показника стійкості бюджетної системи, що включатиме стан дохідної та видаткової частин державного бюджету та бюджетів усіх рівнів місцевого самоврядування, рівень дефіциту, показники динаміки залучення міжнародної фінансової допомоги та частка у доходах бюджету, рівень фінансової спроможності самостійно формувати бюджет, стан внутрішньої та зовнішньої допомоги, показники дотаційності місцевих бюджетів. Розрахунок показника стійкості бюджетної системи, в свою чергу,

надасть можливість визначити рівень впливу бюджетних показників на макроекономічну ситуацію в країні. Доцільним є удосконалення механізму бюджетного регулювання та визначення його інституційних засад у системі фінансово-бюджетних відносин. В контексті впливу бюджету на макроекономічну збалансованість необхідним є зниження граничного значення дефіциту бюджету до значення не більше трьох відсотків до річного обсягу валового внутрішнього продукту. В частині зниження рівня дефіциту бюджету пріоритетним є удосконалення механізму управління державним боргом, зниження рівня залучення зовнішньої фінансової допомоги та зміцнення власної дохідної частини бюджетів усіх рівнів.

Бюджетна політика є важливим інструментом макрофінансового регулювання, що може коригувати економічну циклічність у середньостроковій перспективі, а також визначати темпи соціально-економічного розвитку. Реалізація бюджетної політики як регуляторного інструмента макроекономічної рівноваги має сприяти забезпеченню фінансово-бюджетної збалансованості, результативності та дієвості суспільних перетворень із урахуванням соціально-економічних змін, зумовлених фінансовими кризами. Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання повинно сприяти нарощенню економічної активності в країні, соціальної забезпеченості та підвищенню добробуту суспільства. Пріоритетним є формування та реалізація бюджетної політики спрямованої на забезпечення динамічної рівноваги сукупного попиту та пропозиції, що в свою чергу дозволить досягнути макроекономічної рівноваги. Важливим є формування транспарентної бюджетної системи, яка визначається механізмами ефективного бюджетного регулювання та контролю. Отже, бюджет є вагомим елементом системи макроекономічної рівноваги, що сприяє фінансово-бюджетній збалансованості, стійкості та соціально-економічному розвитку.

1.2 Інституційні засади формування бюджету як інструменту макроекономічного регулювання

Бюджет є вагомим інструментом регулювання соціальної, економічної, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики держави. Економічний спад, спричинений дією воєнного стану на території України, значно змінив механізми формування бюджетних відносин: критична залежність від зовнішньої фінансової підтримки, скорочення дохідної частини бюджету, збільшення видатків бюджету в частині національної оборони та безпеки. За таких умов посилюється увага до дослідження інституційних засад бюджетного планування як вагомого елемента макроекономічної рівноваги, що зумовлено необхідністю адаптації інституційного середовища до соціально-економічних перетворень та трансформації економіки країни.

Базисом для дієвої реалізації фінансово-бюджетних відносин є інституційне середовище. Формування та адаптація інституційного забезпечення бюджетного механізму відбувається під призмою визначення впливу бюджетних процесів на макроекономічне середовище, суспільних трансформацій та пріоритетів соціально-економічного розвитку. Бюджет є одним з основних елементів забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Від ефективності та результативності формування бюджету залежить стабільність фінансової системи та сталий економічний розвиток. Інституційні засади бюджетного планування є елементом дієвого впливу на соціально-економічний розвиток та покращення рівня забезпечення населення. Інституційне середовище є невід'ємним інструментом впливу на розвиток економіки задля досягнення пріоритетів, передбачених довгостроковими загальнонаціональними цілями, а також забезпечення збалансованості бюджету в умовах економічної рецесії [61, 89, 94].

Незважаючи на велику кількість досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених інституційним засадам бюджетного планування в

системі макроекономічного регулювання, багатоаспектність даної дефініції визначає розбіжності у її трактуванні. Основа визначення ролі інститутів у соціально-економічних та фінансово-бюджетних процесах закладена у теорії інституціоналізму. Відомими вченими-інституціоналістами, які досліджували взаємозв'язок інститутів та їх вплив на фінансово-економічний стан країни були: Т. Веблен, У. Мітчел, Дж. Коммонс, А. Берлі, Е. Богарт, У. Гамільтон, Г. Мінз, Р. Тагвелл, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, У. Росту, О. Тоффлер, Р. Хейлбронер, Г. Мюрдаль, Ф. Перру та інші. Представники інституціоналізму, трактують поняття «інституції», як «правила гри в суспільстві, або точніше придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище». Обмеження формують активну участь суспільства в соціальній, економічній та суспільних сферах діяльності. Існують обмеження двох видів: формальні, що регламентовано на національному рівні (нормативно-правові акти) та неформальні (правила та звичаї поведінки), які реалізуються шляхом застосування пільг, санкцій тощо. В загальному інституційний підхід являє собою участь державних фінансових інституцій у механізмі формування бюджету, застосовуючи відповідну нормативно-правову базу. Завданням інституцій є управління процесом формування бюджету на всіх його етапах, адаптація до соціальних, економічних та суспільних змін та забезпечення дієвості бюджетних відносин [106, 108, 109].

Структурно інституційне середовище бюджетного планування поділяється на державні інститути та нормативно-правову базу. У системі формування бюджету основними інститутами є бюджетна система, податкова система, грошово-кредитна система, валютна система та інші, які впродовж періоду своєї діяльності знаходяться у процесі постійної адаптації до економічного середовища. Наукове трактування інституціоналізації представлене використанням загальнонаціональних законів, норм та правил, які повинні слугувати «задоволенню деякої суспільної потреби». Дане трактування інституціоналізації є оберненою тотожністю змісту офіційно

визнаного закону чи правила задоволенню суспільної потреби. Під інституційними поняттями виконавців розуміються сценарії для їхньої діяльності у межах правил інституції, під інституційними стимулами – формальні і неформальні стимули у рамках інституційних правил. У структурі інституційного середовища бюджетного планування як елемента макроекономічного регулювання основну роль займає держава, яка формує і реалізує бюджетну, податкову, грошово-кредитну, соціальну, інвестиційну, інноваційну політику. Держава як головний елемент у структурі інституційного середовища формує правове поле, нормативно-правову базу, за допомогою якої відбувається формування державного, місцевих бюджетів. Інститут держави, формуючи правове поле регулює як бюджетні відносини, так і в загальному соціально-економічних відносин у межах інституційного середовища суспільства. Зважаючи на соціально-економічні зміни в країні, спричинені введенням воєнного стану, держава забезпечує формування адаптивного фінансово-економічного середовища, відповідно до встановленого законодавства. Бюджет як складна інституційна структура відображає сукупність інститутів, структур, норм та правил. Інституційна структура бюджету повинна корелювати зі соціальними, економічними потребами в суспільстві, тим самим забезпечуючи досягнення цілей та пріоритетів, передбачених відповідними національними завданнями. Невід’ємною частиною інституційного середовища бюджетного планування є органи державного управління. Фінансові інституції спрямовують діяльність на зміцнення дохідної частини бюджету, збалансованість бюджету, раціональне використання видаткової частини бюджету, тим самим забезпечуючи соціально-економічний розвиток країни [89, 91, 109].

Інститути можна представити як результат процесів, які відбувалися у попередніх періодах часу і тому вони відповідають, перш за все, минулому середовищу. Стійка сукупність базових інститутів, що визначають еволюційний розвиток наступних інституційних структур є інституційною

матрицею, що реалізує концепцію системи раціональних структурно-функціональних перетворень. Бюджетна рівновага важлива, насамперед, між запланованими та фактичними показниками, у тому числі як співвідношення до валового внутрішнього продукту, дохідної та видаткової частини бюджету, дефіциту бюджету, державного боргу, їх структуризації. Відповідна рівновага необхідна між фінансово-бюджетними та соціально-економічними показниками у розрізі адміністративно-територіальних одиниць, результативними показниками бюджетних програм, досягненням відповідної суспільної мети та бюджетними видатками головних розпорядників бюджетних коштів. Трансформація соціально-економічних процесів в країні зумовлює необхідність якісного інституційного середовища бюджетного планування, що в першу чергу стосується нормативно-правової бази. Законодавство та нормативна база є правовим проявом інституту бюджету і характеризує його суспільно-економічну складність. Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про Державний бюджет України», відповідні постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів України з питань формування бюджету зобов'язують дотримуватися регламентованих на національному рівні норм та правил у бюджетному процесі.

Інститут бюджету займає вагомe значення у системі макроекономічного регулювання. Пріоритети та етапи соціально-економічного розвитку формуються у відповідності з напрямками бюджетної системи, ґрунтуючись на засадах інституційного середовища. Бюджет як інститут виконує функцію розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту задля задоволення потреб населення. В інституційному середовищі інститут бюджету є інструментом регулювання, виконуючи такі функції як фіскальна, розподільна, контрольна, стимулююча та інвестиційна. Інститут бюджету функціонує відповідно до регламентованих законодавством норм та правил і є економічним інститутом, що має відповідну структуру та виконує покладені на його функції задля забезпечення соціально-економічного розвитку країни;

складовою частиною суспільних відносин, і його ефективність залежить від інституційного середовища суспільства, а також тих трансформаційних процесів, що відбуваються в країні. Інститут бюджету знаходить у постійній взаємодії з іншими інститутами: інститутами доходів бюджету та видатків бюджету, інститутом міжбюджетних відносин, інститутом державного боргу, дефіциту бюджету. Основною метою діяльності інституту бюджету є формування дохідної частини через інститут доходів бюджету та раціональний розподіл ресурсів через інститут видатків бюджету, забезпечуючи збалансованість бюджету. Інститут державного фінансового контролю та інститут бюджетного регулювання забезпечують стабільність бюджетної системи, посилюючи макроекономічну стабільність в країні, збалансування державних фінансів, формування пріоритетів на перспективний період [81, 87, 91].

Бюджетна політика як суспільно-економічний інститут містить систему механізмів, правил взаємодії держави з економічними суб'єктами. Інститут бюджетної політики, що діє в межах інституційного середовища формування бюджету, є системою, що включає методи, форми та важелі формування та використання бюджетних коштів – інструментів державного регулювання економіки у сфері бюджетних відносин. Сутність бюджетної політики в системі макроекономічного регулювання ґрунтуються на інституційних засадах адаптивної бюджетної архітекτονіки з урахуванням відповідного рівня стійкості, динамічної збалансованості бюджету, виходячи з економічної циклічності та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, дієвості діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, державного фінансового контролю та аудиту, що сприятиме підвищенню результативності використання бюджетних коштів в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів. Інституційне середовище формування бюджету є багатокomпонентною системою, яка є сукупністю адміністративних, економічних та соціальних факторів, що закріплено у Конституції України,

Законх України та нормативно-правових актах національного та місцевого рівнів.

В Україні формування інституційного середовища бюджетної політики відбувалось у декілька етапів:

– I етап (1990-2000 рр.) – перші кроки у формуванні національного інституційного середовища та прийняття нормативно-правових актів: Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування»; Декрету КМУ «Про місцеві податки і збори»; ратифікації Хартії про місцеве самоврядування; Конституції України; Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»; Закону України «Про бюджетну систему». Саме прийняття відповідним нормативно-правових актів стало початком розвитку бюджетної політики в Україні.

– II етап (2001-2009 рр.) – прийняття першого Бюджетного кодексу України (2001 р.), а також Указу Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики»; Концепцію застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі; Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів».

– III етап (2010-2013 рр.) – на третьому етапі формування бюджетної політики відбувалося шляхом прийняття: нового Бюджетного кодексу України (2010 р.); Податкового кодексу України; Постанови КМУ: «Про затвердження Порядку надання Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям і виконавчим органам відповідних місцевих рад середньострокових позик та їх погашення»; «Порядок покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів»; «Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень»; «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів»; Наказу МФУ «Про затвердження Основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів».

– IV етап (2014 р. і по теперішній час) – даний етап характеризується реформаторськими діями у сфері місцевих бюджетів. Так, починаючи з 2014 року на території України почала реалізовуватись реформа фінансової децентралізації. Дана реформа торкнулась місцевого самоврядування, а саме об'єднання територій задля підвищення їх фінансової спроможності. Впродовж даного періоду було впроваджено: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»; Постанови КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року»; Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»; Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо реформи міжбюджетних відносин)»; Закону України «Про засади державної регіональної політики»; Указу Президента України про «Стратегію сталого розвитку «Україна – 2030», Національна стратегія доходів на 2024-2030 рр. [2, 4, 15, 42, 44].

Перспективне бюджетне планування та прогнозування є необхідною умовою для реалізації макроекономічного регулювання у сфері бюджетних відносин. Бюджетне планування та прогнозування є основою для визначення пріоритетів на середньострокову та довгострокову перспективи. Перспективне бюджетне планування та прогнозування здійснює вплив на збалансованість бюджету, фінансову архітектоніку дохідної частини бюджету та видаткової частини бюджету, міжбюджетних відносин. Розроблення перспективних прогнозів та планів дозволяє реалізувати основне завдання бюджетного регулювання – досягнення стійкого зростання добробуту населення на основі раціонального розподілу та перерозподілу суспільного продукту через систему публічних фінансів. Інституційне середовище формування перспективного бюджетного планування та прогнозування відображене у таких нормативно-правових актах: Бюджетний кодекс України, п.1, Стаття 45

«Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз бюджету»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про Міністерство фінансів України», п.4. «Міністерство фінансів відповідно до покладених на нього завдань: «... складає та уточнює прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетних періоди»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу України», п.4. «ДФС відповідно до покладених на нього завдань: готує пропозиції щодо прогнозу доходів бюджету з урахуванням прогнозу макроекономічних показників...». Вважаємо за доцільне інституційно посилити функціональну складову планування та прогнозування бюджету. Інституційне середовище бюджетного планування не може бути постійним, повинне мати властивість трансформації до змін в соціальній, економічній та суспільних сферах. Воєнний стан країні вплинув на зміни у всіх сфери діяльності, відповідно інституційне середовище формування бюджету також повинно адаптуватись до нових умов. Основними змінами в інституційному середовищі формування бюджету, спричиненими воєнним станом є внесення змін та доповнень до Бюджетного кодексу України, прийняття постанови «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року», внесені зміни спрощують організацію бюджетного процесу на територіях, тимчасово непідконтрольних українській владі, визначено спрощені умови виконання бюджетних повноважень військовими адміністраціями населених пунктів, обласними, районними та міськими адміністраціями, врегульовано питання погодження проектів рішень про передачу коштів у вигляді міжбюджетного трансферту [34, 36, 41, 43, 44].

У Положенні Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного часу» представлено такі податкові пільги: незастосування відповідальності за податкові порушення під час воєнного стану та відтермінування виконання обов'язків платниками податків, передбачених податковим законодавством; податкові пільги, що

стосуються звільнення оподаткування надання допомоги для забезпечення оборони держави. Зміни у Податковому кодексі України, зокрема, п. 9.1 підрозділу 8, зазначають звільнення фізичних осіб – підприємців – платників єдиного податку першої та другої групи від сплати єдиного податку. Дані зміни у інституційному середовищі формування бюджету значно впливають на формування дохідної частини бюджету, видаткової частини бюджету. У період дії воєнного стану також прийнято Постанову Кабінету Міністрів України про «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період дії воєнного стану». Основною метою її регламентування було метою спрощення бюджетних процедур на місцевому рівні задля забезпечення фінансової спроможності адміністративно-територіальних громад. Задля посилення та адаптації інституційного середовища на місцевому рівні ухвалено законопроект «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень». Нормами даного законопроекту надано можливість органам місцевого самоврядування використовувати фінансові ресурси спеціального фонду на час дії воєнного стану. До початку повномасштабного вторгнення місцеве самоврядування не було наділене повноваженнями використовувати вільний залишок бюджетних коштів на спеціальному рахунку, проте задля можливості забезпечення фінансової стійкості територій в умовах кризових явищ, дані обмеження скасовано [42, 43, 44].

Дослідження діючої законодавчої бази вказує на поступову адаптацію інституційного середовища формування бюджету до трансформаційних змін, зумовлених повномасштабним вторгнення на територію України. Задля забезпечення макроекономічної рівноваги у період воєнного стану пріоритетом бюджетної стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави. Бюджетне фінансування необхідно спрямувати на військово-промисловий комплекс, соціальний захист населення, основні медичні та освітні послуги. Для

підтримання макроекономічної стабільності під час дії воєнного стану держава як інститут має забезпечити ефективну діяльність усіх суб'єктів господарювання, першочергово включаючи підтримку реального сектора економіки. На період воєнного стану важливим є запровадження низки податкових пільг, зокрема в частині звільнення від сплати окремих податків, зниження ставок податків, надання податкових стимулів та податкових канікул. Необхідно адаптовувати, удосконалювати та розвивати інституційний потенціал формування бюджету, створюючи дієві механізми у сфері бюджетних відносин задля підвищення рівня макроекономічної стабільності, забезпечення соціально-економічного розвитку країни, соціального захисту населення.

Одним із елементів інституційного середовища формування бюджету є забезпечення прозорості та публічності бюджетного процесу, що ґрунтується на нормативно-правових актах щодо відкритої інформації, звернення громадян та публічності. Якість та дієвість інституційного середовища формування бюджету визначає рівень ефективності економічної діяльності країни. Інституційне середовище є регулятором взаємодії між учасниками бюджетної системи. Формування та реалізація інституційних засад формування бюджету взаємопов'язані з трансформаційними процесами, які відсуваються у бюджетній системі зокрема та в економіці країни загалом. Формування бюджетної політики з урахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку країни на середньострокову та довгострокову перспективу посилює інституційні засади бюджетного регулювання. Інституційне середовище впливає на фінансову стійкість, бюджетну збалансованість та макроекономічну стабільність. Забезпечення фінансово-бюджетної стабільності та соціально-економічного розвитку визначає необхідність у формування якісного рівня бюджетного регулювання. Інституційні засади формування бюджету мають включати адаптивну систему бюджетного регулювання, що сприятиме макроекономічній стабільності країни. Відповідно до цього, інституційне середовище формування бюджету має включати механізм ефективного

управління доходною та видатковою частиною бюджету, дефіцитом бюджету, міжбюджетними відносинами, зовнішньоекономічною діяльністю в частині фінансової допомоги, державним боргом, виходячи із циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів та військово-політичної ситуації [61, 67, 70, 82, 87].

Інституційне середовище суттєво впливає на дієвість бюджетної системи, формування та виконання бюджету залежить від рівня ефективності діяльності інститутів. Дієве інституційне середовище бюджетного планування здійснює суттєвий вплив на рівень макроекономічної рівноваги, соціально-економічний розвиток країни та досягнення пріоритетів визначених середньостроковими та довгостроковими цілями. Воєнний стан суттєво вплинув на механізм функціонування усіх сфер, в тому числі і реалізацію фінансово-бюджетного інституційного середовища. Відбувається поступова адаптація інституційного середовища бюджетного планування до трансформаційних змін у соціальних, економічних, суспільних відносинах. Зважаючи на соціальні-економічні адаптації зумовлені дією воєнного стану доцільним є інституційні зміни в системі фінансово-бюджетних відносин, зокрема в частині боргової політики, політики формування доходів та видатків бюджету, податкової політики та митної політики. Важливим є реалізація виваженої, послідовної та системної бюджетної політики використовуючи фіскальні інструменти та фінансово-бюджетні механізми. Формування та виконання бюджету як основного макроекономічного регулятора має реалізовуватись на основі посилення інституту соціальної відповідальності учасників фінансово-бюджетних відносин, ґрунтуючись на дотриманні оптимальних бюджетно-податкових показників, забезпеченні фінансової стійкості країни та з урахуванням розвитку інституційної архітекtonіки бюджетної системи.

В умовах інституційних змін бюджетних процесів, їх архітекtonіка має ґрунтуватися на упорядкуванні державних видатків різних рівнів та

ефективності використання державних фінансових ресурсів; обґрунтуванні граничних показників як щодо видаткової частини бюджету, так і щодо дефіциту бюджету та державного боргу; забезпеченні пріоритетності бюджетних видатків з урахуванням макроекономічної ситуації в країні; обґрунтуванні напрямів розподілу державних видатків; проведенні постійної оцінки фіскальних ризиків для забезпечення стабільності та збалансованості бюджетної системи та їх використання в процесі бюджетного планування. Одним з вагомих завдань реалізації дієвого фінансового інституційного середовища є удосконалення основних засад інституційної архітектури бюджетної системи, яка визначається сукупністю відповідних співвідношень між складовими цієї системи, механізмами їх оптимізації з метою впливу на динаміку показників економічного зростання. Застосування положень інституційної архітектури надасть можливість визначити рівень функціонування та збалансованості бюджетної системи як вагової складової державного регулювання економіки та підвищити якість бюджетного процесу в Україні. В умовах економічних перетворень актуальним є постійне удосконалення та оновлення інституційних засад формування бюджету, підвищення рівня їх адаптації до соціально-економічних змін, посилення дієвості механізмів забезпечення макроекономічної стабільності. Задля забезпечення макроекономічної рівноваги пріоритетним є формування та реалізація дієвої фінансово-бюджетної політики, підвищення результативності виконання бюджетних програм, удосконалення системи бюджетного планування та прогнозування відповідно до військово-політичних та соціально-економічних адаптивних змін. Інституційні перетворення в системі формування бюджету потребують посилення дієвості фінансово-бюджетної політики країни [86, 88, 103, 105].

Необхідним є удосконалення інституційної архітектури бюджетної системи в частині посилення взаємозв'язку та узгодженості між бюджетними інститутами. Посилення впливу бюджету в системі забезпечення

макроекономічної рівноваги потребує дієвого механізму бюджетного регулювання. Зазначене прийтиме досягненню стійкості та збалансованості державних фінансів та отримання необхідного динамічного фінансово-бюджетний балансу. Доцільним є подальший розвиток та удосконалення фінансового інституційного простору, формування дієвих бюджетних механізмів суспільного розвитку, відновлення економічного зростання, забезпечення довіри громадянського середовища до державних інституцій. Важливим є удосконалення інституційного середовища місцевого рівня, гармонізація роботи центральних інститутів із інститутами на місцях, що в свою чергу призвело б до стимулювання економічної активності у регіонах. Інституційне середовище має формувати бюджетну систему із високим рівнем прозорості та публічності, що сприятиме покращенню якості державних послуг та посиленню бюджетної дисципліни.

1.3. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою

Бюджет є важливим елементом макроекономічного регулювання, що здійснює вплив на соціально-економічний розвиток країни. Формування та реалізація бюджету визначається рівнем розвитку фінансово-бюджетних інститутів спрямованих на забезпечення економічного зростання країни. Сучасний стан економіки в країні зумовлює необхідність адаптації діючої бюджетної політики до змін в фінансово-економічній системі. В процесі формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою також мали місце фактори, які впливали на стійкість та збалансованість бюджетної системи. Тому важливим є дослідження зарубіжного досвіду формування бюджету та можливість імплементації найкращих практик до національного досвіду. Система формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою представлена такими

фінансово-бюджетними інститутами: фінансово-бюджетної стійкості – регулювання державного боргу на безпечному рівні по відношенню до валового внутрішнього продукту; балансу структурного бюджету – підтримка балансу структурного бюджету, його формування з врахуванням циклічності економічних процесів; державного-приватного партнерства – залучення приватних компаній для вирішення стратегічних завдань суспільного розвитку; бюджетування, орієнтованого на результат, що сприяє забезпеченню прозорості фінансових потоків [25, 26, 65, 75].

Формування бюджету в Сполучних Штатах Америки відбувається відповідно до програмно-цільового методу бюджетування. Механізм бюджетування орієнтований на результат. Цілі, які повинні бути досягнуті, зазначені у стратегічному та річному плані. Структура цілей будується, починаючи із загального кінцевого результату діяльності міністерства і закінчуючи окремими цілями щодо вироблення продукту, послуги. При формуванні плану виділяють цілі кінцевого результату і проміжного результату, які відображають часткове виконання кінцевої мети. Дохідна частина бюджету сформована таким чином, що доходи федерального бюджету в переважній більшості формуються з прямих податків, доходи штатів з непрямих податків, доходи місцевих органів із майнових податків. Бюджет США є поліструктурним та складається з двох частин: урядовий бюджет та дочірні фонди (транст-фонди). Видатки урядового бюджету спрямовані на фінансування соціально-економічних програм. Траст-фонди мають цільове спрямування та в більшості фінансують програми галузей виробничої інфраструктури. Механізм формування та розподілу бюджетних коштів контролює Конгрес, у т. ч. розподіл коштів в частині фінансування освіти, охорони здоров'я, оборони, інфраструктура тощо. Дієве бюджетне регулювання дає змогу ефективно впливати на макроекономічний стан. У трирівневій бюджетній системі США (федеральний бюджет, бюджети штатів, місцеві бюджети) присутня автономія на кожному бюджетному рівні, яка

проявляється у тому, що кожен окремий орган самоврядування має повноваження самостійно формувати та виконувати за доходами і видатками, адже вони не є структурно включені до урядового бюджету США. Бюджетна політика США спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності та соціально-економічного зростання. Основою довгострокової бюджетної стратегії є забезпечення фінансової стійкості, зростання національної економіки, унеможливлення фінансових криз, удосконалення інституційного середовища та реалізація реформ розвитку фінансово-бюджетної системи [4, 83, 87, 105, 111].

Формування бюджету у Німеччині відбувається на основі середньострокового фінансового плану. Оцінки майбутніх доходів федерального бюджету на середньострокову перспективу базуються на макроекономічних прогнозах. У бюджеті відображається загальна фіскальна політика та майбутні видатки по кожному напрямку. Формування напрямів видатків відбувається на основі багаторічних оцінок, зроблених одночасно з річним бюджетом по кожному з видатків, включених до бюджету. На кожний рік передбачається нерозподілені планові резерви на випадок подальшого зростання цін та прийняття нових програм, а також загальний резерв на збільшення заробітної плати. Багаторічні оцінки узгоджуються із середньостроковими цілями, але розмір призначення, що виділяється кожному розпоряднику коштів, є меншим, аніж закладені в бюджет видатки, з урахуванням запланованого резерву, який включено до прогнозу кожного з наступних років для покриття додаткових витрат на нові програми та можливе зростання цін. Основою для формування середньострокового фінансового плану бюджету є фіскальні пропозиції, які пропонує Рада з фінансового планування. Середньостроковий фінансовий план бюджету формується на основі прогнозних макроекономічних показників. Формування бюджету в Німеччині ґрунтується на принципах збалансованості, мінімізації запозичень та належному задоволенні потреб населення.

Основною складовою формування бюджетів усіх рівнів у Німеччині є податкові та адміністративні збори та платежі. Високий рівень податкового навантаження зумовив у 2020 році наявність бюджетного профіциту. Бюджетний процес у Німеччині базується на середньостроковому бюджетному плануванні та прогнозуванні. Розробкою бюджетного планування та прогнозування займається робоча група з податкових розрахунків. Завданням робочої групи з податкових розрахунків є підготовка урядових прогнозів офіційного характеру стосовно дохідної частини бюджету. Бюджетне планування та прогнозування відбувається на федеральному та земельному рівнях. Процес бюджетного планування та прогнозування розпочинається з етапу прийняття проекту бюджету на поточний рік, потім починається робота над бюджетом на наступний рік і на наступні три роки – перспективний бюджет. На відміну від Великої Британії та Франції, перспективний бюджет Німеччини переглядається щороку, тому механізм планування та прогнозування зсуваються на рік вперед. Відповідно, бюджет Німеччини має можливість адаптивно реагувати на усі соціально-економічні зміни в країні. Принципи фінансового федералізму Німеччини проявляється у тому, що бюджет може набути чинності тільки за умови схвалення його Бундесратом, який являє собою інтереси земель. Формування видаткової частини бюджету ґрунтується на багаторічному аналізі кожного напрямку видатків, його динаміці та пріоритетності. Бюджетна політика Німеччини побудована на принципах збалансованості, мінімізації зовнішніх запозичень та забезпеченні добробуту населення [68, 100, 108].

Бюджетний процес у Франції складається з 4 стадій та триває більше ніж 3 роки. Державний бюджет Франції складається щорічно та включає в себе загальний бюджет та спеціальні рахунки. Загалом до складу бюджету Франції включено: рахунки центрального уряду (загальний бюджет, приєднані бюджети, спеціальні рахунки Казначейства), місцеві бюджети, фонди соціального страхування. У Франції через бюджетну систему формується та

перерозподіляється понад 20% ВВП та 50% національного доходу. На частку державного бюджету припадає приблизно 80% всіх доходів і видатків французької фінансової системи. Найбільшу частку у доходах державного бюджету Франції займають податкові надходження. У відсотковому значенні у бюджеті податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств становить 22,7% і 14% відповідно. У бюджетній системі Франції важливе місце займає бюджетне планування та прогнозування. За процес макроекономічного прогнозування відповідає Міністерство фінансів та Міністерство економіки. Розробкою довгострокової бюджетної політики займається Департамент фіскального законодавства Міністерства фінансів. Питання щодо стратегічного планування економічно-соціального розвитку державного рівня визначають Генеральний комісаріат планування та Рада з економічного аналізу при прем'єр-міністрі країни [98, 101].

Подібним до України є те, що у Франції діє казначейська система виконання бюджету, яка представлена єдиним казначейським рахунком. Наявність єдиного казначейського рахунку передбачає проведення операцій з державними коштами. Для бюджетної системи Франції характерно те, що бюджети нижчого рівня (бюджети адміністративно-територіальних громад) затверджує влада вищого рівня, що визначає високий рівень централізації влади в країні. Фінансове підпорядкування місцевих бюджетів визначається системою державних субсидій і позик та міжбюджетних трансфертів. Прикладом децентралізації є вимога державного дозволу на видачу місцевих позик, таким чином досягається повний контроль над місцевими бюджетами [29, 36].

Велика Британія має один із найвищих рівнів централізації державних фінансів у світі. Більше двох третин податкових надходжень акумулюються в державному бюджеті. Державні фінансові ресурси перерозподіляються між місцевими органами влади шляхом цільових асигнувань, дотацій, виділення субсидій з урахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку та

забезпечення макроекономічної збалансованості. Процедура розгляду, прийняття та затвердження у бюджетній системі Великобританії відсутня. Бюджетний процес складається з прийняття двох документів: Білля про фінанси, який містить питання оподаткування та інших доходів держави в цілому; Білля про асигнування, який законодавчо легалізує витрати бюджету. Пріоритети національної та регіональної політики у Франції є орієнтирами, які спрямовують бюджетні витрати, безпосередньо пов'язані з функціями, програмами, видами економічної діяльності та їх результатами. Програмний метод планування є основним, планування здійснюється через співставлення пріоритетів та очікуваних результатів. У плані видатків невикористані залишки коштів з одного бюджетного періоду дозволяється перенести на інший бюджетний період. Річний та стратегічний п'ятирічний плани діяльності розробляються національним органом управління. Державний бюджет Великобританії складається з основного бюджету та Національного фонду позик. Фінансування поточних видатків здійснюється за рахунок коштів основного бюджету. До складу видатків такого бюджету включаються щорічні затвержені видатки та видатки консолідованого фонду, які включають фінансування зобов'язань щодо державного боргу, внески до бюджету та інші фонди. Як і в більшості розвинених європейських країн, дохідна частина бюджету забезпечується податковими надходженнями. Що стосується Національного фонду позик, то його дохідна база формується за рахунок відсотків за довгостроковими кредитами, прибутку від емісії та фінансування з основного бюджету (у тому випадку, якщо у бюджеті прослідковується профіцит). Бюджетне планування та прогнозування у Великій Британії базується на залишку коштів на кінець бюджетного періоду з урахуванням доходів поточного року за 5 років з можливим коригуванням відповідно до фінансової ситуації країни. Частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті становить 30 %. Основними пріоритетами фінансування місцевих бюджетів є: будівництво житла, освіта, влада, судова система, охорона природнього середовища. Формування місцевих бюджетів, в більшій мірі, відбувається за

рахунок муніципального податку. Роль місцевих бюджетів у Великобританії зведена до того, щоб ефективно розподіляти обсяги фінансових ресурсів, адже жоден місцевий бюджет Великобританії не може функціонувати без запозичень з центрального бюджету [10, 29, 110, 112].

У Польщі функціонує дієва система міжбюджетних відносин. Усі ланки бюджетної системи наділені відносною самостійністю, але пов'язані між собою системою дотацій. Дохідна частина побудована таким чином, що переважна частина державних доходів надходить до центрального бюджету, у зв'язку з чим місцеві бюджети є дотаційними. При формуванні бюджету зазначаються механізми покриття дефіциту державного бюджету. Кошти, які надходять до бюджету у результаті позикових операцій у центрального банку чи на вільному фінансовому ринку, не включаються до складу доходів державного бюджету. Позикові кошти можуть залучатися лише для покриття дефіциту державного бюджету. Характерним для бюджетного планування та прогнозування Польщі є те, що основні фінансові документи країни мають довгостроковий характер на термін 8-10 років. Податкові надходження є основним джерелом наповнення державного бюджету Польщі. Податки, які перерозподіляються через державний бюджет становлять 16,1% ВВП [25, 96].

Для Скандинавських країн Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії та Ісландії характерним є подібність у соціальних, політичних, економічних факторах розвитку країни. Специфіка державного регулювання у цих країнах характеризується значною часткою державного сектору, що визначає високий рівень впливу держави на усі економічні та соціальні процеси. Характерною ознакою шведської бюджетно-податкової системи є її соціальна спрямованість. Більше 50% державних коштів використовуються в частині трансфертів приватному сектору, включаючи соціальні виплати, такі як: пенсії, житлові субсидії, дитячі допомоги, сільськогосподарські та промислові субсидії. Вони також включають відсотки, які сплачує держава за державним боргом. Тому скандинавські країни характеризуються державним фінансуванням

соціального забезпечення населення, що дає цим країнам один із найвищих показників добробуту населення у світі. Зарубіжна практика свідчить про те, що бюджетне планування та прогнозування ефективно та дієво розробляти та реалізовувати у середньостроковій перспективі. Зокрема, у Великобританії, Франції, Швеції період середньострокового бюджетного планування та прогнозування становить 3 роки, у Німеччині – 5 років [96, 97, 108].

Бюджетна система Японії є дворівневою та складається із центрального та місцевих бюджетів. Дохідна частина бюджету в Японії характеризується наступними особливостями: наявність високої частки неподаткових надходжень у центральному бюджеті та високий рівень самостійності місцевих бюджетів, що визначається через значну частку власних доходів у місцевих бюджетах та низький рівень залежності від фінансування центрального бюджету. У структурі доходів зведеного бюджету близько 40% займають податкові надходження, серед яких більша половина фінансових ресурсів надходить від податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток, близько третини займають майнові податки та податки на споживання. Значну фіскальну роль у формуванні бюджетів відіграють акцизи, податок на прибуток корпорацій, податку на спадщину, податку від операцій з цінними паперами тощо. Формування та виконання видатків здійснюється за наступними напрямками: пряме фінансування (видатки спрямовані на виконання функцій держави), фінансування по спеціальних рахунках (пенсійне забезпечення, соціальний захист та забезпечення, адміністративні послуги), міжбюджетні трансферти (покриття дефіциту місцевих бюджетів). Найбільшим та першочерговим напрямом фінансування у Японії є асигнування на соціальний захист та забезпечення. Особливістю бюджетної системи Японії є наявність інвестиційного бюджету. За рахунок інвестиційного бюджету в Японії щорічно розробляється програма капітальних вкладень та напрямів інвестування, що застосовується як для державних, так і для місцевих органів влади. Характерним для бюджетної

системи Японії є значна питома вага неподаткових надходжень, що складають близько 15-20%, у той час, коли податкові надходження становлять близько 40 % [4, 103].

Щодо формування місцевих бюджетів, то у зарубіжній практиці існує три моделі бюджетного забезпечення розвитку територіальних громад, а саме:

- скандинавська модель, де місцеві податки складають від 10% до 20% ВВП і 20-50% усіх податків. Серед країн, які можна віднести до цієї моделі – Швеція, Данія, Фінляндія;

- латинська модель, де обсяг місцевих податків сягає 4-6% ВВП і складає близько 20% усіх податків. Ці показники характерні для Італії, Франції, Іспанії;

- ганноверська модель, де місцеві податки сягають 1-2% ВВП і складають близько 4-5% усіх податків. Це властиво для Німеччини, Великої Британії, Нідерландів, Польщі [25, 26, 105].

Дані моделі свідчать про те, що в зарубіжних країнах найбільший вплив на формування місцевих бюджетів мають власні надходження, які є основним бюджетоутворюючим елементом. Досвід формування місцевих бюджетів у зарубіжних країнах свідчить про те, що роль власних джерел наповнення місцевих бюджетів повинна зростати. В значній частині країн з розвиненою економікою, в суспільстві власні джерела доходів бюджетів місцевих громад складають більше половини їх доходної бази. Загалом, у Ісландії, Іспанії, Швейцарії, Швеції, Німеччині та Італії дані показники становлять 99,2%, 83,5%, 81,6%, 72,8%, 86,6% та 67,4% відповідно. В Іспанії, Австрії та Швейцарії власні доходи місцевих бюджетів формують більше 80 %, а в США та Люксембурзі – понад 90 % їх джерел доходів. Як результат, очевидно, що в зарубіжних країнах частка власних доходів є високою, що в свою чергу, позитивно впливає на рівень бюджетного забезпечення. Зарубіжний досвід бюджетного забезпечення на місцевому рівні свідчить про те, що місцеві бюджети у всіх країнах світу є основним джерелом фінансування широкого

кола заходів, спрямованих на забезпечення функціонування життєво-важливих галузей [25, 26, 112].

Важливим показником, який впливає на формування бюджетів місцевого самоврядування та рівень соціально-економічного забезпечення місцевих громад, є частка офіційних трансфертів із державного бюджету до місцевих. Практика країн ЄС свідчить, що частка офіційних трансфертів у доходах місцевих бюджетах досить значна. До прикладу, у Франції, де частка офіційних трансфертів у доходах місцевих бюджетів становить 32,6%, у Італії – 41,2%. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що неподаткові надходження у місцевих бюджетах розвинених країнах становлять у середньому від 10% до 30%. В доходах місцевих бюджетів окремих країн частка їх різниця: у Бельгії неподаткові доходи перевищують 30%, у доходах місцевого самоврядування США даний показник становить близько 27%, у Швеції – 15%, Австрії та Великобританії – 14%, а у Франції вони становлять лише 2%. У США джерелами муніципальних неподаткових надходжень є платежі населення за комунальні послуги, внески до фонду соціального страхування службовців, проценти на капітал, штрафи за порушення місцевих законів штату, збори за видачу дозволів на шлюб, за реєстрацію угод щодо нерухомості. У Великобританії головні джерела – це доходи від експлуатації комунального житлового фонду й комунальних служб. Із розвитком ринкової інфраструктури зросли доходи від підприємницької діяльності та власності в неподаткових надходженнях місцевих бюджетів і в більшості постсоціалістичних країн. Обсяг цього виду неподаткових надходжень становить понад 40% у Польщі, Чехії та Словенії, до 20% – у Болгарії, Словаччині, Угорщині та близько 10% – у Латвії та Румунії. В Україні зафіксовано один із найнижчих показників цього джерела неподаткових надходжень серед європейських країн – 2,4% [26, 80, 109].

Показником, що характеризує рівень ефективності формування місцевих бюджетів є частка доходів місцевих бюджетів у ВВП. Важливо, що цим

показником визначається частина публічного ресурсу, що розподіляється між представниками місцевого самоврядування. Оптимальним показником, що демонструє високий рівень ефективності формування бюджету є вище 15%. В Європі такими державами є Данію, Швецію, Іспанію, Фінляндію, Нідерланди, Італію. Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП на рівні 10– 15% наявна у Польщі, Великій Британії, Угорщині, Франції. Недостатня децентралізація все ще має місце в Словаччині, Литві, Естонії, Португалії, Греції, Кіпрі. Досить важливим є той факт, що в розвинених країнах, рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети значно відрізняється. Так в Польщі він становить 74,8% ВВП, а в Італії лише 8,1%, відповідно в Латвії 57,8%, а в Чехії – 41,1% [84, 85, 99].

Практика формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою свідчить про те, що формування та удосконалення фінансово-бюджетних відносин необхідно проводити у взаємозв'язку з особливостями соціально-економічного розвитку та адміністративно-територіального устрою країни. На сучасному етапі розвитку публічних фінансів спостерігається тенденція відповідних змін у системі управління видатками бюджету, запровадження та вдосконалення рівня середньострокового бюджетного планування; чіткого визначення державного управління у сфері надання державних послуг з кінцевими результатами запровадження відповідних бюджетних механізмів для підвищення ефективності використання бюджетних коштів. В межах дослідження зарубіжного досвіду формування та виконання бюджету в системі макроекономічного регулювання, варто відмітити, що у практиці формування бюджетної політики іноземних урядів набув достатнього застосування програмно-цільовий метод бюджетного управління. Програмно-цільовий метод управління бюджетними коштами сприяє підвищенню ефективності та прозорості використання бюджетних програм, ґрунтуючись на посиленні прозорості та підзвітності бюджетного процесу. Як інструмент фінансово-

бюджетного регулювання, програмно- цільовий метод дозволяє встановлювати пріоритети в рамках існуючих фіскальних обмежень. Практика реалізації бюджетного регулювання у країнах з розвинутою економікою свідчить про необхідність інституційної трансформації фінансової системи, удосконалення податкової політики та підвищення фіскальної транспарентності. Збалансування доходів і витрат бюджету передбачає посилення фіскального контролю за державними витратами, пошук альтернативних джерел надходжень до бюджету, підвищення якості управління державним боргом [61, 78, 90, 96].

Дослідження показало, що протягом останніх років у країнах із розвинутою економікою відбулися суттєві адаптивні зміни у системі державного регулювання в частині розвитку відомчого фінансового контролю та аудиту. Більшість країн у своїй бюджетній політиці дотримуються раціональності розподілу бюджетних коштів, бюджетної дисципліни та підзвітності бюджетного процесу, що сприяє дотриманню бюджетної збалансованості та зменшення державного боргу. Зарубіжний досвід свідчить про використання дієвих механізмів інтеграції коротко-, середньо- і довгострокового бюджетного планування. Практика країн з розвинутою та трансформаційною економікою свідчить про те, що пріоритети фінансово-бюджетної, податкової та боргової політики мають базуватися на орієнтирах, встановлених системою середньо- довгострокового планування та прогнозування та адаптуватись відповідно до соціально-економічних трансформацій, зумовлених змінами внутрішнього та зовнішнього фінансового середовища. Реалізація сучасних бюджетних стратегій у країнах із розвинутою та трансформаційною економікою базується на необхідності впровадження середньострокового бюджетного прогнозування та планування під час підготовки річного бюджету.

Зарубіжний досвід бюджетного регулювання визначається практикою застосування середньострокового бюджетного планування та прогнозування,

що ґрунтується на дієвому аналізі та моніторингу макроекономічних показників. Більшість країн під час формування бюджетної політики дотримуються бюджетної дисципліни, прозорості та відкритості бюджету, оптимізації дефіциту бюджету та державного боргу, ціле направленості та пріоритетності видатків бюджетів. До прикладу, у Австрії діє найбільш прогресивна система бюджетного планування та прогнозування, яка ґрунтується на середньострокових рамках видатків бюджету. Обсяги та ліміти видатків для основних сфер фінансування встановлюються на чотири роки, ліміти фінансування не можуть бути перевищені впродовж визначеного періоду. Структурно використовуються два види лімітів: фіксовані в номінальному вираженні (близько 75 % видатків) і змінні (15% видатків), які є чутливими до внутрішніх та зовнішніх факторів та реагують на зміни економічного циклу. Коригування встановлених лімітів можливе лише за умови динамічних соціально-економічних змін. Такий підхід до планування видатків надає змогу більш ефективно використовувати фінансові ресурси держави у середньостроковій та довгостроковій перспективі, а також забезпечити прогнозованість бюджету та відносну збалансованість бюджетної системи [91, 96, 107].

Досвід бюджетного планування Великобританії свідчить про поділ видатків на дві структурні частини: видатки за відомчою класифікацією, що визначаються на середньостроковий період і покривають близько 60 % бюджету; видатки на щорічній основі, що становлять близько 40 % бюджету. Фіксовані ліміти видатків бюджету можуть змінюватися кожних три роки на основі загального огляду видатків та поточної соціально-економічної ситуації в країні. Відповідальність за дотримання лімітів видатків розпорядники бюджетних коштів, за допомогою бюджетного аудиту та оцінки основних макроекономічних показників. Ще одним прикладом є досвід формування та реалізації середньострокового бюджетного планування у Нідерландах. Метою запровадження системи бюджетного планування в Нідерландах було

оптимізація та зменшення державного дефіциту, посилення ефективності діяльності головних розпорядників бюджетних коштів та посилити дієвість фіскальної політики через зменшення податкового навантаження. Законодавча база бюджетної політики в частині формування та реалізації бюджетного планування містить конкретні нормативи бюджетних показників, що визначаються як ліміти видатків бюджету відповідно до поточної макроекономічної ситуації. Середньострокові обсяги видатків бюджету є ідентифікаторами соціально-економічного розвитку. Така система сприяє дотриманню бюджетної дисципліни й ефективності реалізації бюджетних програм.

Бюджетна політика направлена на забезпечення соціально-економічного розвитку та фінансової стійкості, ефективності фінансово-бюджетної відносин, досягнення збалансованості бюджету. У цьому контексті для удосконалення національної бюджетної системи в контексті забезпечення макроекономічної збалансованості важливим є проведення виваженої фінансово-бюджетної політики, спрямованої на забезпечення фінансової стабільності, підвищення ефективності використання видатків бюджету, взаємоузгодження бюджетного планування та основних напрямів соціально-економічного розвитку, удосконалення системи державного управління фінансово-бюджетної системи в напрямку стимулювання соціально-економічного розвитку країни. Окрім сприяння економічному зростанню, фінансово-бюджетна політика розвинених країн також спрямована на створення сприятливих умов для розвитку людського потенціалу, стимулювання покращення рівня соціального добробуту та забезпечення можливостей високого рівня зайнятості. Фінансування бюджетних видатків направлене на забезпечення високого рівня якості та доступності послуг охорони здоров'я, освіти, науки, соціального захисту та соціального забезпечення. Основним пріоритетом бюджетної політики розвинутих країн і країн з перехідною економікою є дотримання оптимального значення бюджетного дефіциту та державного боргу при одночасному стимулюванні

інноваційних процесів та економічної активності. Беручи до уваги досвід і тенденції формування доходів бюджету у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, варто зазначити, що кожна країна має свої особливості формування доходів державного бюджету, враховуючи рівень соціально-економічного розвитку та особливості адміністративно-територіального устрою. Тому доцільним є подальша реалізація збалансованих та дієвих завдань бюджетної політики з урахуванням імплементації зарубіжного досвіду, зокрема в частині формування дохідної бази державного бюджету для забезпечення сталого функціонування державних фінансів [64, 69, 92].

Досвід в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою свідчить про важливість розроблення та реалізації заходів щодо розвитку інтегрованої системи управління державними фінансами; підвищення рівня фінансово-бюджетних показників, що сприятиме суспільно-економічному розвитку країни; створення сприятливих умов задля покращення рівня економічної активності; розроблення заходів спрямованих на покращення рівня інвестиційного середовища. Пріоритети бюджетної політики мають базуватися на забезпеченні фінансово-бюджетної дисципліни, удосконалення системи бюджетного регулювання, підвищення якісного рівня бюджетної політики щодо формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету. Практика формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою показує, що бюджетна політика повинна базуватись на врахуванні особливостей економічного стану та соціально-економічного розвитку країни. Набув достатнього застосування програмно-цільовий метод бюджетного управління, який сприяє більшій ефективності та прозорості у використанні бюджетних ресурсів. Формування бюджету відбувається відповідно до середньострокових та довгострокових стратегій. Важливим є збалансування дохідної та видаткової частини бюджету, що передбачає посилення контролю за державними видатками, пошуком нових

джерел бюджетних надходжень, управління державним боргом, як результат, економічне зростання та підвищення соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є підвищення стійкості бюджетної системи країни, з відповідним покращенням основних макроекономічних показників, при цьому забезпечуючи необхідний динамічний фінансово-бюджетний баланс [28, 29].

На основі проведеного дослідження практики формування та реалізації бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою та враховуючи національний досвід в частині реалізації бюджетної політики важливим є розробка та реалізація заходів щодо розвитку інтегрованої системи управління державними фінансами, що сприятиме суспільному розвитку; підвищення рівня фінансово-бюджетних показників, що сприятиме соціально- економічному розвитку країни; створення сприятливих умов задля покращення рівня економічної активності; розроблення заходів націлених на покращення рівня інвестиційної привабливості. Пріоритети бюджетної політики мають базуватися на забезпеченні фінансово-бюджетної дисципліни, удосконалення системи бюджетного регулювання, підвищення якісного рівня бюджетної політики щодо формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету.

Висновки до розділу 1

Бюджет є важливим інструментом забезпечення макроекономічної рівноваги, що здійснює вплив на соціально-економічний розвиток країни, її ресурсний та інноваційний розвиток. Бюджетна політика є багатокомпонентною сукупністю державних заходів та включає в себе формування, виконання та регулювання доходів та видатків бюджету, дефіциту бюджету та державного боргу, міжбюджетних відносин та зовнішньої фінансової допомоги. Від дієвості системи формування доходів та видатків бюджету залежить рівень та темпи суспільного розвитку. Значення бюджету як елемента макроекономічного регулювання полягає у застосуванні ефективного фінансово-бюджетного механізму з врахуванням основних засад адаптивної бюджетної архітектоники, транспарентності бюджетного процесу, що дозволяє досягнути результативність соціально-економічних перетворень. Застосування бюджету в системі макроекономічного регулювання реалізується через механізми бюджетної політики, що забезпечує зростання обсягів фінансових ресурсів у розпорядженні державних органів для розвитку національної економіки та підвищення рівня добробуту населення.

Бюджет як основний макроекономічний регулятор має сприяти забезпеченню фінансово-бюджетної збалансованості, результативності та дієвості суспільних перетворень із урахуванням соціально-економічних змін. Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання має спрямовуватись на посилення економічної активності в країні, соціальної забезпеченості та підвищенню добробуту суспільства. Пріоритетним є формування та реалізація бюджетної політики спрямованої на забезпечення динамічної рівноваги сукупного попиту та пропозиції, що в свою чергу дозволить досягнути макроекономічної рівноваги. Важливим є формування транспарентної бюджетної системи, яка визначається механізмами ефективного бюджетного регулювання та контролю.

Необхідність посилення впливу бюджету в системі макроекономічного регулювання визначає доцільність у реалізації бюджетної політики в напрямку ефективної та результативної національної стратегії, спрямованої на соціальний розвиток. Першочерговим завданням такої бюджетної стратегії має стати посилення принципу бюджетної пріоритетності та ефективності. Дієвість бюджетної політики передбачає формування та реалізацію комплексу взаємоузгоджених заходів спрямованих на забезпечення стійкості та збалансованості бюджету, підвищення ефективності державних видатків, дотримання оптимальних фінансово-бюджетних показників. Вдосконалення бюджетної політики має ґрунтуватися на дієвих підходах формування бюджетного механізму з врахування критеріїв реалістичності, послідовності, ефективності та результативності формування бюджету. Необхідним є визначення та встановлення раціональних співвідношень між елементами бюджетної системи, що забезпечить достатній обсяг бюджетних ресурсів тим самим забезпечуючи економічне зростання. Удосконалення діючої бюджетної політики необхідне в частині формування довгострокової концепції розвитку фінансово-економічної системи.

Важливим є проведення бюджетної політики, забезпечуючи підвищення рівня прозорості бюджетного процесу. Особливо вагомого значення набуває удосконалення інституційних засад бюджетної політики, у тому числі в частині формування доходів та видатків бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, управління державним боргом, враховуючи особливості воєнного та післявоєнного періоду. Бюджетна архітектоніка має забезпечувати належні інституційні умови функціонування фінансово-економічних відносин, які будуть сприяти підвищенню добробуту суспільства. Особливої уваги набуває упорядкування бюджетних видатків без втрати ефективності у досягненні запланованих результатів. Доцільним є планування ефективних бюджетних програм. Необхідним є використання відповідних показників оцінки бюджетної результативності, дотримання принципу прозорості та публічності

органів державного управління, що, в свою чергу, вплине на темпи економічного зростання. Вагомим є удосконалення бюджетної системи формування дохідної та видаткової частини бюджету відповідно до особливостей воєнного періоду, удосконалення механізму управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, забезпечення дієвості бюджетного планування і прогнозування, відповідно до визначеної пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової фінансово-економічних відносин.

Одним з вагомих завдань реалізації дієвого фінансового інституційного середовища є удосконалення основних засад інституційної архітектури бюджетної системи, яка визначається сукупністю відповідних співвідношень між складовими цієї системи, механізмами їх упорядкування з метою впливу на динаміку показників економічного зростання. Застосування положень інституційної архітектури надасть можливість визначити рівень функціонування та збалансованості бюджетної системи як вагової складової державного регулювання економіки та підвищити якість бюджетного процесу в Україні. В умовах економічних перетворень актуальним є постійне удосконалення та оновлення інституційних засад формування бюджету, підвищення рівня їх адаптації до соціально-економічних змін, посилення дієвості механізмів забезпечення макроекономічної стабільності. Задля забезпечення макроекономічної рівноваги пріоритетним є формування та реалізація дієвої фінансово-бюджетної політики, підвищення результативності виконання бюджетних програм, удосконалення системи бюджетного планування та прогнозування відповідно до військово-політичних та соціально-економічних адаптивних змін. Інституційні перетворення в системі формування бюджету потребують посилення дієвості фінансово-бюджетної політики країни.

Досвід країн з розвиненою та трансформаційною економікою свідчить про важливість розроблення та реалізації заходів щодо розвитку інтегрованої

системи управління державними фінансами; підвищення рівня фінансово-бюджетних показників, що сприятиме суспільно-економічному розвитку країни; створення сприятливих умов задля покращення рівня економічної активності; розроблення заходів спрямованих на покращення рівня інвестиційного середовища. Пріоритети бюджетної політики мають базуватися на забезпеченні фінансово-бюджетної дисципліни, удосконалення системи бюджетного регулювання, підвищення якісного рівня бюджетної політики щодо формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [20-30, 54, 89-90, 105-106].

Список використаних джерел до розділу 1

1. Б'юкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: пер. з англ. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 175 с.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст. Документ 2456-VI, поточна редакція від 01.08.2024. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
3. Бюджетний процес США. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28924.pdf>.
4. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В.Канєва, М.Д.Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
5. Воротіна Н. В. Особливості правового регулювання бюджетних відносин в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 2. С.31-39
6. Гусаревич Н. В., Адаменко І. П. Особливості формування дохідної частини державного бюджету у країнах ЄС з розвинутою економікою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №12. С. 11-15.
7. Дем'янишин В.Г. Бюджетна політика держави: концептуальні засади, ефективність, розвиток стратегії і тактики. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. № 2. С. 7–20.
8. Дем'янишин, В. Сучасні вектори реформування управління державними фінансами в умовах модернізації фінансового механізму та фінансової системи України. *Світ фінансів*, 2021, № 2(67), С. 51-65. <https://doi.org/10.35774/sf2021.02.051>
9. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І.Я.Чугунов, Т.В.Канєва та ін.; за заг.ред. А.А.Мазаракі. К.:Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2018. 376 с.

10. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / за ред. І. Я. Чугунова. К. : Акад. фін. упр., 2009. 471 с.
11. Історія економіки та економічної думки: підруч. за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.
12. Канєва Т.В. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 392 с.
13. Качула С.В., Баранник Л.Б., Сальникова Т.В. Формування бюджетних ресурсів в Україні від непрямого оподаткування: реалізація потенціалу специфічних акцизів. *Ефективна економіка*. 2022. № 8. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/428>
14. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). К.: НІОС, 2000. 384 с.
15. Коваленко В. М. Фінансова система України: теорія, методологія, практика: монографія / В. М. Коваленко. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 360 с.
16. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст.141. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція. Редакція від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
17. Лауреати Нобелівської премії. Лоуренс Роберт Клейн. URL: <http://nobel.knute.edu.ua/index.php/nobelivski-laureati/lourens-robert-klejn>
18. Лисяк Л. В., Журавель М. О. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. № 9. С. 53-59.
19. Лисяк Л.В., Качула С. В. Бюджетна політика підтримки фінансової безпеки та стійкості фінансів домогосподарств регіонів України. Дніпровський державний аграрно-економічний університет: *Ефективна економіка*. 2023. № 7. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1839>
20. Любчак І. Бюджетна політика в системі макроекономічного регулювання. Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості: тези

доп. Всеукр. наук.- практ. інтернет-конф. (Київ, 21 берез. 2024 р.) / відп. ред. Н. П. Шульга. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 36-39.

21. Любчак І.С., Маршук Л.М. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Гроші, фінанси і кредит*. (2018). Вип. 19, С. 1099-1104.

22. Любчак І.С. Бюджет у системі фінансово-бюджетних перетворень. Фінансова політика як складова економічного розвитку : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–12 квіт. 2023 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 70-73.

23. Любчак І.С. Бюджетне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: стан, проблеми, перспективи : Вісник наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. Вип. 121, С. 226-235.

24. Любчак І.С. Видатки бюджету в умовах воєнного стану. Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 69-71.

25. Любчак І.С. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання. Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в ХХІ столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 8 листопада 2022 р.). Умань: ЦФЕНД, 2022, С. 31-33.

26. Любчак І.С. Значення державних видатків у системі забезпечення соціальної сфери: Вісник наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця: Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2018. Вип. 52, С. 105-108.

27. Любчак І.С. Імплементация зарубіжного досвіду бюджетного забезпечення територіальних громад до вітчизняної практики: Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України:

зб. наук. пр. Всеукраїнської наук.-практ. – конференції. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. С. 171-179.

28. Любчак І.С. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Актуальні питання науки, освіти та технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.), у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022, С. 46-48.

29. Любчак І.С. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*, 2023, (58), С. 61-67. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58-61-67>

30. Любчак І.С. Напрями розвитку системи формування бюджету. *Економіка та суспільство*, 2024, № 66. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4646>

31. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: КНТЕУ, 2018. 364 с.

32. Макроекономіка: підручник / В.Д. Базилевич; ред. В. Д. Базилевич. 4-те вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2008. 743 с.

33. Масгрейв Р. А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави. Київ : КМ Академія, 2004. 175 с.

34. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування бюджетних програм головними розпорядниками коштів державного бюджету» № 465, 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0465201-23#Text>

35. Наповнення державного бюджету в Україні та країнах ЄС: джерела схожі, проте рівень перерозподілу коштів різний. *Інформаційна довідка*. URL: <https://cost.ua/745-napovnennya-derzhavnoho-byudzhetu-v-ukrayini-ta-krayinakh-ec/>.

36. Національна стратегія доходів на 2024-2030 роки. *Міністерство фінансів України*. URL: <http://surl.li/ekynmj>

37. Опарін В. М., Волковський Є. І., Волковська Н. І. Фактор безпеки в контексті фінансового забезпечення сталого розвитку. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 7–31.

38. Офіційний сайт Міністерства фінансів України.
URL: <https://www.mof.gov.ua>

39. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.

40. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення зміни до пункту 13 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади» № 172, 2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-2022-%D0%BF#n8>

41. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2022 № 381 «Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2022-%D0%BF#Text>

42. Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 роки: постанова Верховної Ради України від 15.07.2021 року № 1652-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652-IX#Text>

43. Про Бюджетну декларацію на 2025-2027 роки: постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/668/27c/b9b/66827cb9b9727852406150.pdf>

44. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252. Постанова. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vmnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-11-bereznya-2022-r-252-i041122-1239>

45. Про державний бюджет України на 2018 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 3-4. Документ 2246-VIII, Редакція від 13.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text>

46. Про державний бюджет України на 2019 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 50. Документ 2629-VIII, Редакція від 13.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>

47. Про державний бюджет України на 2020 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 5. Документ 294-IX, редакція від 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

48. Про державний бюджет України на 2021 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 16. Документ 1082-IX, редакція від 09.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

49. Про державний бюджет України на 2022 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> .

50. Про державний бюджет України на 2023 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). Документ 2710-IX, редакція від 22.10.2023, підстава - [3415-IX](#). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

51. Про державний бюджет України на 2024 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР) 2023, №№ 97-100. Документ 3460-IX, прийняття від 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

52. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2024-2026 роки. Постанова Кабінету Міністрів України

53. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. №142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>

54. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки: розпорядження

Кабінету Міністрів України від 29.12.2021р. №1805-р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>

55. Проєкт Плану відновлення України «Функціонування фінансової системи, її реформування та розвиток». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. 2022.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf>

56. Радіонов Ю.Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 20-43.

57. Радіонов Ю.Д. Формування видатків бюджету : монографія / Ю.Д. Радіонов. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.

58. Савастєєва О. М. Фінансові системи зарубіжних країн : навч. посіб. К.: ФОП Гуляєва В. М., 2019. 177 с.

59. Сідельникова Л.П. Сучасні виклики та новітні асиметрії фіскального простору держави. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2024. Вип. 20. Т. 1. С. 293-305.

60. Сідельникова Л.П. Поведінкові чинники реалізації парадигми прямого оподаткування в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. №54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2806>

61. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора. К.: Основи, 1998. 854 с.

62. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку : монографія. Київ: Київ.нац.торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.

63. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia fructuosa*. 2022. № 5 (145). С. 124–137.

64. Чугунов І.Я, Канєва Т.В, Любчак І.С. Фінансові інструменти реалізації Європейського Зеленого Курсу в Україні. *Економіка та суспільство*. № 56. 2023. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-56-14

65. Чугунов І.Я. Собчук С.І. Формування бюджетної політики економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2018. №3. С.103–116.
66. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку. К.:НІОС, 2003. 488 с.
67. Чугунов І.Я. Бюджетні відносини в системі соціально-економічного розвитку країни. *Казна Україна*. 2014. № 6.С. 25–28.
68. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 5. С. 64–77.
69. Чугунов І.Я. Інституційна архітектоніка бюджетної системи. *Фінанси України*. 2008. № 11. С. 3-10.
70. Чугунов І.Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 4. С. 13–22.
71. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання. К.: НДФІ, 2005. 259 с.
72. Чугунов І.Я., Ігнатюк І.М. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни. *Економічний вісник університету*. 2016. № 28/1. С. 217–226.
73. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 2. С.87–98.
74. Чугунов І.Я., Кучер Г.В. Фінансові ресурси державного сектора економіки. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 3. С.40–52.
75. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 3-4(2). С. 66 – 69.
76. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах пандемії covid-19. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 6. С.57–65.
77. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 5. С. 5–18.

78. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності. *Scientia Fructuosa*. 2023. №4. С. 19-31.
79. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С.103–121.
80. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Державні видатки у системі фінансового регулювання. *Фінанси України*. 2003. № 12. С. 3-8.
81. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Теоретико-методологічні засади удосконалення програмно-цільового методу планування видатків бюджету. *Фінанси України*. 2004. №9. С. 37-44.
82. Шарль Бланкарт. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / пер. з нім. Київ: Либідь, 2000. 654 с.
83. Anayi L., Bloom N., Bunn P., Mizen P., Thwaites G., Yotzov I. The impact of the war in Ukraine on economic uncertainty. 16 Apr 2022. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-ukraine-economic-uncertainty>
84. Avellán, L., Galindo Andrade, A. J., Leon-Diaz, J. (2020). The role of institutional quality on the effects of fiscal stimulus (IDB-WP-01113). *IDB Working Paper Series*. pp. 24-37. DOI:10.18235/0002316
85. Ayobami E. Ilori, Juan Paez-Farrell, Christoph Thoenissen. Fiscal policy shocks and international spillovers. *European Economic Review*. Vol. 141, 2022, January. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103969>
86. Baiardi, D., Profeta, P., Puglisi, R., Scabrosetti S. (2018). Tax policy and economic growth: does it really matter? *International Tax and Public Finance*, 26 (2), 82-316.
87. Budget of the U.S. Government: A new foundation for American Grearness – fiscal year 2018. *Office of Management and Budget*. The official state document. URL: <https://www.whitehouse.gov/wpcontent/uploads/2017/11/budget.pdf>
88. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Tallinn, 2018. 348 p

89. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109.
90. Chugunov I., Liubchak I. Budgeting under martial law. *Scientia fructuosa*. 2024. № 5. P. 4–14. [https://doi.org/ 10.31617/1.2024\(157\)01](https://doi.org/10.31617/1.2024(157)01)
91. Chugunov I., Makogon V. Institutional transformations of the financial support of the pension framework functioning. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020.4, Issue №35. pp.328-334.
92. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. №. 2. pp. 100-107.
93. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Features of EU and Ukraine debt policy. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Vol. 16, Issue №4, pp. 254-261.
94. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Institutional transformations of the public finance system. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2021, № 2 (37). Pp. 325-331.
95. Chugunov I.Y., Makogon V.D. Budget policy under economic transformation. *Economic Annals-XXI*. 2016. № 3-4 (2). pp. 66-69.
96. Chugunov I.Y., Pasichnyi M.D. Fiscal policy for economic development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 1 (13). P.1. pp. 54–61.
97. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T., Nikitishin, A. (2021). Fiscal and monetary policy of economic development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42-52.
98. Dagan, T. International Tax Policy: Between Competition and Cooperation. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2018. 251 p.
99. France’s Prime Minister cabinet. The official website. URL: <https://www.gouvernement.fr>
100. French Ministry for the Economy and Finance. The official website. URL: <https://www.economie.gouv.fr>

101. GDP and main components (output, expenditure and income). Eurostat.
URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
102. Haan J., Gootjes B. Do fiscal rules need budget transparency to be effective?. *European Journal of Political Economy*. Vol. 75, 2022 Dec., DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2022.102210>
103. Lysiak L., Tereshchenko T., Kachula S., Hrabchuk O., Lebid H. Directions of fiscal policy transformation in the crisis period of economic development of Ukraine. *Economic Affairs*, Vol. 69(01), pp. 609-618, March 2024.
104. Kejn's, Dzh. M. (1935). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Polygraphic Company of America. New York.
<https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general>
105. Liubchak I. The state budget of Ukraine under martial law. Financial mechanisms for ensuring economic recovery Ukraine in modern conditions [Electronic edition]: collection of theses reports of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists, Irpin, February 22, 2024. Irpin, 2024. 165-166 p.
106. Liubchak I. Budget policy of Ukraine under economic uncertainty. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (October 28-30, 2024. San Francisco, USA). European Open Science Space, 2024. P. 44-47
107. Ma, Y., Lv, L. Financial development, financial instability, and fiscal policy volatility: International evidence. *The North American Journal of Economics and Finance*. Vol. 64. 2023. 101873. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101873>
108. Office of Management and budget. White House USA. *Management and Budget Service, official website*. URL: <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/budget/fy2011/assets/message>
109. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. *Library Economics Liberty*. URL: www.econlib.org/library/Ricardo/ricP.html

110. Saad, A. F. Institutional change in the global economy: How trade reform can be detrimental to welfare. *Economic Modelling*, 2021. vol. 95, pp. 97-110.

111. Samuelson, P. Nordhaus, W. Economics 19th Edition, 2010. 1360 c.
URL: <https://www.mheducation.com/highered/product/economics-samuelson-nordhaus/M9780073511290.html>

112. Sapała M. Performance budgeting: a means to improve EU spending: in-depth analysis. European Parliament: Directorate General for Parliamentary Research Services. Publications Office, 2019. 36 p.
URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2861/911581>

113. Sidelnykova L., Posadnieva O. Problems of ensuring budgetary security of the state during martial law. *International Scientific Journal. Innovative Economics and Management*. Vol. 10, № 2. 2023, P. 220-230.

114. Schumpeter J. History of Economics Analysis. New York, 1954. p. 1186.

115. The official website of European Commission.
URL: <https://ec.europa.eu/commission/index>

116. Tzenios N. Budget management for the non-profit organization. *International Journal of Global Economic Light (JGEL)*. Vol: 8. Issue: 6. 2022 Dec. DOI: 10.36713/epra0003.

117. U.S.A. Department of the treasury. US Treasury Department, official website. URL: <http://www.treas.gov>

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК СКЛАДОВА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Стан формування та виконання доходів зведеного та державного бюджету в умовах трансформації економіки

Державний бюджет як невід’ємна частина фінансово-економічної системи країни забезпечує належний рівень макроекономічної рівноваги, що реалізується через раціональну політику формування доходів та цільового використання видатків бюджету. Доходи бюджету є базисом для виконання державою покладених на неї функцій та відображають економічні відносини держави з підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, що виникають внаслідок стягнення податків та зборів. В умовах економічних перетворень державні фінанси та бюджет, зокрема, є основним інструментом регулювання макроекономічної ситуації в країні. Формуючи дохідну частину бюджету та раціонально розподіляючи видатки, використовуючи програмно-цільовий метод, держава впливає на поточний соціально-економічний стан в країні та визначає перспективні напрями економічних та соціальних трансформацій. Особливістю системи формування бюджету є те, що ефективна та раціональна акумуляція коштів зведеного бюджету зумовлює підвищення рівня фінансової стійкості в країні та забезпечує макроекономічну рівновагу.

Доходи бюджету є фінансовою основою функціонування держави, що забезпечує економічну і соціальну стабільність та належний рівень життя населення країни, з урахуванням пріоритетних напрямів подальшого соціально-економічного зростання, передбачених середньостроковими та довгостроковими загальнонаціональними цілями. Доходи державного бюджету в системі макроекономічного регулювання є інструментом, який визначає сукупне споживання через регулювання та вплив на рівень дохідності та

економічну активність. Відповідно до статті 9 Бюджетного кодексу України доходи бюджету класифікуються за наступними розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти. Економічну сутність доходів бюджету визначає ряд фінансово-бюджетних взаємовідносин у процесі накопичення частини валового внутрішнього продукту в централізованих фондах під впливом заходів державного регулювання. Формування доходів бюджету в системі макроекономічної рівноваги як динамічної та адаптивної системи передбачає відповідні механізми регулювання. У цьому контексті, важливим є удосконалення системи бюджетного контролю задля забезпечення макроекономічної рівноваги та результативної бюджетної політики [5, 22, 69].

Дохідна частина є основою виконання покладених на державу функцій і відображає динаміку економічних відносин в державі. Через систему формування та раціонального розподілу фінансових ресурсів, бюджетна політика визначає поточний соціально-економічний стан та перспективні напрями суспільних перетворень. Однією з характеристик системи формування бюджету є те, що ефективна та дієва мобілізація коштів державного бюджету може підвищити стабільність країни та забезпечити макроекономічну збалансованість. Механізм формування та виконання дохідної частини бюджету знаходиться в прямій залежності з економічною та військово-політичною ситуацією в країні. Наповнення бюджету та дотримання оптимального співвідношення між власними джерелами доходів та міжнародною фінансовою допомогою є стратегічно важливим для забезпечення фінансової стійкості, макроекономічної рівноваги та виконання функцій, покладених на державний бюджет, в умовах економічних перетворень. Дієві механізми формування доходів бюджету забезпечать підвищення макроекономічної стабільності та визначають сприятливі умови для соціально-економічного розвитку країни. Підвищення результативності процесу формування дохідної частини як інструменту макроекономічного

регулювання можливе шляхом удосконалення процедур податкового та митного адміністрування. У цьому контексті доцільним є удосконалення бюджетно-податкового механізму та формування дієвого механізму управління ризиками, зокрема в частині інтеграції системи управління податковими ризиками. Економічні трансформації суттєво вплинули на соціально-економічний стан в країні, що зумовило зміну економічної географії, порушення макроекономічної стабільності та скорочення темпів економічного розвитку. Відповідно, дані процеси вплинули на показники валового внутрішнього продукту. За такої ситуації, доходи державного бюджету, як основна фінансова база функціонування держави, також зазнали адаптивних та динамічних змін, зокрема, в частині формування державного та зведеного бюджету за рахунок міжнародної фінансової допомоги [22, 28, 37, 95].

Від ефективності формування фінансових ресурсів у бюджеті залежить соціальний та економічний стан в країні. У структурі доходів державного бюджету найбільшу питому вагу займають податкові надходження. У 2020 році податкові надходження склали 79,1%, на 2021 рік – 85,4%. У 2022 році спостерігається різке скорочення – 53,1%, що пояснюється зниженням економічної активності, вимушеною міграцією населення та релокацією підприємств. Державний бюджет в переважній більшості формується за рахунок податків та зборів, що демонструє фіскальну направленість бюджету. Зростання частки податкових надходжень у бюджеті демонструє зниження рівня тіньової економіки в країні. Загалом рівень виконання річного показника за загальним фондом державного бюджету становив 123,1 % та з перевиконанням у 280,2 млрд. грн. Для більшості бюджетів європейських країн характерним є середнє значення податкових надходжень, що складає 90% від загального обсягу доходів держави. У 2021 році податкові надходження склали 85,4%, що є наближеним до європейських норм. Саме у 2021 році відзначається соціально-економічне піднесення в країні, в порівнянні з попереднім періодом. Проте, воєнні дії на території нашої країни

вплинули на всі соціальні та економічні процеси, що призвело до зниження податкових надходжень до 53% [43, 51, 57-59].

Таблиця 2.1.

**Динаміка надходжень до Державного бюджету України
за 2020-2023 р. та січень-вересень 2024 р., млрд. грн.**

Рік	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		Січень-вересень 2024 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Податкові надходження	851,1	78,9	1107,1	85,4	949,4	53,1	1203,5	45,0	1201,3	55,3
Неподаткові надходження	212,9	19,6	175,2	13,5	346,3	19,4	991,6	37,1	676,0	31,2
Доходи від операцій з капіталом	0,8	0,32	0,3	0,02	0,6	0,04	0,1	0,005	0,1	0,004
Кошти від органів державного правління	10,7	1,0	12,4	0,96	9,4	0,52	42,5	1,6	18,6	0,9
Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій	1,0	0,09	1,3	0,1	481,1	26,9	433,4	16,2	272,6	12,5
Цільові фонди	0,2	0,02	0,2	0,01	0,1	0,005	0,4	0,03	0,4	0,02
Інші надходження	0,8	0,07	0,2	0,01	0,5	0,03	0,4	0,02	0,2	0,01
Всього	1077,5	100,0	1296,7	100,0	1787,4	100,0	2671,9	100,0	2169,2	100,0

Джерело сформовано на основі даних [57-59]

Дохідна частина державного бюджету є фіскально-спрямованою та формується за рахунок податкових надходжень. За період 2020-2021 рр. податкові надходження склали 78,9% – 85,4% усіх надходжень. У 2022-2023 рр. доходи від податків суттєво скоротилися. У січні-вересні 2024 р. даний показник становив 55,3% усіх доходів державного бюджету. Скорочення податкових надходжень суттєво вплинуло на виникнення дисбалансів в бюджеті та зростання дефіциту. Найбільша частина податкових надходжень формується за рахунок внутрішніх податків на товари та послуги, до яких, відносяться: акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів та акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів, ПДВ з вітчизняних товарів, ПДВ з імпортованих товарів. Як альтернативну можливість компенсації скорочення податкових надходжень та формування власних надходжень, у 2022-2023 рр. було використано

неподаткові надходження. У 2023 рр. неподаткові надходження склали 37,1% усіх надходжень бюджету, до порівняння, у 2021 рр. даний показник складав лише 18,7%. З метою нарощення неподаткових надходжень слід збільшити доходи від приватизації та упорядкувати управління державними активами. Найбільшим бюджетоутворюючим податком є податок на доходи фізичних осіб. Найменші частки у податкових надходженнях займають рентна плата та ввізне мито. У цьому контексті варто зазначити, що згідно законодавства, податок на доходи фізичних осіб розподіляється між бюджетами у наступних розмірах: 25 % податку надходить до державного бюджету, 15 %, – до обласного, а 60% – до бюджету громади, в якій працює фізична особа. Такий поділ у 2022-2023 рр. спричинив значний дисбаланс між наповненням місцевих бюджетів та державного бюджету. Важливим є те, що зниження темпів акумуляції доходів до державного бюджету та зменшення податкових надходжень, що в свою чергу вплинуло на інституційну архітектуру фіскальної політики, можна аргументувати низкою факторів. В умовах воєнного стану значна кількість підприємств (в тому числі і критичної інфраструктури) була змушена повністю або частково припинити свою діяльність. Така ситуація призвела до скорочення податкових надходжень до бюджету та появою безробіття, що в свою чергу, суттєво впливає на недофінансування бюджету податками та зборами [51, 57-59].

На збільшення податкових надходжень впливає зростання обсягу мінімальних соціальних гарантій, а саме: мінімальної заробітної плати, сума прожиткового мінімуму, розмір мінімальної пенсії. Ще одним фактором, що суттєво вплинув на доходи бюджету є запровадження податкових пільг. Зовнішня міграція населення України негативно вплинула на надходження до бюджету. Зменшення кількості платників податків призвело до скорочення доходів від податку на доходи фізичних осіб та попиту на споживчому ринку. В умовах економічних перетворень суттєвих змін зазнала неподаткова складова наповнення бюджетів. Серед структурних елементів неподаткових

надходжень вагому частку займають власні надходження бюджетних установ. Дослідження неподаткових надходжень показало, що існує необхідність у удосконаленні політики їх формування та адміністрування. Як результат, збільшиться сума фінансових ресурсів, отриманих від даного джерела. Важливою складовою формування бюджету у 2022-2023 рр. стала фінансова допомога, отримана від іноземних країн та міжнародних фондів. У перший рік війни державний бюджет включав 26,9 % з міжнародної допомоги. У 2023 році, коли національна економіка поступово почала адаптуватися до умов воєнного часу та нарощувати економічну активність, частка міжнародної допомоги у бюджеті скоротилася до 16,2%.

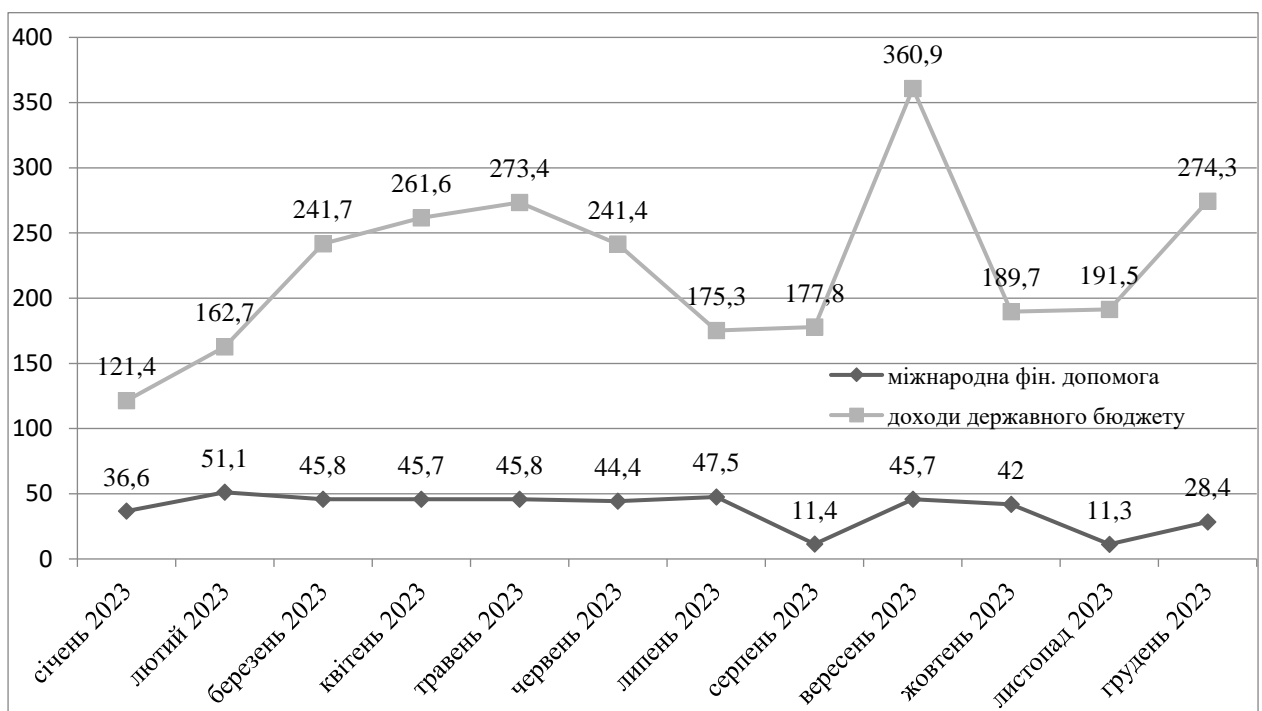

Рисунок 2.1 Динаміка доходів державного бюджету та надходжень міжнародної фінансової допомоги, 2023 р., млрд. грн.

Джерело сформовано на основі даних [43]

Відповідно до наведених даних, найбільшу кількість надходжень акумульовано до державного бюджету у вересні 2023 року. Найбільшу суму надходжень від міжнародної допомоги залучено у лютому 2023 році. В середньому частка міжнародної фінансової допомоги у доходах державного бюджету у розрізі місяців 2023 року складає 17%. Серед країн та міжнародних

організацій, які впродовж 2022-2023 рр. надавали фінансову допомогу Україні, лідерами є Європейський союз, США та МВФ. Також значну фінансову допомогу отримано від Світового банку та уряду Канади. Проведений аналіз свідчить про те, що зовнішня фінансова допомога займає значну частку у державному бюджеті, знижуючи дефіцит бюджету, проте збільшуючи обсяг зовнішнього боргу [43, 64, 97].

Задля того, аби дохідна частина державного бюджету була більш результативною та дієвою сформовано та прийнята «Національна стратегія доходів до 2030 року». Метою Національної стратегії доходів є реформування податкової системи, яка буде фіскально-нейтральною та відповідатиме стандартам міжнародної інтеграції України. Стратегія направлена на формування шляхів сталого збільшення надходжень фінансових ресурсів до бюджету, збільшення податкових надходжень шляхом усунення існуючих можливостей ухилення від сплати податків, підвищення рівня дотримання законодавства та боротьби з тіньовою економікою. Реформування системи оподаткування, відповідно до Стратегії, націлене на зміну архітектури адміністрування ПДФО в Україні. Планується перехід від пропорційної моделі оподаткування до прогресивної, яка вважається більш справедливою з точки зору теорії оподаткування. На нашу думку, реалізація прогресивної системи оподаткування матиме позитивні фіскальні наслідки в частині наповнення державного бюджету, що важливо в умовах скорочення залучення зовнішнього фінансування. Відповідно до Стратегії, приріст номінального ВВП очікується на 5-7% щорічно. Планове збільшення номінального ВВП вказує на поступову макроекономічну стабілізацію. Це сприятиме покращенню загальної економічної активності в державі та призведе до збільшення можливостей соціально-економічного розвитку. В контексті середньострокової та довгострокової перспективи формування та реалізації ефективною та дієвою бюджетної політики безпосередньо залежить не лише від зміцнення власної дохідної бази, але й від того наскільки бюджетна, фіскальна,

митна та грошово-кредитна політики відповідають ключовим макроекономічним цілям [38, 79, 83, 86].

В умовах економічних перетворень важливим фактором забезпечення макроекономічної стабільності є фінансова стійкість та збалансованість бюджетів місцевого рівня. Бюджети місцевого самоврядування являють собою фінансовий план формування та виконання грошових ресурсів задля забезпечення виконання функцій та повноважень, покращених на місцеве самоврядування. Місцеві бюджети мають розгалужену структуру, що включає бюджети обласного значення, районного значення, бюджети районів у містах, бюджети територіальних громад (бюджети сіл та селищ). Кожен окремий місцевий бюджет є самостійним та наділеним повноваженнями щодо формування дохідної частини бюджету відповідно до наявних джерел наповнення бюджету; розподілу видаткової частини бюджету відповідно до пріоритетів фінансування та згідно з законодавством. Місцеві органи влади, незалежно від їх рівня, самостійно розглядають, затверджують та виконують місцеві бюджети. Планування, формування та виконання бюджетів місцевими органами самоврядування здійснюється, відповідно до статті 7 Бюджетного кодексу України на основі наступних принципів: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, субсидіарності, цільового використання, справедливості, неупередженості, публічності, прозорості, ефективності та результативності. Через місцеві бюджети здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту серед регіонів України. Від ефективності та дієвості функціонування місцевих бюджетів залежить фінансова спроможність територіальних громад зокрема та фінансово-бюджетна стабільність країни загалом. В умовах економічних перетворень, роль місцевих бюджетів у бюджетній системі України зростає, проте трансформуються та адаптуються методи та фактори впливу на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних громад, що здійснює безпосередній вплив на макроекономічну стабільність країни [11, 17, 84, 96].

До початку повномасштабного вторгнення частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (без включення офіційних трансфертів) України складала близько 22,3% та 23,3%. У 2022 році відбулося зростання даного показника до 24,4%. Збільшення надходжень місцевих бюджетів до зведеного пояснюється зростанням суми надходжень від ПДФО (військове ПДФО). У середньострокову перспективу прогнозуємо поступове скорочення частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті. Зарахування військового ПДФО до державного бюджету спричинить різке скорочення дохідної бази місцевих бюджетів, натомість зростання фінансової спроможності державного бюджету щодо фінансування оборони та безпеки. Таким чином, на динаміку частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету значно вплинуло військове ПДФО. У 2022 році воно сприяло зростанню частки місцевих бюджетів, тоді як у 2023 та 2024 роках вилучення цього доходу призвело до суттєвого зниження їх частки. Це підкреслює важливість військового ПДФО для забезпечення фінансової стійкості [43, 57-59].

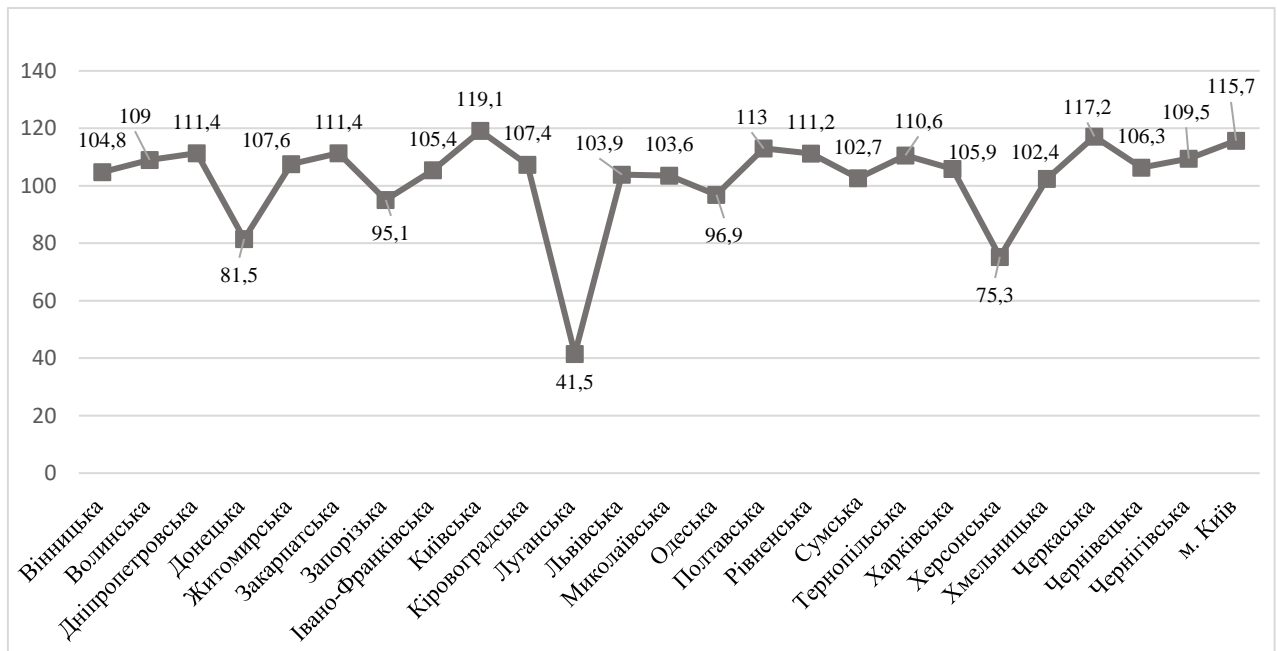

Рисунок 2.2. Темпи росту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб за 2023 рік до 2022 року, (%)

В умовах трансформації економіки важливими факторами впливу на формування та виконання дохідної частини бюджету та потенціалу економічного зростання на перспективу є демографічні показники. Ключовим чинником, що визначає структуру та динаміку наповнення бюджетів, а також темпи економічного зростання є наявність економічно-активного населення. Впродовж останніх декількох років в Україні спостерігається різке скорочення кількості населення. Така негативна тенденція має своє відображення у скороченні доходів бюджетів та як результат, скороченні валового регіонального продукту. Скорочення кількості населення спричинено військово-політичними факторами [1, 2, 8].

Скорочення кількості населення, спричинене початком повномасштабного вторгнення суттєво вплинуло на динаміку наповнення місцевих бюджетів. У цьому контексті доцільним є розроблення та впровадження ефективного механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів, що буде ґрунтуватися на основі макроекономічних прогнозів із урахуванням очікуваного надходження податку на прибуток підприємств та демографічної ситуації у регіонах. Така динаміка визначає доцільність удосконалення механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів, а також фінансового управління, планування та прогнозування на місцевому рівні. У системі бюджетного планування та прогнозування обсягу та динаміки доходів важливим є врахування демографічної складової із зазначення чисельності економічно активного населення, кількості внутрішньо та зовнішньо переміщених осіб. Врахування демографічної складової піз час формування є важливим, адже саме цей фактор визначає темпи та обсяги акумуляції до жохів до відповідних бюджетів, а також визначає структуру та динаміку видатків соціального спрямування. Вищезазначене підкреслює необхідність дослідження синергетичного взаємозв'язку між демографічними факторами та темпами

соціально-економічного розвитку в частині формування ефективної бюджетної політики [16, 85, 89, 99].

Важливим є формування місцевих бюджетів з урахування поступової адаптації до соціально-економічних змін та забезпечення фінансової стійкості адміністративно-територіальних громад. Необхідним також є те, що центральні органи виконавчої влади враховували потреби територіальних громад під час прийняття рішень про перерозподіл доходів, щоб уникнути фінансових дисбалансів на місцевому рівні та забезпечити сталий розвиток громад та регіонів. Доцільним є використання виваженого підходу до управління податковими надходженнями в умовах економічних перетворень та військово-політичних викликів. В контексті формування місцевих бюджетів важливим є дієва співпраця між центральною і місцевою владою. Виконавчі органи місцевого самоврядування при формуванні бюджетної політики місцевого рівня повинні враховувати соціально-економічну розвиненість та потреби кожного окремого регіону. Необхідно створити механізм формування доходів місцевого самоврядування, який враховуватиме специфіку регіону, його фінансового-бюджетні показники та буде направлений на забезпечення рівномірного розвитку та усунення фінансових дисбалансів адміністративно-територіальних одиниць [29, 75, 79].

Важливим є визначення поняття податкоспроможності місцевих громад. Економічна сутність податкоспроможності місцевих громад визначається як механізм адміністрування та стягнення податків та зборів з юридичних та фізичних осіб для акумуляції та накопичення відповідних відрахувань до бюджетів згідно чинного законодавства. Сутність та значення податкоспроможності місцевих громад варто розглядати у діалектичній єдності із категорією податкового навантаження. Індекс податкоспроможності територіальних громад визначається задля розподілу фінансових ресурсів через механізм горизонтального вирівнювання задля забезпечення рівномірного соціально-економічного розвитку територій. Індекс

податкоспроможності є сталий показником, який визначає фінансову спроможність громади. Розрахунок індексу податкоспроможності здійснюється як надходження податків і платежів до загального фонду бюджету в розрахунку на одного жителя громади порівняно з аналогічним надходженням загалом по області. У цьому контексті важливим є удосконалення механізму розрахунку індексу податкоспроможності з урахування очікуваного надходження податку на прибуток підприємств та демографічної ситуації у регіонах, враховуючи особливості воєнного стану [44, 75, 97, 98].

В частині наповнення місцевих бюджетів важливим елементом є міжбюджетні трансферти. Міжбюджетні трансферти слід розглядати як важливий інструмент бюджетного регулювання, що безпосередньо впливає на фінансову забезпеченість адміністративно-територіальних одиниць та виконання економічних і соціальних програм місцевого рівня. За допомогою міжбюджетних трансфертів на місцевому рівні вирішуються питання компенсації бюджетам нижчого рівня витрат на виконання делегованих повноважень, вартість яких перевищує бюджетні можливості місцевих органів влади, а також розв'язуються проблеми, зумовлені нерівномірністю у формуванні доходів бюджетів місцевого рівня та соціальні проблеми, пов'язані зі специфікою розвитку регіонів і їх фінансово-економічною спроможністю. Задля реалізації принципів ефективного функціонування бюджетної системи на рівні місцевого самоврядування необхідно забезпечити належний рівень формування доходів бюджетів, виходячи з основних завдань органів місцевого самоврядування на основі дієвого бюджетного планування та результативного використання бюджетних коштів. Створення належних фінансових умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень, формування збалансованої системи їх фінансового забезпечення потребує відповідних підходів до визначення пріоритетів бюджетної політики щодо взаємовідносин

державного та місцевих бюджетів. Станом на тепер механізм організації міжбюджетних відносин перебуває у процесі трансформації під дією потреб вирішення завдань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць та усунення розбіжностей у фактичному розвитку регіонів шляхом покращення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування. Дієва система трансфертних перерахувань дає змогу збалансувати міжбюджетні відносини в разі виникнення дефіциту в бюджетах місцевого рівня за їх низької платоспроможності, що не відповідає функціям, покладеним на органи місцевого самоврядування відповідного рівня. В умовах обмеженості фінансових ресурсів, що зумовлено дією воєнного стану, обсяги міжбюджетних трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів значно скоротились. У цьому контексті важливим є удосконалення інституційного середовища на місцеву рівні, що ґрунтуватиметься на засадах адаптивної бюджетної архітектури [29, 39, 73, 95].

Доцільним є реалізація механізму цільового надання та використання міжбюджетних трансфертів, що забезпечить дієвий бюджетний контроль за використанням коштів, що передаються до місцевих бюджетів. Надання коштів на фінансування конкретних заходів дасть змогу відстежувати напрями та ефективність їх використання та здійснювати зіставлення затрат та результатів від їх використання. Задля нарощення фінансової стійкості місцевого самоврядування доцільним є удосконалення системи міжбюджетних трансфертів через запровадження та реалізацію відповідних фінансових нормативів щодо розподілу видатках місцевих бюджетів. Напрями удосконалення системи формування та виконання дохідної частини місцевих бюджетів повинні корелюватися із напрямками розвитку бюджетної та податкової політики відповідно до пріоритетів суспільного розвитку. Необхідним є визначення пріоритетів бюджетної політики задля забезпечення економічного зростання. Бюджетну політику необхідно реалізовувати в напрямку ефективної та результативної національної стратегії, спрямованої

на соціальний розвиток. Першочерговим завданням такої бюджетної стратегії має стати зміна спрямованості та пріоритетності доходів державного бюджету. Запровадження та реалізація вищезазначеної бюджетної стратегії розвитку дасть можливість зміцнити дохідну частину державного та місцевих, а саме: розробити ефективний механізм горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів, з урахування очікуваного надходження податку на прибуток підприємств та демографічної ситуації у регіонах враховуючи особливості воєнного стану; забезпечити дієвий механізм розподілу ПДФО між державним та місцевими бюджетами задля унеможливлення виникнення диспропорцій у наповненні бюджетів. Відповідно, даний механізм повинен базуватися на принципах зміцнення власної дохідної бази бюджету та зниження залежності від зовнішніх запозичень; розроблення податкової політики, яка б акцентувала увагу на створенні сприятливих умов для розвитку національного підприємництва та бізнесу, покращенню інвестиційного клімату та залученню іноземних інвестицій [82, 93, 94, 96].

Водночас можна передбачити, що тенденція збільшення частки податкових надходжень і зменшення частки неподаткових надходжень продовжить розвиватися. Це буде пов'язано з поступовим скороченням доходів від власності та підприємницької діяльності, оскільки приватизація призведе до зменшення об'єктів державної власності. Будь-яке зменшення неподаткових надходжень буде компенсовано збільшенням податкових надходжень, зокрема, через реалізацію прогресивної шкали оподаткування. Доцільним є удосконалення системи формування дохідної частини бюджету відповідно до особливостей воєнного та післявоєнного періоду, з урахуванням критичної залежності від зовнішнього фінансування, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, забезпечення дієвості бюджетного планування і прогнозування, відповідно до визначеної пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової фінансово-

економічних відносин. Архітектоніка фіскальної політики має створювати належні інституційні умови задля наповнення бюджету фінансовими ресурсами, що дозволить в повній мірі забезпечити видаткову частину. Пріоритетними напрямками удосконалення системи формування доходів бюджету є: удосконалення інституційних засад фіскальної політики, забезпечуючи підвищення рівня відповідальності за порушення законодавства; підвищення податкового контролю; запровадження заходів з детінізації ринку праці; запровадження стимулювання бізнесу, що забезпечить зростання фіскальної ефективності у наповненні бюджету, як приклад: скорочення кількості перевірок, допомога при виході на зовнішні ринки, надання урядових грантів на розвиток підприємств або задля унеможливлення банкрутства, державні гарантії по кредитах.

Доходи державного бюджету є фінансовою базою функціонування держави, що забезпечує економічну і соціальну стабільність та належний рівень життя населення країни. Запровадження воєнного стану зумовило переорієнтування бюджету на забезпечення оборони та безпеки. Відповідно до цього питання наповнення бюджету актуалізуються ще більше, адже фінансові ресурси, акумульовані в бюджеті є основою задля фінансування потреб військово-промислового комплексу. Тому пріоритетним напрямом удосконалення системи наповнення бюджету є створення відповідних умов для економічного розвитку країни. Тому за сучасних умов пріоритетними напрямками є стимулювання підприємств, які продовжують працювати, тим самим наповнюючи відповідні бюджети та підтримуючи економічну активність в країні. Відповідно стабільність та транспарентність наповнення дохідної частини бюджету є головною умовою забезпечення економічну і соціальну рівноваги та належного рівня життя населення країни, з урахуванням пріоритетних напрямів подальшого соціально-економічного зростання, передбачених середньостроковими та довгостроковими загальнонаціональними цілями [28, 34, 74, 78, 95].

З метою посилення ролі бюджету в системі макроекономічного регулювання слід удосконалити механізм формування доходів бюджету (в частині фіскальної та митної політики, зокрема), забезпечити ефективне планування і використання бюджетних видатків з урахуванням особливостей воєнного періоду, а також розробити механізм дієвого управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування. Варто акцентувати увагу на підвищенні рівня збалансованості бюджету, врахування пріоритетів бюджетних програм, підвищення ефективності формування та реалізації бюджету як засобу забезпечення соціально-економічного розвитку. Для створення дієвої системи формування доходів бюджету необхідно використовувати фіскальний регуляторний механізм, зокрема в частині удосконалення системи адміністрування податків та надання податкових стимулів та пільг. При нарощенні фінансового потенціалу бюджетів особливу слід приділити збільшенню ресурсних та екологічних податків. Доцільним є запровадження оптимальної фіскальної політики та посилення бюджетно-податкового контролю. В умовах економічних перетворень та обмеженості державних фінансових ресурсів доцільним є розроблення дієвого механізму податкових пільг, які сприятимуть нарощення економічної активності. Вагомим завданням реалізації інституційної системи податкового регулювання є модернізація органів контролю за додержанням податкового законодавства, підвищення якісного рівня планування та виконання податкових надходжень бюджету країни на основі середньострокової системи бюджетного планування. Удосконалення та трансформація податкової політики є важливим елементом фінансово-бюджетних відносин в умовах економічних перетворень задля забезпечення стійкої динаміки соціально-економічного розвитку та оптимального рівня добробуту населення, досягнення цілей і завдань суспільного розвитку у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання має ґрунтуватись на підходах, спрямованих на забезпечення збалансованості,

дієвості фінансово-бюджетної політики та створення необхідних передумов для соціально-економічного розвитку країни. Дохідна частина бюджету є адаптивною системою фінансово-економічного регулювання, спрямованою на досягнення дієвості регулятивних заходів екзогенним та ендогенним змінам соціально-економічного середовища. В частині удосконалення системи формування доходів бюджету важливим є підвищення рівня дієвості та результативності податкового регулювання, удосконалення бюджетного планування і прогнозування. Від оптимальності та дієвості податкового механізму залежить стан економічної активності в країні, темпи економічного зростання та обсяг фінансових ресурсів акумульованих у бюджетах різних рівнів. В умовах економічних перетворень при формуванні дохідної частини бюджету важливим є не лише розгляд та удосконалення механізмів національної фінансово-бюджетної системи, а й врахування впливу зовнішньої фінансової допомоги на динаміку наповнення бюджетів, яка має вагомe значення в умовах обмеженості фінансових ресурсів. У цьому контексті бюджетна політика повинна бути направлена на забезпечення макроекономічної рівноваги до досягнення оптимальних фінансово-бюджетних показників. Підвищення якості середньострокового та довгострокового бюджетного прогнозування та планування в умовах воєнного стану посилить роль бюджету як регулятора макроекономічної стабільності та сприятиме покращенню керованості бюджетним процесом. Прогнозування дохідної складової державного бюджету є адаптивним процесом, що потребує врахування інституційних змін та структурних трансформацій національної економіки. В частині удосконалення системи формування доходів бюджетів місцевого рівня важливим є застосування виважених та дієвих фінансово-бюджетних інструментів регулювання. В умовах обмеженості фінансових ресурсів та скорочення обсягів міжбюджетних трансфертів необхідним є пошук та запровадження нових (альтернативних) джерел наповнення бюджетів, що вплине на зростання фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць. Важливим є удосконалення механізму

міжбюджетних відносин із урахуванням нарощення власних доходів у системі наповнення місцевих бюджетів, що сприятиме посиленню фінансово-бюджетної збалансованості. У цьому напрямку необхідним є посилення стимулювання економічної активності та регіонального розвитку за допомогою бюджетних механізмів [74, 75, 94].

Доцільним є удосконалення інституційного середовища місцевого рівня в системі фінансово-бюджетних відносин, що базуватиметься на засадах адаптивної бюджетної архітектури. Необхідним є забезпечення макроекономічної стабільності через призму досягнення ефективності та фінансової спроможності власних джерел наповнення бюджетів, при цьому зменшуючи потреби у зовнішньому фінансуванні. У контексті зміцнення власних джерел наповнення бюджетів перспективним є відновлення прогресивної шкали ставок податку на доходи фізичних осіб у поєднанні з соціальною пільгою нейтральною до рівня доходів. З метою нарощення результативності впливу доходів бюджету на макроекономічне середовище країни важливим є розробка та реалізація заходів спрямованих на дотримання оптимального рівня збалансованості бюджету, забезпечення ефективності наповнення дохідної частини бюджетів, з подальшим посилення фінансової спроможності власних джерел доходів, зменшуючи рівень зовнішньої заборгованості, удосконалення міжбюджетних відносин та реалізація дієвого державного фінансового контролю. Поступова адаптація та трансформація бюджетної політики, підвищення рівня інституційного середовища сприятимуть удосконаленню бюджетної системи у сфері доходів. Важливим є удосконалення системи середньострокового та довгострокового планування та прогнозування дохідної частини бюджету на засадах програмно-цільового методу та із урахуванням динамічних демографічних процесів. При формуванні доходів бюджету важливо враховувати динаміку демографічних показників. Демографічні показники впливають на стан формування та виконання бюджетів в частині акумуляції податків та зборів. Важливим є

прогнозування та планування впливу майбутніх демографічних змін на стан формування доходів бюджету задля забезпечення макроекономічної рівноваги та розроблення комплексу заходів бюджетної політики щодо стимулювання демографічного зростання.

2.2. Аналіз формування та виконання видатків зведеного та державного бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни

Бюджет займає провідне місце у фінансово-економічній системі держави, забезпечуючи макроекономічну рівновагу, створюючи умови задля подальшого розвитку економіки та сприяючи соціальним трансформаціям. Через політику формування доходів, бюджет є важливим інструментом забезпечення сталого економічного розвитку країни, при цьому зберігаючи стійкість бюджетної системи. Видатки бюджету є ефективним та дієвим інструментом регулювання макроекономічної стабільності та економічної активності в країні. Видаткова частина бюджету визначає стан виконання державою покладених на неї функцій, а також пріоритетні можливості досягнення поставлених національних цілей в контексті соціально-економічного розвитку у середньо та довгостроковій перспективі. Економічна сутність видатків бюджету відображається через їх основні функції, серед яких розподіл (перерозподіл), регулювання, стимулювання, контроль тощо. Реалізація бюджетної політики відображається у структурі видатків бюджету. При формуванні дієвої та ефективною бюджетної політики видатки істотно впливають на макроекономічну стабільність та розвиток пріоритетних галузей в контексті соціально-економічного розвитку. Досвід країн з розвинутою та трансформаційною економікою доводить, що існує певна взаємодія між поточною економічною ситуацією в країні та бюджетною політикою у частині державних видатків. Зокрема, економічний розвиток та темпи приросту ВВП

країни впливають на коригування підходів щодо формування обсягу та структури державних видатків, з іншої сторони – видатки державного бюджету безпосередньо впливають на соціально-економічний розвиток країни та динаміку макроекономічних показників через призму пріоритетності їх розподілу. Соціально-економічний розвиток країни залежить від бюджетної політики у частині державних видатків, особливо в умовах економічних трансформацій, коли фінансові ресурси обмежені. Державні видатки в системі макроекономічного регулювання є важливим інструментом впливу бюджету на економічні й соціальні процеси в державі [22, 26, 78, 97].

Кожна окрема складова структури видатків державного бюджету має відповідний рівень впливу на соціально-економічний розвиток країни. В умовах обмеженості фінансових ресурсів бюджету уряд може досягти макроекономічної стабільності шляхом перерозподілу фінансових ресурсів у бік першочергового фінансування основних пріоритетів у сфері бюджетних видатків. Ефективність бюджетних видатків сприяє збалансованості бюджету, дотримання макроекономічних показників, зростання рівня і якості життя громадян, стабілізує фінансову систему країни. Ретроспектива впливу формування та виконання державних видатків на економічний стан в країні включає погляди різних економічних шкіл. Одним із постулатів кейнсіанської економіки є те, що збільшення державних витрат може стимулювати економічне зростання, особливо в періоди економічного спаду. Відповідно до цього, можна припустити, що вищі видатки державного бюджету сприяють зростанню ВВП. Видатки державного бюджету визначають роль держави у регулюванні економічних процесів, забезпеченні макроекономічного зростання та задоволення потреб населення. Бюджетні видатки є важливим інструментом впливу на розвиток економіки і соціальної сфери, оскільки за їх допомогою держава може економічну активність в країні, розвиток виробництва та стан соціального забезпечення.

Класична економічна теорія визначає, що між видатками та економічним зростанням існує негативний зв'язок. Обґрунтування даної точки зору базується на тому, що збільшення державних витрат, особливо дефіцитних витрат, призводить до підвищення процентних ставок та інфляції, що, у свою чергу, перешкоджає приватним інвестиціям і сповільнює економічне зростання. Американський економіст Р. Барро, відповідно до моделі ендогенного росту, дійшов висновку про негативний взаємозв'язок витратів бюджету та економічного розвитку країни. Зокрема, збільшення державних витратів породжує деформації у формуванні головних ринкових економічних важелів (таких як високі відсоткові ставки та ставки податків), які не сприяють подальшому зростанню в економіці країни. У наукових дослідженнях Л. Авеллан, А. Дж. Галіндо Андраде обґрунтовано, що національні економіки в умовах воєнного стану зазнають змін та адаптації в державному управлінні через розподіл військових витрат. Також зміниться співвідношення між військовими витратами та економічним зростанням, а саме: збільшення коштів на фінансування війни, зменшення коштів на фінансування економічного розвитку. В контексті цього необхідна поступова адаптація та трансформація бюджетної політики в частині раціонального та пріоритетного розподілу витратів відповідно до соціально-економічної ситуації в країні. Державні видатки суттєво впливають на макроекономічну стабільність та розвиток пріоритетних галузей в контексті соціально-економічного розвитку. Досвід країн з розвиненою економікою доводить, що існує певна взаємодія між поточною економічною ситуацією в країні та бюджетною політикою у частині державних витратів. Зокрема, економічний розвиток та темпи приросту ВВП країни впливають на коригування підходів щодо формування обсягу та структури державних витратів, з іншої сторони – видатки державного бюджету безпосередньо впливають на соціально-економічний розвиток країни та динаміку макроекономічних показників через призму пріоритетності їх розподілу. Відповідно до цього в умовах обмежених

фінансових ресурсів важливим є раціональний розподіл державних видатків між напрямками економічного та суспільного розвитку [83, 102, 104, 105].

При формуванні дієвої та ефективної бюджетної політики видатки бюджету суттєво впливають на динаміку соціально-економічного розвитку. Досвід країн з розвинутою економікою доводить, що існує певна взаємодія між поточною економічною ситуацією в країні та бюджетною політикою у частині державних видатків. Зокрема, економічний розвиток та темпи приросту валового внутрішнього продукту країни впливають на формування обсягу та структури державних видатків бюджету, з іншої сторони – видатки бюджету впливають на соціально-економічний розвиток країни та динаміку макроекономічних показників. Ефективність та дієвість видатків бюджету відображають вплив на темп економічного розвитку. Проте на цей взаємозв'язок впливає низка факторів: поточне економічне та інституційне середовище, якість державного управління фінансово-бюджетних відносин, воєнний стан, зовнішньо-економічні взаємовідносини. Ступінь їх впливу визначається не лише обсягом ВВП, що перерозподіляється через бюджет, але і їх структурою, тобто пропорціями розподілу бюджетних ресурсів між різними напрямками суспільного розвитку.

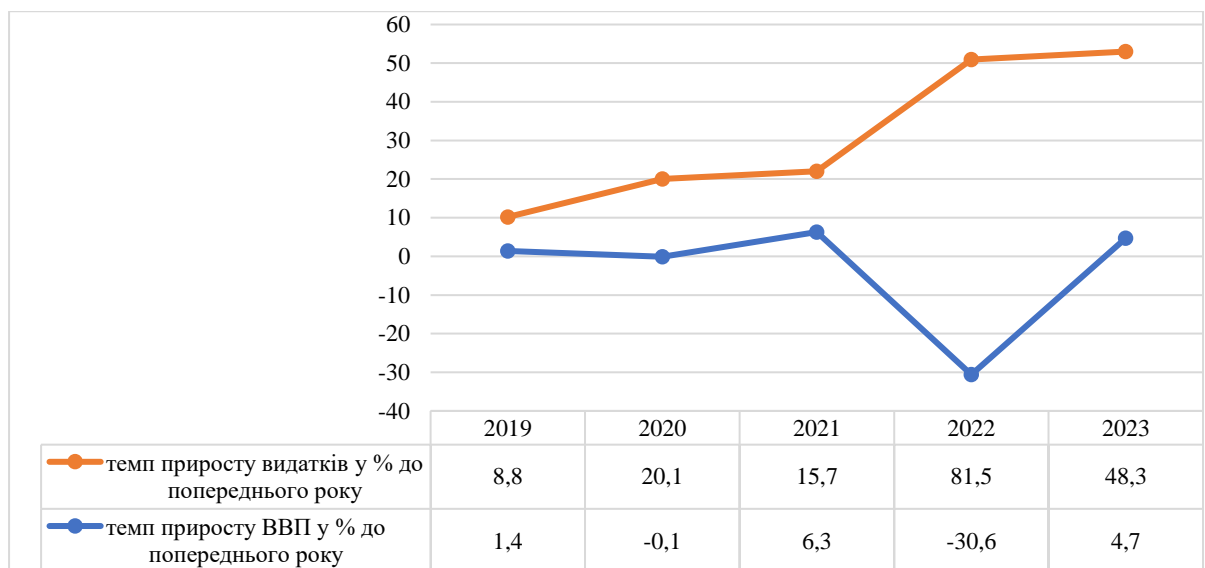

Рисунок 2.3. Динаміка зростання видатків бюджету та ВВП, % до попереднього року, [43]

Відповідно до аналітичних даних, темп приросту ВВП у % до попереднього року показує суттєве зниження у 2022 році. Наслідком повномасштабного вторгнення стало скорочення споживчого попиту, інвестиційної діяльності, експорту та логістики, критична залежність від зовнішньої фінансової допомоги. У 2023 році економіка України поступово адаптувалась до умов воєнного стану, що сприяло нарощуванню ВВП до 4,7% в порівнянні з попереднім роком. Темп приросту видатків бюджету у 2022 році показав 81,5% до аналізованого 2021 року. Таке суттєве зростання видатків бюджету пояснюється необхідністю фінансування пріоритетних видатків бюджету, таких як оборона, громадський порядок та безпека, соціальний захист та соціальне забезпечення. Унаслідок зростання видатків (у 2022 р. порівняно з 2021 р. на 81.5 %) та одночасного зменшення рівня податкових надходжень (у 2022 р. порівняно з 2021 р. 14.21%) посилились ризики фінансової стійкості державного бюджету та значно збільшився дефіцит (18.96 % ВВП) [8, 43, 57-59].

Державний бюджет України в умовах воєнного стану зазнає суттєвої трансформації, структуру та динаміку видатків бюджету в розрізі функціональної класифікації показано у таблиці 2.2.

В умовах воєнного стану видатки державного бюджету спрямовані на фінансування пріоритетних потреб соціально-економічного розвитку. Зокрема, першим пріоритетом є оборона країни, забезпечення громадського порядку та безпеки. Фінансування соціального захисту та соціального забезпечення в 2023 р. становило 7,9% ВВП. До порівняння, даний показник у 2021 р. складав 6,7% ВВП. Видатки на охорону здоров'я зменшилися з 3,7% ВВП у 2021 р. до 3,3% у 2023 р. Відбулось скорочення видатків на економічну діяльність – з 5,4% ВВП у 2021 р. до 3,8% у 2023 р. і на освіту – з 5,7% ВВП у 2021 р. до 4,7% у 2023 р. Значні державні фінансові ресурси спрямовані на обслуговування внутрішнього державного боргу, які склали 205,5 млрд грн у 2023 р. У відсотковому значенні видатки на обслуговування внутрішнього боргу

збільшилася з 1,9% ВВП у 2021 р до 3,2-3,5% у 2022-2023 рр. Причиною такої ситуації є утримання на високому рівні облікової ставки. Стимулювання економічної активності є одним із пріоритетів фінансування державного бюджету задля забезпечення формування дохідної частини бюджетів усіх рівнів. Варто зазначити, що активізація роботи за національною програмою «Доступний кредит 5-7-9%» зробила значний позитивний внесок у стимулювання економічного розвитку. Програма спрямована на реалізацію механізмів підтримки за рахунок грантів для створення чи розвитку бізнесу, зокрема для створення чи розвитку власних підприємств [43, 57-59].

Таблиця 2.2.

Видатки Державного бюджету України у розрізі функціональної класифікації, 2020–2023 рр. та січень-вересень 2024 р.

млрд. грн., [43, 57-59]

Показник		2020	2021	2022	2023	Січень-вересень 2024 р.
Загальнодержавні функції	Сума	163,8	206,7	201,9	296,1	260,7
	Питома вага, %	12,7	13,9	7,5	7,4	8,7
Оборона	Сума	120,4	127,5	1143,2	2097,6	1499,9
	Питома вага, %	9,3	8,5	42,3	52,3	50,4
Громадський порядок, безпека, судова влада	Сума	157,7	174,4	443,3	574,4	444,9
	Питома вага, %	12,2	11,7	16,4	14,3	14,9
Економічна діяльність	Сума	169,0	181,0	95,4	134,3	95,1
	Питома вага, %	13,1	12,1	3,5	3,3	3,2
Охорона навколишнього середовища	Сума	6,6	8,2	4,7	5,2	6,1
	Питома вага, %	0,5	0,5	0,2	0,1	0,2
ЖКГ	Сума	0,09	0,16	0,5	8,3	5,3
	Питома вага, %	0,007	0,01	0,01	0,2	0,2
Охорона здоров'я	Сума	124,9	170,5	184,3	179,3	139,4
	Питома вага, %	9,7	11,4	6,8	4,5	4,7
Духовний та фізичний розвиток	Сума	9,8	16,0	11,1	11,8	10,2
	Питома вага, %	0,8	1,1	0,4	0,3	0,3
Освіта	Сума	52,9	63,8	58,5	60,4	47,3
	Питома вага, %	4,1	4,3	2,1	1,5	1,6
Соціальний захист та забезпечення	Сума	322,7	339,3	426,0	469,3	329,2
	Питома вага, %	25,1	22,8	15,7	11,7	11,1
Міжбюджетні трансферти	Сума	160,2	202,7	136,8	177,4	139,7
	Питома вага, %	12,4	13,6	5,1	4,4	4,7
Всього:	Сума	1288,1	1490,3	2705,7	4014,1	2977,7
	Питома вага	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Результати аналізу видатків Державного бюджету України доводять важливість упорядкування видаткової частини бюджету, зміни її структури.

Відповідно до цього, стратегічним завданням фінансово-бюджетної політики є забезпечення належного рівня фінансування сектору безпеки та оборони. Обмеженість державних фінансових ресурсів потребує розробки дієвої бюджетної політики в частині реалізації дієвого механізму мобілізації власних доходів бюджету, взаємоузгодження інструментів бюджетного та податкового планування, що сприятиме забезпеченню оптимального балансу між власними і позиковими ресурсами.

Варто зазначити, що Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» є бюджетом орієнтованим на військові потреби. Фінансування обороноздатності у 2024 році передбачається на рівні 21,6 % ВВП України. Для покриття таких витрат дохідна частина бюджету має акумулювати достатній обсяг фінансових ресурсів. У цьому напрямку важливим є зміцнення власної дохідної частини бюджету, зменшуючи обсяг міжнародної фінансової допомоги. Зміна пріоритетності видатків бюджету спрямована на забезпечення державного суверенітету, підвищення обороноздатності та безпеки держави, подолання негативних наслідків, спричинених широкомасштабною збройною агресією. Тому в умовах воєнного стану загострюється питання раціонального розподілу видатків бюджетів усіх рівнів. В умовах обмежених фінансових ресурсів необхідно визначити ефективний розподіл бюджетних видатків шляхом комплексного врахування політичних та соціально-економічних умов. Одним із головних завдань бюджетної політики на сучасному етапі є посилення функції регулювання видатків бюджету та упорядкування видатків в частині пріоритетності розподілу фінансових ресурсів. Важливим є розподіл бюджетних коштів між галузями, бюджетними програмами, розпорядниками бюджетних коштів у річній і середньостроковій перспективі з використанням адаптивної бюджетної архітектури та дієвого регулювання міжбюджетних відносин з урахуванням викликів та особливостей воєнного часу. Доцільним є подальший розвиток системи формування видатків бюджету в частині посилення їх впливу на забезпечення макроекономічної стабільності з

урахуванням циклічності економічних процесів та соціально-економічних змін зумовлених викликами воєнного стану [78, 81, 88].

Формування та виконання видатків місцевих бюджетів спрямоване на забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних громад. Система формування та виконання видатків місцевих бюджетів є важливим інструментом регулювання фінансово-бюджетних відносин. Місцеві бюджети за допомогою механізму пріоритетного та раціонального розподілу видатків впливають на динамічні соціально-економічні процеси як на регіональному, так і на національному рівні. Механізм розподілу видатки місцевих бюджетів має характерні особливості, які визначається відповідно до повноважень покладених на органи місцевого самоврядування. Структура та розподіл видатків місцевих бюджетів повинні враховувати державні та регіональні пріоритети економічного розвитку розрахованого на середньострокову та довгострокову перспективу. Видатки місцевих бюджетів є фінансовою базою забезпечення добробуту населення та економічного розвитку адміністративно-територіальних громад. Від дієвості та результативності формування, розподілу та регулювання видатків місцевих бюджетів залежить рівень фінансової спроможності, стійкості та збалансованості територій. У цьому контексті важливим є удосконалення системи регулювання міжбюджетних трансфертів, спрямованої на забезпечення рівномірності економічного розвитку територій. Доцільним є постійна адаптація інституційного середовища формування бюджетів місцевого рівня відповідно до соціально-економічних змін в країні, що сприятиме більш ефективній реалізації програм розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Необхідним є стимулювання економічної активності на місцевому рівні за допомогою видатків, що сприятиме нарощенню валового регіонального продукту та зміцнення фінансового забезпечення регіону. Важливим є реалізація заходів спрямованих на відновлення та підвищення рівня фінансових показників місцевого самоврядування на місцевому рівні, що

сприятиме соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць [14, 17, 27, 33, 85].

Від рівня ефективності та пріоритетності формування і дієвості виконання бюджетних видатків залежить макроекономічна рівновага в країні та соціально-економічний розвиток у майбутньому бюджетному періоді. В умовах воєнного стану основними пріоритетами державного бюджету визначено підвищення обороноздатності держави та забезпечення макроекономічної стабільності, що потребує стійких надходжень до бюджету та раціонального розподілу видатків бюджету. Проведене дослідження дає змогу визначити пріоритетні напрями удосконалення системи формування та виконання видатків державного бюджету, зокрема: формування видатків державного бюджету відповідно до належного фінансово-економічного обґрунтування; унеможливлення зростання дефіциту державного без визначення реалістичних джерел його фінансування, оскільки наслідком цього стає недофінансування окремих бюджетних програм; посилення співпраці з міжнародними партнерами щодо залучення додаткового пільгового кредитування, розвивати внутрішній ринок кредитування та фондовий ринок як доступні джерела фінансування бюджетних видатків, необхідних для відбудови національної економіки.

З метою посилення ролі бюджету в системі макроекономічного регулювання слід удосконалити механізм планування і використання бюджетних видатків відповідно до особливостей воєнного періоду, а також розробити механізм дієвого управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування. Необхідно сформувати комплексний механізм оцінки ефективності бюджетних видатків, дієву методику та організаційну систему управління бюджетними коштами. Важливим є визначення основних пріоритетів у сфері бюджетних видатків, посилення державного фінансового контролю в частині цільового та результативного використання бюджетних коштів. Зміщення напрямів бюджетної політики у

сфері видатків від управління бюджетними ресурсами до управління бюджетними результатами потребує розробки і запровадження обґрунтованої системи моніторингу результативності бюджетних програм та діяльності розпорядників бюджетних коштів, що передбачає удосконалення розподілу бюджетних коштів між бюджетними програмами, виходячи із загального рівня результативності їх виконання та пріоритетності. Пріоритетним є забезпечення упорядкування структури видаткової частини державного бюджету з метою підвищення результативності та цільового використання фінансових ресурсів, що в свою чергу сприятиме посиленню стабілізаційної функції фінансово-бюджетної політики. Необхідним є розроблення заходів спрямованих на забезпечення макроекономічної рівноваги, забезпечення формування на відповідному рівні доходів та видатків державного бюджету з використанням адаптивної бюджетної архітекtonіки та дієвого регулювання міжбюджетних відносин [25, 29, 33, 62, 74].

В умовах обмеженості бюджетних ресурсів фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку можливе шляхом упорядкування обсягу і структури бюджетних видатків, яка вимагає перерозподілу бюджетних коштів між певними напрямками видатків шляхом аналізу зазначеної структури та результативності витрачання бюджетних коштів. За обмеженості бюджетних ресурсів держави пріоритетними залишаються поточні видатки бюджету, в першу чергу, соціального характеру. Однак можливості здійснення бюджетних видатків значною мірою визначаються доходами, і для того щоб у перспективі отримати додаткові доходи, необхідно у даний час ефективно інвестувати бюджетні кошти. Формування видатків бюджету повинно здійснюватися із врахуванням необхідності забезпечення достатнього рівня інституційних перетворень економіки, використання дієвих бюджетних механізмів, інтеграції у бюджетний процес середньострокового бюджетного планування на рівні головних розпорядників бюджетних коштів, удосконалення системи моніторингу ефективності бюджетних програм. Необхідним є подальший

розвиток системи бюджетного планування видатків у напрямі посилення використання регуляторного потенціалу бюджетних видатків, підвищення раціональності їх розподілу між напрямками суспільного розвитку з урахуванням циклічності соціально-економічних процесів. Здатність видатків бюджету як важливого інструменту макроекономічної політики впливати на економічні процеси в державі забезпечується передусім фінансуванням структурної перебудови економіки, інноваційних, конкурентоспроможних технологій, пріоритетних наукових досліджень. Важливим є формування ефективної дохідної частини бюджету та стимулювання економічної активності в країні, що сприятиме дієвості розподілу бюджетних видатків. З метою посилення ролі бюджету в системі макроекономічного регулювання слід удосконалити механізм планування і використання бюджетних видатків, а також розробити механізм дієвого управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування [65, 75, 89].

Базисом задля реалізації дієвого механізму формування та виконання видатків бюджету є поступова адаптація та трансформація інституційного середовища в контексті економічних перетворень. Важливим є запровадження на засадах програмно-цільового методу дієвих фінансових інструментів планування, прогнозування, регулювання та контролю за виконанням видатків бюджету. Удосконалення системи формування та виконання видатків бюджету має ґрунтуватися на посиленні ефективності розподілу та використання видатків бюджету. Формування та виконання видатків бюджету повинно ґрунтуватися на засадах програмно-цільового методу, що надасть змогу посилити ефективність розподілу та використання видатків відповідно до бюджетної класифікації. Використання програмно-цільового методу в системі формування та виконання видатків надасть змогу підвищити рівень ефективного розподілу видатків з урахуванням їх пріоритетності; посилити прозорість та передбачуваність виконання бюджету; покращити якісний рівень виконання бюджетних програм; наростити вплив бюджетної політики в

частині формування видатків на систему макроекономічної рівноваги; взаємоузгодити основні напрями бюджетної політики відповідно до національної стратегії сталого розвитку. Подальше удосконалення реалізації засад програмно-цільового методу в частині формування видаткової бюджету відповідно до принципів адаптивної бюджетної архітекtonіки суттєво підвищить якість фінансово-бюджетної політики як складового елементу макроекономічної збалансованості. Задля посилення ефективності використання фінансових ресурсів держави важливим є постійне удосконалення механізму застосування програмно-цільового методу в контексті оцінки та моніторингу діяльності розпорядників бюджетних коштів та направленості видатків з точки зору отримання ефективних кінцевих результатів [68, 78, 81, 89].

Посилення ефективності використання видатків бюджету залежить від моніторингу доцільності та ефективності бюджетних програм та ціле направленої діяльності розпорядників бюджетних коштів. Задля забезпечення соціально-економічного розвитку у середньостроковій та довгостроковій перспективі важливим є посилення ролі видатків бюджету в системі макроекономічного регулювання, з урахуванням їх впливу на динамічні економічні та соціальні процеси. Бюджетна результативність в частині формування та виконання видатків бюджету визначається показниками зростання темпів суспільного розвитку. Важливим є удосконалення системи державного контролю у сфері виконання видатків бюджету, що передбачатиме регулювання структури розподілу, обсягу видатків, пріоритетність напрямів розподілу, рівня дефіциту бюджету та вплив видатків бюджету на макроекономічну збалансованість країни. Важливим є формування та реалізація заходів щодо розвитку інтегрованої системи управління видатками бюджету, що сприятиме суспільному розвитку. Задля посилення впливу видатків бюджету на макроекономічну збалансованість необхідним є обґрунтування отриманих результатів, отриманих від використання бюджетних

коштів за кожним окремим напрямом фінансування. Доцільним є використання системного підходу в частині здійснення аналізу та моніторингу результативності видатків бюджету, що реалізуватиметься через оцінку ефективності використання видатків, визначення очікуваних результатів від виконання бюджетних програм, затвердження величин витрат в розрізі бюджетної класифікації, зниження яких неможливе за соціальними стандартами.

Посилення ефективності розподілу та використання видатків бюджету сприятиме розвитку фінансово-бюджетних відносин та нарощенню фінансового потенціалу країни. В умовах економічних рецесій та обмеженості державних фінансових ресурсів важливим є розроблення ефективного механізму управління фінансово-бюджетними ризиками; удосконалення програмно-цільового методу з урахуванням засад адаптивної бюджетної архітекtonіки; дотримання принципу ефективності використання видатків бюджету. Важливим завданням у системі формування та виконання видатків бюджету є ефективне та ціле направлене використання зовнішньої фінансової допомоги. Доцільним є удосконалення механізму управління державними активами та пасивами, що сприятиме посиленню фінансової стійкості. Необхідним є розроблення дієвого механізму фіскального регулювання, що підвищить фінансову спроможність бюджетів та забезпечить фінансово-бюджетну збалансованість. В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів важливим є посилення державного контролю за використанням бюджетних ресурсів [75, 101, 103].

В контексті забезпечення ефективності використання видатків бюджету доцільним є зіставлення видатків та доходів бюджету відповідно до приросту валового внутрішнього продукту, що надасть можливість реалістичної оцінки динаміки соціально-економічного розвитку. Важливо забезпечити синергетичний ефект між складовими видатків бюджету. Формування та виконання видатків державного бюджету повинно ґрунтуватись на принципах

резильєнтності державних фінансів, що передбачає здатність фінансово-бюджетної системи держави підтримувати своє довгострокове відтворення попри несприятливі умови, адаптуючись до змін, зберігаючи або поліпшуючи основні фінансово-бюджетні показники та відповідну державну фінансову архітектоніку, що в свою чергу, сприятиме стійкості та збалансованості державних фінансів, забезпечуватиме необхідний динамічний фінансово-бюджетний баланс, сприятиме виконанню державою основних функцій, мінімізуючи негативні наслідки соціально-економічних змін та сприяючи суспільному розвитку. Важливим є посилення державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, що дозволить посилити відповідність бюджетних запитів та фактичних результатів їх виконання. Механізм формування та виконання видатків бюджету повинен ґрунтуватися на принципах обґрунтованості управлінських рішень з урахуванням положень стратегічного бюджетного планування та прогнозування. Посилення ролі видатків бюджету в системі макроекономічного регулювання зумовлено необхідністю підвищення ефективності та пріоритетності використання бюджетних коштів, що зумовлено потребою у постійній адаптації бюджетної політики до соціально-економічних змін та трансформацій.

2.3. Збалансованість зведеного та державного бюджету в умовах економічних рецесій

Збалансованість зведеного та державного бюджету в умовах економічних рецесій залежить від дієвості формування дохідної частини бюджету, раціональності розподілу державних видатків, ефективності управління дефіцитом бюджету та обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу. Бюджет є важливим інструментом макроекономічної регулювання, відповідно, збалансованість державного та зведеного бюджету є однією з основних умов соціально-економічного розвитку країни. Бюджетна

політика спрямована на забезпечення збалансованості бюджетної системи, що передбачає ефективне планування та виконання державного та зведеного бюджету, управління фіскальними ризиками, адаптацію інституційного середовища в частині фінансово-бюджетних відносин до соціально-економічних змін зумовлених економічними рецесіями, збалансування бюджетів усіх рівнів, забезпечення формування на відповідному рівні доходів та видатків державного та місцевих бюджетів з використанням адаптивної бюджетної архітектури та дієвого регулювання міжбюджетних відносин. Макроекономічна рівновага забезпечується рівнем збалансованості бюджету, який визначає темпи та динаміку економічного зростання країни.

Стаття 95 Конституції України визначає, що держава прагне до збалансованості бюджету. У статті 7 Бюджетного кодексу України зазначено, що одним із основоположних принципів бюджетної системи є принцип збалансованості, який передбачає, що повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період. Збалансованість бюджету є важливим інструментом фінансового регулювання економіки та основою соціально-економічного зростання країни. Збалансованість державного та зведеного бюджету передбачає реалізацію ефективного механізму формування дохідної частини бюджету, виконання державних видатків відповідно до пріоритетів та раціональний розподіл міжбюджетних видатків. Збалансованість та оптимальність бюджету визначає темпи та напрями соціально-економічного розвитку країни у середньостроковій та довгостроковій перспективі. На стан збалансованості бюджету в системі фінансово-бюджетних відносин впливає ряд факторів, зокрема: стан а розвиненість інституційного середовища, дієвість управління дефіцитом бюджету, стан боргового навантаження країни, військово-політична ситуація, залучення зовнішньої фінансової допомоги та інші [2, 4, 5].

Макроекономічна збалансованість ґрунтується на дієвому та ефективному механізмі реалізації бюджетної політики. Збалансованість бюджетної системи визначається як раціональне співвідношення доходів бюджету та видатків. Збалансованість державного та зведеного бюджету визначає рівень фінансової спроможності та стійкості, динаміку соціально-економічного розвитку. Необхідною умовою забезпечення макроекономічної рівноваги є збалансованість бюджетів усіх рівнів. Досягнення збалансованості бюджету можливе за умови досягнення оптимальних значень бюджетних показників, а саме дефіциту бюджету, внутрішнього та зовнішнього боргу, релевантне співвідношення доходів та видатків бюджету. Збалансованість бюджетної системи являє собою оптимальне взаємоузгодження доходів бюджету та видатків бюджету з урахуванням циклічності економічного розвитку. Встановлення балансу та рівності між доходами та видатками бюджету є рідкісними випадками під час формування бюджету. Дефіцит бюджету за своєю економічною сутністю може визначати напрями та стимулювати соціально-економічний розвиток. Профіцит бюджету не є інструментом ефективного розвитку економіки. У більшості країн світу бюджети формуються із оптимальним показником дефіциту, в межах до 3 % ВВП, що сприяє нарощенню економічного потенціалу та є поштовхом для соціально-економічного розвитку. Відповідно до цілей та завдань національної стратегії сталого розвитку, збалансованість бюджету можна розглядати у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Факторами впливу на збалансованість бюджету можуть бути як внутрішні, так і зовнішні чинники. До зовнішніх факторів впливу варто віднести динаміку розвитку світових ринків, позиції країни на міжнародних ринках, стан експортно-імпортних відносин, рівень зовнішнього боргу, обсяги зовнішньої фінансової допомоги. Внутрішніми факторами є соціально-економічне та військово-політичне становище країни, дієвість фінансово-бюджетних відносин, взаємоузгодженість та кореляція складових фінансового сектору,

рівень інвестиційного потенціалу, результативність та системність фіскальної політики, негативні демографічні чинники та інш. [19, 22, 78].

Дефіцит державного бюджету є вагомим інструментом регулювання фінансово-бюджетних відносин. Рівень бюджетного дефіциту може впливати на зростання державного боргу, тим самим порушуючи макроекономічну рівновагу. Проте, оптимальний показник державного дефіциту, в межах 3% до ВВП, позитивно впливає на економічний розвиток країни. До факторів, що впливають на показник державного дефіциту належать: загальний економічний стан країни, військово-політична ситуація, рівень зовнішнього та внутрішнього боргу, обсяг залученої міжнародної фінансової допомоги, стан та динаміка формування дохідної частини бюджету, напрями та пріоритетність розподілу видатків бюджету, дієвість функціонування механізму міжбюджетних трансфертів, ефективність реалізації фіскальної політики, результативний механізм управління фінансово-бюджетними ризиками, структурована та дієва система бюджетного контролю. В умовах економічних рецесій дефіцит бюджету є інструментом регулювання економічних процесів. Досягнення макроекономічної збалансованості можливе лише за наявності оптимального показника дефіциту бюджету [17, 31, 75, 79, 94].

Аналіз основних макроекономічних показників свідчить про те, що початок повномасштабного вторгнення суттєво вплинув на економічну ситуацію в країні. Показник співвідношення дефіциту державного бюджету до ВВП має характерну тенденцію до зростання впродовж аналізованого періоду. У 2019 році даний показник коливався у межах норми (до 3 % ВВП), зростання у 2020 році пояснюється негативним впливом поширення пандемії COVID-19. За два роки дії воєнного стану дефіцит бюджету зріс до 20,39 % до ВВП, що є критичним для забезпечення макроекономічної стабільності. За таких умов, аби покривати дефіцит бюджету була залучена міжнародна фінансова допомога. Як наслідок, співвідношення державного боргу до ВВП зросло з 50,3 % у 2019 році до 84,4 у 2023 році. Показник 2023 року значно

перевищує оптимальне значення даного співвідношення, визначене у 60% [43, 57-59].

В умовах економічних перетворень вагомим показником у системі макроекономічної збалансованості є частка державного боргу у валовому внутрішньому продукті. Фінансово-бюджетна система країни є стійкою за умови, якщо співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту зберігається на рівні до 60 %. На динаміку частки державного боргу у ВВП впливають наступні фактори: стан економічної рецесії в системі циклічності, військово-політичні та соціально-економічні процеси, перевищення видатків бюджету відносно доходів (рівень дефіциту бюджету), розмір процентних ставок, індекс-дефлятор валового внутрішнього продукту, рівень податкового навантаження на економічну систему, дієвість механізму управління та контролю борговою політикою, ефективність системи управління борговими ризиками. Обсяг державного боргу впливає на темпи та динаміку економічного зростання. Взаємозв'язок між рівнем дефіциту бюджету та обсягом державного боргу проявляється у тому, що збільшення дефіциту бюджету нарощує суму державного боргу, а зростання боргу, відповідно, потребує залучення більших фінансових ресурсів із бюджету задля його обслуговування, тим самим впливаючи на збільшення дефіциту. На даному етапі економічного розвитку важливим є дотримання збалансованості бюджету задля зменшення та унеможливлення подальшого динамічного нарощення державного боргу. Доцільним є оптимізація структури державного боргу через реалізацію дієвих механізмів боргової політики [74, 82, 85].

В умовах воєнного стану та обмежених ресурсів бюджету пріоритетом залишається залучення довгострокових пільгових кредитів для фінансування охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг, реалізації заходів з енергоефективності та відновлення муніципальної інфраструктури, а також відновлення та відбудови інфраструктурних об'єктів, постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації, підтримки енергетичного сектору, на

реалізацію яких спрямовується значний обсяг кредитів (позик) іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій, а також грантових коштів, що надаються іноземними партнерами. Відповідно до проведеного аналізу, вважаємо, що результативними інструментами в системі управління державним боргом за сьогоденних умов є: залучення довгострокового пільгового фінансування; збільшення частки грантового фінансування для приватного сектору економіки країни; зменшення можливого ризику рефінансування діючих фінансових зобов'язань. Пріоритетними інструментами управління державним боргом в умовах воєнного стану є залучення грантового фінансування та довгострокових кредитів під пільговими відсотками. Крім того, необхідні нові підходи для забезпечення фінансування відновлення та відбудови України, зокрема за рахунок залучення приватного капіталу для фінансування державного сектора України. З метою забезпечення прозорості оцінки показників цільового та ефективного використання залученої міжнародної допомоги необхідно розробити Методичні рекомендації щодо обліково-аналітичного забезпечення залучення та використання розпорядниками бюджетних коштів міжнародної допомоги та інших відповідних нормативно-правові документи [18, 22, 39, 75].

Збалансованість бюджетної системи відображає дієвість та ефективність формування та виконання державного, місцевих та зведеного бюджетів. Бюджетна збалансованість визначає рівень стійкості фінансово-бюджетної системи, що відображає можливість своєчасного виконання державою покладених на неї функцій. У цьому контексті важливим є формування та реалізація національних норм щодо пріоритетності розподілу видатків бюджету, що сприятиме досягненню соціально-економічного розвитку та національних цілей у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Пріоритетність видатків бюджету є важливим інструментом забезпечення суспільного розвитку. Досягнення збалансованості бюджету забезпечує ефективність впливу бюджетної політики на стан макроекономічної

стабільності. Задля забезпечення збалансованості бюджету важливим є постійна адаптація інституційного середовища системи формування та виконання бюджетів усіх рівнів до соціально-економічних змін; посилення фінансової самостійності місцевих бюджетів; удосконалення системи бюджетного планування та прогнозування відповідно до засад бюджетної архітекtonіки; встановлення граничних норм використання бюджетних коштів; посилення державного контролю в частині пріоритетного розподілу видатків відповідно до державних завдань; формування додаткових (альтернативних) джерел доходів бюджету, зменшуючи обсяги залучення міжнародної фінансової допомоги. Доцільним є реалізація бюджетної політики спрямованої на зниження фінансової залежності від міжнародної допомоги та зміцнення власної дохідної бази [24, 88].

Необхідним є удосконалення системи бюджетного регулювання з урахуванням циклічності економічного розвитку. З метою посилення ролі бюджетних механізмів у системі макроекономічного регулювання важливим є підвищення рівня прозорості бюджету, забезпечення дієвого виконання бюджетів усіх рівнів з використанням адаптивної бюджетної архітекtonіки, реалізація заходів спрямованих збалансування бюджетів та забезпечення фінансово-економічної рівноваги, оптимізація фіскального навантаження. Система формування доходів бюджету має ґрунтуватися на принципах збалансованості фінансово-бюджетних відносин, що може реалізуватись за рахунок дотримання оптимального співвідношення між складовими бюджетної системи. Результативність реалізації фінансових механізмів бюджетної системи ґрунтується на основі дієвого бюджетного планування та прогнозування, а також ефективного та пріоритетного використання бюджетних коштів. Збалансована система формування бюджетів місцевого рівня повинна ґрунтуватися на дієвих підходах щодо визначення пріоритетів бюджетної політики та системності взаємовідносин державного та місцевих бюджетів. Задля забезпечення збалансованості бюджетів місцевого

рівня в умовах економічної рецесії важливим є розроблення та реалізація ефективного механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів, з урахування очікуваного надходження податку на прибуток підприємств та демографічної ситуації у регіонах, що дозволить більш дієво формувати дохідну частину бюджету на місцевому рівні. Доцільним є використання відповідних фінансових стандартів щодо обсягу використання та пріоритетів розподілу видатків бюджетів місцевого рівня. В умовах обмеженості фінансових ресурсів задля забезпечення макроекономічної рівноваги необхідним є досягнення оптимального рівня розподілу фінансових ресурсів між державним бюджетом та місцевими бюджетами [3, 14, 92].

Основою для досягнення збалансованості бюджету є дієве інституційне середовище сформоване відповідно до засад адаптивної бюджетної архітектоники. Інституційна система бюджетної політики є важливим інструментом досягнення збалансованості бюджету. Зокрема, від структурованості, наповнення, дієвості, виваженості та адаптивності інституційного середовища залежить макроекономічна стабільність країни та суспільний розвиток у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Доцільним є удосконалення якісного рівня інституційних засад формування та виконання бюджету, фінансової стійкості та збалансованості, розвитку інституту оцінки ефективності бюджетних видатків, моніторингу державних закупівель, державного фінансового контролю. В умовах економічних рецесій задля досягнення фінансово-бюджетної рівноваги важливим є запровадження та реалізація процесів стимулювання, спрямованих на посилення економічної активності, що в свою чергу дозволить посилити динаміку та обсяги акумуляції фінансових ресурсів до бюджету. Важливим є визначення пріоритетів бюджетної політики для створення передумов економічного розвитку з урахуванням постійного удосконалення системи фінансово-економічних відносин. Бюджетну політику необхідно реалізовувати в напрямку ефективної та результативної національної стратегії, спрямованої на

соціально-економічний розвиток, досягнення узгодженості фіскальної та економічної політики, забезпечення реалістичності формування та виконання бюджетів, використання дієвого механізму середньострокового бюджетного планування та прогнозування. Важливим є забезпечення довгострокової збалансованості бюджетної системи, що можна досягти завдяки досягненню оптимальних показників дефіциту бюджету та державного боргу, оптимізації структури фіскального навантаження та з урахуванням дієвого механізму формування та виконання доходів та видатків бюджету [74, 75, 104, 108].

Задля досягнення збалансованості бюджету важливим є визначення та обґрунтування цілей та завдань бюджетної політики, узгодження фінансових пріоритетів бюджету та напрямів їх реалізації, що ґрунтуватиметься на принципах послідовності, плановості та прозорості. Прогнозованість та плановість бюджету сприятиме посиленню якості державних послуг. В системі формування збалансованого бюджету важливим є дотримання бюджетної дисципліни. В сучасних умовах економічного розвитку збалансованість бюджету в більшій мірі залежить від військово-політичної ситуації, фінансової спроможності бюджетів усіх рівнів, показника дефіциту, обсягів міжнародної фінансової допомоги та демографічної ситуації. Система формування та виконання бюджетів має враховувати циклічність та динаміку економічних перетворень. Формування результативної бюджетної політики має здійснюватися на засадах упорядкування державного дефіциту та боргового навантаження, прогнозування та планування фінансово-бюджетних показників, забезпечення макроекономічної рівноваги та стабільності, досягнення фінансової стійкості, дотримання бюджетної дисципліни. Оптимізація структури дефіциту бюджету та державного боргу сприятиме нарощенню фінансової стійкості та збалансованості країни. У цьому контексті важливим є обґрунтування структури та обсягу джерел фінансування дефіциту бюджету та державного боргу. В умовах економічних криз

спричинених військово-політичними факторами доцільним є посилення фінансової спроможності дохідної частини бюджету за рахунок власних джерел наповнення. В умовах економічних рецесій дефіцит бюджету може виступати інструментом стимулювання соціально-економічного розвитку. Високий показник бюджетного дефіциту впливає на збільшення державного боргу, зростання інфляційних процесів, рівень економічної активності та стан фінансового сектору загалом [71, 75, 86, 104].

Досягнення збалансованості бюджету передбачає посилення результативного впливу бюджетної політики на систему макроекономічної рівноваги, що полягає у постійній адаптації інституційної архітектоніки бюджетної системи, упорядкування структури міжбюджетних трансфертів, встановлення реалістичного та дієвого взаємозв'язку між основними тенденціями макроекономічних показників та пріоритетами державної бюджетної політики, що надасть змогу більш ефективно використовувати державні фінансові ресурси. В частині дієвості бюджетної політики вагомим є досягнення системності у взаємодії бюджетної, фіскальної, митної та боргової політики, що забезпечить синергетичний ефект розвитку державних фінансів та взаємоузгодженість і координацію усіх учасників фінансово-бюджетної системи країни. В контексті досягнення збалансованості бюджету важливим є застосування програмно-цільового методу як інструменту регулювання та моніторингу оцінки виконання бюджетних програм. Доцільним є використання інструментів фіскального контролю та регуляторного потенціалу податкового механізму, що надасть змогу посилити рівень економічної активності, як наслідок, забезпечить макроекономічну стабілізацію. В контексті забезпечення збалансованості бюджету в умовах кризових явищ та економічних рецесій важливим є удосконалення механізму та упорядкування структури використання зовнішньої фінансової допомоги та розроблення довгострокової стратегії управління державним боргом [71, 75, 80].

Ефективність та дієвість виконання зведеного бюджету ґрунтується на забезпеченні фінансової стійкості та збалансованості місцевих бюджетів. Досягнення збалансованості на місцевому рівні можливе за умови розподілу та виконання видатків бюджету відповідно до пріоритетів бюджетної політики, що посилює результативність використання та цільове направлення бюджетних фінансових ресурсів. Збалансовані місцеві бюджети повинні формуватися із урахуванням дієвих фінансово-бюджетних механізмів регулювання. Ефективний механізм формування місцевих бюджетів повинен ґрунтуватися на основах середньострокового бюджетного планування та прогнозування із урахуванням динаміки макроекономічних тенденцій та показників. Середньострокове бюджетне планування на місцевому рівні повинно корелювати із цілями та завданнями національної стратегії сталого розвитку та напрямками соціально-економічного розвитку територій. Формування прогнозних показників в частині перспективного бюджетного планування має ґрунтуватись на системі економіко-математичного моделювання, яке сприяє можливості для упорядкування бюджетних показників та більш якісному вирішенню питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Збалансованість бюджетів місцевого самоврядування визначає рівень фінансової спроможності територій. Від показника збалансованості бюджету залежить ефективність використання бюджетних фінансових ресурсів, які наявні у розпорядженні органів місцевого самоврядування. Фінансово-бюджетна стабільність та збалансованість територій залежить від фінансового потенціалу щодо формування доходів бюджету та раціональності використання видатків бюджету. Задля досягнення збалансованості бюджетна політика повинна бути націлена на удосконалення системи міжбюджетних відносин; посилення фінансової спроможності бюджетів та нарощення фінансового потенціалу, з урахування демографічних факторів та зміни чисельності населення; підвищення результативності використання бюджетних ресурсів; зниження рівня залежності від фінансування з

державного бюджету, відповідно, збільшення дохідної частини за рахунок власних джерел доходів; посилення інвестиційної складової розвитку територій та реалізація проектів регіонального розвитку; підвищення рівня передбачуваності бюджетних показників за рахунок формування дієвої моделі бюджетного планування та прогнозування, що надасть змогу формувати напрями бюджетних політики більш ефективно; удосконалення системи горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів відповідно до раціонального розподілу ПДФО між державним бюджетами та місцевими та зважаючи на демографічні фактори [83, 84, 90].

Досягнення збалансованості на місцевому рівні надасть можливість посилити рівень платоспроможності та фінансової стійкості місцевих бюджетів; знизити рівень залежності від міжбюджетних трансфертів та зміцнити дохідну частину бюджетів за рахунок власних доходів; посилити інвестиційну привабливість регіонів; забезпечити стійкість до економічних криз та трансформацій; посилити рівень фінансової спроможності громад у середньостроковій та довгостроковій перспективі; підвищити рівень добробуту населення. У цьому контексті важливим є удосконалення механізму подання та якісного наповнення бюджетних запитів. Формування бюджетних запитів має ґрунтуватись на принципах пріоритетності та обґрунтованості необхідності виконання даного запиту, що посилить рівень впливу видатків бюджету на перспективу розвитку у майбутніх періодах. У ході дослідження збалансованості на місцевому рівні, важливим є вивчення поняття горизонтального фіскального дисбалансу. Горизонтальний фіскальний дисбаланс являє собою нерівномірність обсягів фінансових ресурсів у доходах адміністративно-територіальних громад, які мають однакові обсяги функцій та завдань. Тобто виникає ситуація за якої певні територіальні одиниці мають достатні обсяги задля фінансування свої функцій, в той же час, коли інші територіальні громади того ж рівня самоврядування мають нижчий рівень доходів бюджету та є дотаційними. Горизонтальні дисбаланси покриваються

через механізми фінансового вирівнювання, що надає можливість збалансувати та посилити рівень розвитку територій.

Для України є перспективним впровадження механізмів debt-for-climate swaps та debt-for-nature swaps (реструктуризація частини боргу у вигляді зобов'язань країни боржника фінансувати програми, проекти або політики у сфері захисту довкілля або змін клімату). Сутнісно даний механізм означає зменшення боргового навантаження на країну боржника через направлення фінансових ресурсів на відновлення екосистеми. Пріоритетним для України є розгляд можливості вивільнення фіскальних ресурсів на «зелене» відновлення територій, зокрема за механізмами debt-for-climate swaps чи debt-for-nature swaps, що суттєво знизить боргове навантаження та покращить екологічний стан в країні. Як кандидат у члени Європейського Союзу, Україна може скористатися можливостями фінансування «зеленої» відбудови, одночасно знижуючи своє боргове навантаження. Механізми debt-for-climate swaps чи debt-for-nature swaps можуть стати перспективними заходами боргової політики щодо відбудови України. На основі результатів дослідження сучасного стану розвитку «зеленого» фінансування в Україні у цьому напрямку перспективним є: розроблення дієвої стратегії зеленого фінансування на національному рівні, що включатиме напрями повоєнної відбудови країни; формування нормативного забезпечення реалізації «зеленого» фінансування (станом на тепер в Україні недостатньо розвинена законодавча база, яка регулює фінансові механізми Зеленого Курсу); забезпечення прозорості та якості інформації для «зелених інвесторів»; стимулювання розвитку та впровадження нових зелених інструментів фінансування, у т.ч. введення в обіг зелених фінансових продуктів, таких як «зелені» облігації, «зелене» кредитування, «зелене» страхування; залучення міжнародних «зелених» інвестицій; створення ефективних механізмів моніторингу та оцінки зелених інвестицій. Вищезазначені перспективні напрями удосконалення функціонування «зеленого» фінансування в Україні дозволить більш ефективно впроваджувати в дію «зелені» фінанси, що вплине на соціально-економічний розвиток країни.

Також перспективним є залучення міжнародних «зелених» інвесторів, що сприятиме додатковим фінансовим ресурсів у відбудову. Зважаючи на збільшення державного та гарантованого боргу в Україні, а також на значні негативні наслідки війни, країні варто розглянути можливість реалізації механізмів debt-for-climate swaps чи debt-for-nature, що спрямовані на фінансування «зеленої» відбудови економіки країни, у т.ч. відновлення екосистеми, зниження рівня забруднення навколишнього середовища, відновлення постачання електроенергії, тим самим знижуючи боргове навантаження держави [5, 77].

Основою для забезпечення збалансованості та стійкості зведеного бюджету в умовах економічних перетворень є прогнозування видатків бюджету. Прогнозування видатків визначає пріоритетність, результативність та прозорість бюджетної системи. На сучасній стадії економічного розвитку бюджетна політика без дієвого механізму прогнозування не є ефективною та системною. Бюджетне планування забезпечує ефективність управління фінансовими ресурсами на усіх рівнях бюджетної системи. Перспективне планування та прогнозування бюджетних показників стимулюватиме раціональний розподіл видатків бюджету та досягати пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку. Середньострокове бюджетне планування має ґрунтуватись на принципах дотримання бюджетної дисципліни, аналізу та оцінки основних макроекономічних показників, упорядкуванні співвідношення доходів бюджету та видатків бюджету. Збалансоване формування та виконання зведеного бюджету є важливим задля забезпечення стійкості фінансово-бюджетної системи країни. Збалансованість зведеного бюджету дозволяє більш дієво стимулювати економічний розвиток країни в межах кожного окремого сектору економіки та забезпечувати соціальний захист населення. Збалансованість фінансово-бюджетної системи має забезпечуватись ефективним механізмом державного регулювання. Реалізація бюджетної політики повинна враховувати циклічність економічного розвитку,

а також рівень стійкості бюджетної системи, що надасть змогу нарощувати фінансовий потенціал у майбутній перспективі.

Збалансованість зведеного бюджету залежить від узгодженості взаємодії усіх структурних складових бюджетної системи. В межах забезпечення збалансованості зведеного бюджету важливого значення набуває дієвість реалізації горизонтального та вертикального вирівнювання. Горизонтальне та вертикальне вирівнювання повинно проектуватись на забезпечення наповнення дохідних частин бюджетів усіх рівнів у тій мірі, аби покрити фінансування завдань та функцій покладених на місцеве самоврядування задля стабілізації рівня надання суспільних благ. У разі виникнення горизонтального чи вертикального дисбалансу буде спостерігатись розбіжність у соціально-економічному розвитку територій. Під збалансованістю бюджетної системи в системі макроекономічного регулювання слід розуміти відповідність між обсягами наповнення дохідних частин державного та місцевих бюджетів та завданнями і функціями, які мають виконати органи місцевого самоврядування відповідно до покладених на них повноважень. Збалансованість бюджетної системи повинна забезпечуватись на кожному рівні управління, що визначаються фінансовою стійкістю кожного окремого бюджету [74, 76, 95, 105].

В контексті дослідження збалансованості бюджетної системи важливим є вивчення поняття бюджетної самостійності. Бюджетна самостійність визначається здатністю кожного окремого бюджету формувати фінансові ресурси на достатньому рівні задля того аби в повній мірі забезпечити виконання функцій, відповідно до покладених на них повноважень. Рівень бюджетної самостійності визначається співвідношенням власних доходів та наданих фінансових ресурсів з інших бюджетів. Бюджетна самостійність визначає рівень фінансово-бюджетної стійкості. Задля дотримання бюджетної збалансованості важливим є посилення результативності та дієвості управління в цілому та у сфері бюджетної політики, зокрема. Для досягнення

збалансованості бюджету необхідним є дотримання принципів реалістичності та передбачуваності; формування бюджету відповідно до середньострокового та довгострокового прогнозу основних показників бюджетної політики; оптимізація державного боргу та дефіциту бюджету; забезпечення результативності виконання бюджетних програм; розроблення дієвого механізму управління фінансово-бюджетними ризиками; формування необхідних фінансових резервів.

Висновки до розділу 2

Бюджет є важливим інструментом забезпечення фінансово-економічної збалансованості, впливаючи на досягнення макрофінансової стійкості та визначаючи темпи економічного зростання. Через політику формування доходів та пріоритетного розподілу видатків, бюджет сприяє досягненню сталого економічного розвитку країни, при цьому зберігаючи фінансово-бюджетний баланс. З метою посилення ролі бюджету в системі макроекономічного регулювання слід удосконалити механізм формування доходів бюджету, забезпечити ефективне планування і використання бюджетних видатків з урахуванням особливостей воєнного періоду, а також розробити механізм дієвого управління державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього фінансування. Варто акцентувати увагу на підвищенні рівня збалансованості бюджету, врахування пріоритетів бюджетних програм, підвищення ефективності формування та реалізації бюджету як засобу забезпечення соціально-економічного розвитку. Для створення дієвої системи формування доходів бюджету необхідно використовувати фіскальний регуляторний механізм, зокрема в частині удосконалення системи адміністрування податків та надання податкових пільг. Доцільним є запровадження оптимальної фіскальної політики та посилення бюджетно-податкового контролю. В умовах економічних перетворень та обмеженості державних фінансових ресурсів доцільним є розроблення дієвого механізму податкових пільг, які сприятимуть нарощення економічної активності.

Дохідна частина бюджету є адаптивною системою фінансово-економічного регулювання, спрямованою на досягнення дієвості регулятивних заходів екзогенним та ендогенним змінам соціально-економічного середовища. В частині удосконалення системи формування доходів бюджету важливим є підвищення рівня дієвості та результативності податкового

регулювання, удосконалення бюджетного планування і прогнозування. Від оптимальності та дієвості податкового механізму залежить стан економічної активності в країні, темпи економічного зростання та обсяг фінансових ресурсів акумульованих у бюджетах різних рівнів. В умовах економічних перетворень при формуванні дохідної частини бюджету важливим є не лише розгляд та удосконалення механізмів національної фінансово-бюджетної системи, а й врахування впливу зовнішньої фінансової допомоги на динаміку наповнення бюджетів, яка має вагоме значення в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Бюджетна політика повинна бути направлена на забезпечення макроекономічної рівноваги до досягнення відповідних фінансового-бюджетних показників. Підвищення якості середньострокового та довгострокового бюджетного прогнозування та планування в умовах воєнного стану посилить роль бюджету як регулятора макроекономічної стабільності та сприятиме покращенню керованості бюджетним процесом. Прогнозування дохідної складової державного бюджету є адаптивним процесом, що потребує врахування інституційних змін та структурних трансформацій національної економіки. Доцільним є удосконалення інституційного середовища місцевого рівня в системі фінансово-бюджетних відносин, що базуватиметься на засадах адаптивної бюджетної архітекtonіки. Необхідним є забезпечення макроекономічної стабільності через призму забезпечення ефективності та фінансової спроможності власних джерел наповнення бюджетів, при цьому зменшуючи потреби у зовнішньому фінансуванні.

В контексті забезпечення ефективності використання видатків бюджету доцільним є зіставлення видатків та доходів бюджету відповідно до приросту валового внутрішнього продукту, що надасть можливість реалістичної оцінки динаміки соціально-економічного розвитку. Важливо забезпечити синергетичний ефект між складовими видатків бюджету. Формування та виконання видатків державного бюджету повинно ґрунтуватись на принципах резильєнтності державних фінансів, що передбачає здатність фінансово-

бюджетної системи держави підтримувати своє відтворення попри несприятливі умови, зберігаючи основні фінансово-бюджетні показники та відповідну державну фінансову архітектуру, що сприятиме стійкості та збалансованості державних фінансів, виконанню державою основних функцій, забезпечуватиме необхідний динамічний фінансово-бюджетний баланс. Важливим є посилення державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, що дозволить посилити відповідність бюджетних запитів та фактичних результатів їх виконання. Механізм формування та виконання видатків бюджету повинен ґрунтуватися на принципах обґрунтованості управлінських рішень з урахуванням положень стратегічного бюджетного планування та прогнозування. Посилення ролі видатків бюджету в системі макроекономічного регулювання зумовлено необхідністю підвищення ефективності та пріоритетності використання бюджетних коштів, що зумовлено потребою у постійній адаптації бюджетної політики до соціально-економічних змін та трансформацій.

Задля досягнення збалансованості бюджету важливим є посилення результативного впливу бюджетної політики на систему макроекономічної рівноваги, що полягає у постійній адаптації інституційної архітектури бюджетної системи, упорядкуванні структури міжбюджетних трансфертів, встановлення реалістичного та дієвого взаємозв'язку між основними тенденціями макроекономічних показників та пріоритетами державної бюджетної політики, що надасть змогу більш ефективно використовувати державні фінансові ресурси. В частині дієвості бюджетної політики вагомим є досягнення системності у взаємодії бюджетної, фіскальної, митної та боргової політики, що забезпечить синергетичний ефект розвитку державних фінансів та взаємоузгодженість і координацію усіх учасників фінансово-бюджетної системи країни. В контексті досягнення збалансованості бюджету важливим є застосування програмно-цільового методу як інструменту регулювання та моніторингу оцінки виконання бюджетних програм. Доцільним є використання інструментів фіскального контролю та регуляторного

потенціалу податкового механізму, що надасть змогу посилити рівень економічної активності, як наслідок, забезпечить макроекономічну стабілізацію. Задля забезпечення збалансованості бюджету в умовах кризових явищ та економічних рецесій важливим є удосконалення механізму та оптимізація структури використання зовнішньої фінансової допомоги та розроблення довгострокової стратегії управління державним боргом.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [22-32, 85-86, 105-106].

Список використаних джерел до розділу 2

1. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. *Децентралізація в Україні. Офіційний веб-сайт.* URL: <https://decentralization.gov.ua/news/1610513>.
2. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. *Децентралізація в Україні. Офіційний веб-сайт.* URL: <https://decentralization.ua/news/17747>
3. Бандура О. В. Оптимізація монетарної політики та стабілізація циклічної економічної динаміки. *Економіка і прогнозування.* 2021. № 4. С. 102-124
4. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010. № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
5. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
6. Воротіна Н. В. Особливості правового регулювання бюджетних відносин в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2022. № 2. С.31-39
7. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія / І. Я. Чугунов, Т.В.Канєва та ін. за заг. ред. А. А. Мазаракі; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ, 2018. 376.
8. Державний веб-портал бюджету для громадян. *Open budget.* URL: <https://openbudget.gov.ua/>
9. Дуліба Є. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1495/15468>.
10. Економіка України під час війни. Що відбувається з активністю бізнесу. Жовтень, 2022. *Центр економічної стратегії.* Неурядовий дослідницький центр з питань економічної політики. URL: <https://ces.org.ua/ukraine-economy-in-war-times-october/>

11. Європейська хартія місцевого самоврядування. Документ 994, редакція від 16.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#n17
12. Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#n259>.
13. Канєва Т.В. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 391 с.
14. Канєва Т.В. Видатки бюджету як інструмент суспільного розвитку. Економічний вісник університету. *Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди*. 2020. Вип. 44. С. 172–179.
15. Канєва Т.В. Пріоритети підвищення ефективності видатків бюджетних установ. *Бізнес Інформ*, 2020. № 1 (504). С. 115–122.
16. Канєва Т.В., Стаднік О.О. Фіскальна політика як інструмент регулювання економіки. *Економіка та суспільство*, 2023. (57). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-29>
17. Качула С.В., Баранник Л.Б., Сальникова Т.В. Формування бюджетних ресурсів в Україні від непрямого оподаткування: реалізація потенціалу специфічних акцизів. *Ефективна економіка*. 2022. № 8. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/428>
18. Козловський С. В., Мазур, Г. Ф., Непиталюк А. В. Демографічна стійкість суспільства як основа економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 14–19.
19. Кучер Г. В. Борговий механізм фінансування державних витрат. *Бізнес Інформ*. 2015. № 8. С. 207–214.
20. Луніна І. О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ. *Економіка України*. 2014. № 11. С. 61–75.
21. Луніна І.О. Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання. Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2020. 438 с.

22. Любчак І.С. Напрями розвитку системи формування бюджету. *Економіка та суспільство*, 2024, № 66, URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4646>

23. Любчак І.С. Бюджетна політика в системі макроекономічного регулювання. Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості: тези доп. Всеукр. наук.- практ. інтернет-конф. (Київ, 21 берез. 2024 р.) / відп. ред. Н. П. Шульга. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 36-39.

24. Любчак І.С. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*, 2023, № 58, С. 61-67. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58-61-67>

25. Любчак І.С. Бюджет у системі фінансово-бюджетних перетворень. Фінансова політика як складова економічного розвитку : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–12 квіт. 2023 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 70-73.

26. Любчак І.С. Бюджетне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: стан, проблеми, перспективи : Вісник наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. Вип. 121, С. 226-235.

27. Любчак І.С. Видатки бюджету в умовах воєнного стану. Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 69-71.

28. Любчак І.С. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання. Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в XXI столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 8 листопада 2022 р.). Умань: ЦФЕНД, 2022, С. 31-33.

29. Любчак І.С. Значення державних видатків у системі забезпечення соціальної сфери : Вісник наукового товариства «ВАТРА» Вінницького

торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2018. Вип. 52, С. 105-108.

30. Любчак І.С. Імплементція зарубіжного досвіду бюджетного забезпечення територіальних громад до вітчизняної практики : Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. наук. пр. Всеукраїнської наук.-практ. –конференції. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. С. 171-179.

31. Любчак І.С. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Актуальні питання науки, освіти та технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.), у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022, С. 46-48.

32. Любчак, І. С., Маршук Л.М. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Гроші, фінанси і кредит*. (2018). Вип. 19, С. 1099-1104.

33. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1557/1565>

34. Мазаракі А., Волосович С. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 1. С. 5–23.

35. Мазаракі А., Лагутін В. Внутрішній ринок України в умовах нестабільності глобальної економіки. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 6. С. 9–23.

36. Макогон В.Д. Бюджетні видатки у системі соціально-економічного розвитку країни. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. №3(86). С. 114–124.

37. Макогон В.Д. Формування доходів місцевих бюджетів у зарубіжних країнах. *Наукові праці НДФІ*. 2008. Вип. 1 (42). С.56–67.

38. Марченко С.М. Стратегічне правління державними фінансами: євроінтеграційний курс, міжнародні тренди, національні особливості. *Фінанси України*. 2022. № 1. С. 7-26

39. Національна стратегія доходів на 2024-2030 роки. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://www.mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy.pdf>
40. Опарін В. М. Домінанти та пріоритети фінансового вирівнювання в Україні. *Фінанси України*. 2015. № 6. С 29–43.
41. Опарін В. М., Волковський Є. І., Волковська Н. І. Фактор безпеки в контексті фінансового забезпечення сталого розвитку. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 7–31.
42. Офіційний сайт Державної казначейської служби України: www.treasury.gov.ua
43. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua>
44. Офіційний сайт Статистичної організація Європейської Комісії: <http://ec.europa.eu/eurostat>
45. Пасічний М.Д. Політика управління державним боргом. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 5. С. 19–34.
46. Податкова гармонізація в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС : монографія / за ред. А. М. Соколовської ; ДННУ «Акад. фін. Управління». Київ, 2017. 448 с.
47. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text7>.
48. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Tex>
49. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 № 267 «Деякі питання затвердження фінансових документів та казначейського

обслуговування в умовах воєнного стану». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220267>

50. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2022 № 381 «Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2022-%D0%BF#Text>

51. Про Бюджетну декларацію на 2025-2027 роки: постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/668/27c/b9b/66827cb9b9727852406150.pdf>

52. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252. Постанова. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro- vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-11-bereznya-2022-r- 252-i041122-1239>

53. Про державний бюджет України на 2018 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 3-4. Документ 2246-VIII, Редакція від 13.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text>

54. Про державний бюджет України на 2019 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 50. Документ 2629-VIII, Редакція від 13.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>

55. Про державний бюджет України на 2020 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 5. Документ 294-IX, редакція від 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

56. Про державний бюджет України на 2021 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 16. Документ 1082-IX, редакція від 09.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

57. Про державний бюджет України на 2022 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

58. Про державний бюджет України на 2023 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). Документ 2710-IX, редакція від 22.10.2023, підстава - 3415-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

59. Про державний бюджет України на 2024 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР) 2023, №№ 97-100. Документ 3460-IX, прийняття від 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

60. Програма управління державним боргом на 2024 рік. Наказ Міністерства фінансів України 31.01.2024 року № 43. URL: <http://surl.li/fchill>

61. Проєкт Плану відновлення України: матеріали робочої групи «Функціонування фінансової системи, її реформування та розвиток». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. 380 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financialsystem.pdf>

62. Радіонов Ю. Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 20-43. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020>

63. Радіонов Ю. Пріоритети бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. *Фінанси України*, 2023, (9), С. 24-47. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.09.024>

64. Радіонов Ю. Формування і виконання державного та місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 2023, (53) <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2669/2585>

65. С. Марченко для Wall Street Journal: Підтримка міжнародних партнерів пришвидшує перемогу України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/serhii-marchenko-dlia-wall-street-journal-pidtrymka-mizhnarodnykh-partneriv-pryshvydshuie-peremohu-ukrainy>

66. Савчук Н.В. Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. С. 325 .
67. Сенищ П., Фугело П. Фінансово-бюджетна підтримка соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-89>
68. Сідельникова Л. П., Рудик С. О. Концептуальні засади сутності видатків державного бюджету на оборону. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 28. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-45> .
69. Сідельникова Л.П. Поведінкові чинники реалізації парадигми прямого оподаткування в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. №54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2806>
70. Скільки та від кого Україна отримала допомоги в 2023 році. Внесок союзників у перемогу. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/dopomoga-ukraini-2023>
71. Слободянюк Н. О., Шикор К. І. Проблемні питання формування дохідної частини бюджету: сучасні реалії. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 554–558.
72. Собчук С. І. Формування неподаткових надходжень бюджету в системі бюджетного регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 7. С. 79-84.
73. Указ Президента України «Концепція забезпечення національної системи стійкості» 2021. № 479/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-4018>
74. Україна домовилася про зупинку виплат за зовнішнім боргом. URL:https://zaxid.net/ukrayina_domovilasya_pro_prizupinennya_viplat_za_zovnishnim_borgom_n1549669
75. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. Київ: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2021. 532 с.

76. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *SCIENTIA FRUCTUOSA*. 2022. № 5. С. 124–137.

77. Чугунов І.Я., Канєва Т.В., Любчак І.С. Фінансові інструменти реалізації Європейського Зеленого Курсу в Україні. *Економіка та суспільство*. № 56. 2023. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-56-14

78. Чугунов І.Я., Ігнатюк І.М. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни. *Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди*. 2016. № 28/1. С. 217–226.

79. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 2. С.87–98.

80. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 3-4(2). С. 66 – 69.

81. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 2. С.103–121.

82. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Державні видатки у системі фінансового регулювання. *Фінанси України*. 2003. № 12. С. 3-8.

83. Чугунов І.Я., Собчук С.І. Формування бюджетної політики економічного розвитку країни. *Вісник КНТЕУ*. 2018. №3. С.103–116.

84. Baiardi, D., Profeta, P., Puglisi, R., Scabrosetti S. (2018). Tax policy and economic growth: does it really matter? *International Tax and Public Finance*, 26 (2), 82-316. 3.Dagan, T. *International Tax Policy: Between Competition and Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 251 p

85. Chugunov I., Liubchak I. Budgeting under martial law. *Scientia Fructuosa*. 2024. № 5. P. 4–14. [https://doi.org/ 10.31617/1.2024\(157\)01](https://doi.org/10.31617/1.2024(157)01)

86. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(152\)07](https://doi.org/10.31617/1.2023(152)07)
87. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 №. 3. pp. 213-217.
88. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol.6. №. 2. PP. 100-107.
89. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol.17, Issue 3, pp.101-110.
90. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Fiscal policy and institutional budget architectonics. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 №.5. pp.197-203.
91. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Features of EU and Ukraine debt policy. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Volume 16, Issue №4, pp. 254-261.
92. Chugunov I., Samoshkina O. Budget mechanism of Ukraine in the conditions of martial law. European Academic Science and Research: International Conference of European Academy of Sciences & Research (Hamburg, Germany, April 28, 2022). «EASR». №. XXVIII (2022), pp. 6-7.
93. Chugunov I.Y., Aristov Yu.Yu. Budget as a tool of economic growth. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. 2021. Vol.3. № 64. pp.66-72.
94. Chugunov I.Y., Khodakovskiy V.V. Budget policy as a component of public financial support of economic development. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*.2020. Vol.2. № 61. pp.25-31.
95. Chugunov I.Y., Koroviy V.V. Formation of financial policy of the state as a component of social development. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*.2020. Vol.3. №.54. pp.12-18.

96. Chugunov I.Y., Mostytska N.A. Budget mechanism as a component economic policy of the state. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. 2020. Vol.2. N.56. pp.15-21.
97. Chugunov I.Y., Titarchuk M.I. Formation of the state budget as an instrument of socio-economic development of the country. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*.2020. Vol.2. №.55. pp.46-52.
98. Chugunov I.Y., Pasichnyi M.D. Fiscal policy for economic development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 1 (13). P.1. pp. 54–61.
99. Chugunov, I., Makohon, V., Vatulov, A., Markuts, Y. General government revenue in the system of fiscal regulation. *Investment management and financial innovations*, 2020,17(1), 134-142.
100. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T., Nikitishin, A. (2021). Fiscal and monetary policy of economic development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42-52.
101. Kaneva, T., Chugunov, I., Pasichnyi, M., Nikitishin, A., Husarevych, N. (2022). Tax Policy for Economic Recovery and Sustainable Development After COVID-19. *PROBLEMY EKOROZWOJU*, 17 (2), 102-109.
102. Khachatryan, V., Nepytyaliuk, A., Pasichnyi, M., Nasibova, O., Tabenska, J. (2023). Demographics' impact on economic growth in Central Europe and the Baltic states. *Economics – Innovative and Economics Research Journal*, 11(Special issue 1), pp. 37–54.
103. Kiel Institute for the World Economy. *Official website*. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>
104. Liubchak I. Budget policy of Ukraine under economic uncertainty. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (October 28-30, 2024. San Francisco, USA). European Open Science Space, 2024. P. 44-47.
105. Liubchak I. The state budget of Ukraine under martial law. Financial mechanisms for ensuring economic recovery Ukraine in modern conditions

[Electronic edition]: collection of theses reports of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists, Irpin, February 22, 2024. Irpin, 2024. 165-166 p.

106. Lysiak L., Tereshchenko T., Kachula S., Hrabchuk O., Lebid H. Directions of fiscal policy transformation in the crisis period of economic development of Ukraine. *Economic Affairs*, Vol. 69(01), pp. 609-618, March 2024.

107. Romenska K., Datsenko V., Samoday V., Puhach Y., Dudchuk O. (2024). Management of budget flows under martial law. *Public and Municipal Finance*, 13(1), 55-69. doi:10.21511/pmf.13(1).2024.05.

108. Sidelnykova L., Posadnieva O. Problems of ensuring budgetary security of the state during martial law. *International Scientific Journal. Innovative Economics and Management*. Vol. 10, №2. 2023, P. 220-230.

109. Sungchan Kim and Soyoung Park. How Do Balanced Budget Rules Impact Fiscal Performance Based On Revenue Structure? *State and Local Government Review*. Volume 54, Issue 2, June 2022, Pages 146-164.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

3.1. Пріоритетні напрями підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності

Бюджет є важливою складовою реалізації фінансово-економічної політики країни щодо забезпечення макрофінансової стабільності та стійкості, інструментом державного фінансового регулювання та контролю. Бюджетна політика в межах своєї реалізації визначає темпи економічного зростання, через призму формування та виконання державних фінансових ресурсів, відповідно до основних пріоритетів соціально-економічного розвитку. Рівень дієвості бюджетної політики визначає динамічність економічних процесів, а також інтегрований показник фінансової стійкості та збалансованості бюджетної системи. В системі розвитку державних фінансів, бюджетна політика є важливим інструментом суспільного розвитку. Бюджетна політика як складова фінансово-економічних відносин є сукупністю бюджетних інститутів та фінансових інструментів формування та використання бюджетних коштів, спрямованих на досягнення результативних економічних перетворень. Дієва бюджетна політика має ґрунтуватися на засадах адаптивної бюджетної архітекtonіки з урахуванням виваженої фіскальної політики, ефективного механізму бюджетного планування та прогнозування, регулювання міжбюджетних відносин, забезпечення управління бюджетно-податковими ризиками, оптимізації дефіциту бюджету та державного боргу, що сприятиме досягненню необхідної фінансово-бюджетної стабільності в умовах економічних трансформацій [2, 13, 18, 25].

Бюджетна політика є важелем регулювання макроекономічних показників. Через реалізацію виваженої бюджетної політики, держава може впливати та регулювати соціально-економічні процеси та трансформації.

Основним завданням бюджетної політики є формування та виконання державних фінансових ресурсів, оптимізація рівня державного дефіциту, управління борговою політикою, забезпечення розвитку територій завдяки обґрунтованому механізму міжбюджетних відносин, стимулювання економічної активності, посилення інвестиційно-інноваційного потенціалу, досягнення пріоритетності та соціальної справедливості під час перерозподілу національного доходу. Темпи соціально-економічного розвитку країни знаходяться в безпосередній залежності від ступеня врахування в бюджетній політиці пріоритетів суспільного розвитку у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Відповідно до цього, важливим є врахування у інституційній архітектоніці бюджетної стратегії напрямів розвитку та удосконалення бюджетних інститутів. Зазначене потребує постійної адаптації інституційного середовища до соціально-економічних змін. Важливим є формування взаємозв'язку між бюджетними інститутами, їх взаємопов'язаність створить єдину інституційну систему, що сприятиме збалансованості інституційного середовища. Адаптивна архітектоніка бюджетної стратегії має формувати інституційні умови реалізації бюджетної політики, що сприятиме всебічному суспільному розвитку та підвищення добробуту населення.

Посилення впливу бюджету на фінансово-економічну стійкість можна досягти за умови підвищення рівня адаптивної ефективності бюджетно-податкової політики. Необхідним є удосконалення інституційного середовища бюджетної політики суспільного розвитку. Бюджетно-податкова політика є ефективним інструментом у системі макроекономічного регулювання. У цьому контексті важливим є удосконалення системи управління державними фінансами, посилення ефективності бюджетно-податкових інструментів та важелів, реалізація яких спрямовуватиметься на здійснення структурних соціально-економічних перетворень та забезпечення соціально-економічного розвитку. Інституційна архітектоніка бюджетної стратегії є важливим інструментом державного регулювання, формування якої відбувається із

урахуванням пріоритетів економічного зростання. Відповідно до цього, задля підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності важливим є формування моделі бюджетної стратегії з урахуванням засад інституційного середовища суспільства як системи основних економічних, соціальних, політичних, правових положень. Задля посилення ролі бюджету у системі макроекономічної збалансованості важливим є використання адаптивної архітектури бюджетного регулювання, що буде спрямовуватись на забезпечення фінансової спроможності бюджетів усіх рівнів. В умовах обмеженості фінансових ресурсів, удосконалення бюджетної політики повинно бути направлено на вирішення питань планування та раціонального використання бюджетних коштів. У контексті цього, необхідним є посилення результативності виконання бюджетних програм та ефективності розподілу видатків бюджету. Відповідно, доцільним є визначення та обґрунтування пріоритетів при розподілі бюджетних ресурсів; упорядкування кількості бюджетних програм із урахуванням досягнення цілей суспільного розвитку; запровадження методології оцінки ефективності виконання бюджетних програм; використання механізму бюджетного планування та прогнозування; посилення державного контролю за цільовим використанням бюджетних коштів. Бюджетна політика через систему реалізації своїх фінансових механізмів направлена на досягнення бюджетної рівноваги та утримання необхідного динамічного фінансово-бюджетного балансу [32, 57, 63].

Задля посилення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності важливим є забезпечення оптимальних співвідношень між напрямками бюджетної політики та циклічності соціально-економічного розвитку. Постійні адаптивні зміни бюджетної системи є важливою складовою економічного зростання у перспективі. Досягнення бюджетної збалансованості повинно ґрунтуватися на засадах циклічності економічного розвитку, а також загального

макроекономічного стану країни та запасу стійкості бюджетної системи. Спрямування бюджетної політики на досягнення соціально-економічного ефекту в умовах кризових явищ та обмеженості фінансових ресурсів потребує обґрунтування теоретико-методологічного та методичного забезпечення, зокрема механізму досягнення ефективності бюджетних програм, посилення власної дохідної бази у доходах бюджетів, мінімізуючи зовнішні запозичення та пріоритетний розподіл напрямів державного фінансування. Механізми та важелі бюджетно-податкової політики у своїй реалізації мають сприяти посиленню економічної активності та розвитку секторів національної економіки. Пріоритетами бюджетно-податкової політики мають стати публічність та прозорість державних фінансів, а також результативність використання фінансових ресурсів держави, що буде підтверджуватись відповідним соціально-економічним ефектом. В умовах воєнного стану пріоритетними напрямками бюджетної політики є збільшення обсягів фінансування національної оборони і безпеки, забезпечення належного рівня соціального захисту населення, зниження рівня фінансової залежності від міжнародної допомоги та нарощення власного потенціалу в частині формування бюджетів усіх рівнів. Динамічність соціально-економічних змін визначає потребу посилення взаємодії інструментів бюджетно-податкового регулювання. Доцільним є формування адаптивного бюджетного механізму у взаємозв'язку з пріоритетами суспільного розвитку, а також посилення впливу регуляторних бюджетних механізмів на соціально-економічний розвиток [1, 10, 40, 64, 70].

В умовах економічних перетворень важливим є розробка обґрунтованої методології управління фінансово-бюджетними ризиками, ідентифікація загроз та унеможливлення виникнення порушень фінансової стійкості та збалансованості, передбачення та мінімізація впливу екзогенних та ендогенних факторів, дотримання принципу адаптивності під час реалізації бюджетної політики. Задля нарощення впливу бюджетної політики на

соціально-економічну стабільність країни необхідним є посилення якісного рівня фінансового інструментарію економічної збалансованості. Удосконалення бюджетної політики в умовах обмеженості фінансових ресурсів повинно ґрунтуватися на посиленні синергетичного зв'язку та координації між державними фінансовими інститутами; ефективному механізму та раціональному формуванні та використанні державних фінансових ресурсів; підвищенні ефективності результатів виконання бюджетних програм; фінансуванні належного рівня соціального захисту населення. Використання дієвих фінансових інструментів під час реалізації бюджетної політики сприятиме дотриманню макрофінансової збалансованості.

Досягнення збалансованої фінансово-бюджетної політики визначається необхідністю структуризації та упорядкування доходів та видатків бюджету, проведення дієвих заходів щодо зниження рівня дефіциту бюджету та державного боргу. Необхідним є удосконалення методології управління рівнем боргового навантаження країни. Бюджетна політика повинна бути направлена на досягнення макроекономічної рівноваги та фінансово-бюджетної стабілізації. У цьому контексті важливим є формування результативної бюджетної стратегії, розробленої у взаємозв'язку із національною стратегією розвитку країни. Важливим є регулювання за допомогою бюджетних інструментів макроекономічних показників, таких як сукупний попит, рівень інфляції та безробіття. Необхідним є посилення ролі адаптивної бюджетної архітектури відповідно до наявних соціально-економічних змін, що в свою чергу посилить результативність державних видатків. Підвищення ефективності бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності передбачає реалізацію дієвої системи фінансово-бюджетного регулювання. Механізм фінансово-бюджетного регулювання повинен ґрунтуватися на засадах досягнення цілей та завдань суспільного розвитку, застосуванні формалізованих методів моніторингу та аналізу ефективності використання бюджетних коштів, забезпечення

взаємозв'язку між бюджетними інститутами, використанні раціональних принципів розподілу бюджетних коштів, зокрема з урахуванням досягнутих і планованих результатів використання бюджетних асигнувань. Основним завданням фінансово-бюджетного регулювання є досягнення якісно-ефективного рівня використання державних фінансових ресурсів, що визначає напрями соціально-економічного розвитку [74, 83, 94].

Задля посилення ролі бюджету у системі макроекономічного регулювання важливим є формування моделі перерозподілу фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи з метою досягнення належного та рівносильного рівня розвитку територій. Необхідним є удосконалення системи управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні задля зниження рівня ротаційності місцевих бюджетів. У цьому контексті важливим є посилення фінансової спроможності, стійкості та збалансованості місцевих бюджетів, що сприятиме соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Доцільним є реалізація заходів в частині фіскальної децентралізації, ефективність якої залежить від рівня економічного розвитку територій. До пріоритетних завдань бюджетної політики належить посилення ролі власних фінансових ресурсів у формуванні доходів бюджету та забезпечення необхідного рівня балансу між фінансуванням найбільш пріоритетних напрямів видатків, що стимулюватиме відновлення економіки.

В частині посилення впливу бюджету в системі макроекономічного регулювання важливим є удосконалення механізмів фіскальної політики. Фіскальна політика є динамічною системою, яка регулює обсяг та структуру доходів та видатків бюджету з метою цілеспрямованого впливу на макроекономічні показники, що в свою чергу зумовлює стабілізацію економіки країни. В умовах обмеженості фінансових ресурсів, удосконалення бюджетно-податкової політики є необхідним етапом посилення фінансового потенціалу. Дієва бюджетно-податкова політика передбачає наявність структурно-функціональної моделі, яка ґрунтується на інтеграції

інституційних складових бюджетної системи. Бюджетно-податкова політика як складова макрофінансової рівноваги є адаптивним механізмом, що ґрунтується на динамічності економічних, військово-політичних, соціальних, зовнішньо-економічних процесів, циклічності суспільного розвитку та загального стану державних фінансів. Реалізація бюджетної політики має ґрунтуватися на принципах прозорості та виваженості системи управління державними місцевими фінансами, що сприятиме досягненню якісно нового рівня дієвості бюджетного процесу, ефективності розподілу та використання державних фінансових ресурсів, регулювання міжбюджетних відносин, націлених на розвиток кожної окремої території, що сукупно визначатиме темп суспільного розвитку в країні. Бюджетно-податкова політика як інструмент макроекономічного регулювання, має враховувати аналіз та моніторинг архітекtonіки бюджетних показників, а також дієву систему управління фіскальними ризиками. На сучасному етапі економічного розвитку важливими напрямками реалізації бюджетної політики є: формування архітекtonіки бюджетних доходів; посилення фіскального потенціалу на місцеву рівні; оптимізація рівня податкового навантаження; посилення ролі регулюючої функції фіскальної політики; стимулювання економічної активності на регіональному та національному рівнях [39, 58, 67, 68].

Принципами побудови дієвої бюджетно-податкової політики мають бути: принцип системного дослідження фінансово-економічних процесів та основних макроекономічних показників, соціальної справедливості, економічності та нейтральності оподаткування, передбачуваності рівня податкового навантаження і стабільності надходжень до бюджету, обґрунтованості надання податкових пільг. Задля посилення впливу фіскальної політики на макроекономічну збалансованість важливим є взаємоузгодження напрямів бюджетно-податкової політики, національних цілей та завдань розвитку та економічної кон'юнктури. Досягнення оптимального показника податкового навантаження залежить від

рівномірності та пропорційності розподілу фінансових ресурсів на місцевому рівні, а також від розроблення ефективного механізму управління бюджетно-податковими ризиками, що визначатиме напрями реалізації фіскальної політики під впливом екзогенних та ендогенних факторів та сприятиме посиленню фінансової стійкості та нарощенню економічних показників на місцевому та національному рівнях. Для оптимізації показників податкового навантаження доцільним є моніторинг показників соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних громад, з урахуванням демографічної ситуації та рівня економічної активності. Особливої уваги заслуговує напрям удосконалення бюджетного прогнозування із урахуванням демографічних факторів, що включатиме показники чисельності населення, вікову структуру та основні тенденції демографічної ситуації в країні. Важливим є розроблення бюджетно-податкового планування та прогнозування, заснованого на принципах реалістичності та передбачуваності.

В частині удосконалення бюджетної політики важливим є дотримання принципу стабільності та збалансованості, а також диверсифікація та пошук альтернативних джерел наповнення бюджету, задля зниження рівня залежності від одного джерела формування доходів. У цьому контексті важливим є посилення ролі неподаткових надходжень у структурі наповнення бюджетів усіх рівнів. Доцільним є удосконалення механізму планування та прогнозування державних фінансових ресурсів на усіх рівнях бюджетної системи, що дозволить знизити рівень ризиковості у сфері державних фінансів та сприятиме посиленню фінансової стійкості. Важливим є розробка обґрунтованого механізму розподілу видатків бюджету та оцінка ймовірності змін у розподілі. Подальший розвиток бюджетної політики, що ґрунтується на засадах адаптивної бюджетної архітекτονіки, потребує посилення спрямованості бюджетних програм на кінцевий результат та ефективності використання бюджетних ресурсів. Напрями розвитку бюджетної політики повинні спрямовуватись на інвестиційно-інноваційний розвиток та структурно-інституційні перетворення. Підвищенню ефективності бюджету в

системі забезпечення фінансово-економічної результативності сприятиме упорядкування кількості бюджетних програм, зокрема, шляхом розроблення моделі оцінки їх результативності, здійснення управління бюджетними програмами у межах визначених повноважень, посилення внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, дотриманням бюджетної дисципліни [42, 76, 94].

В умовах воєнного стану та враховуючи обмеженість державних фінансових ресурсів, а також збільшення обсягів залучення міжнародної фінансової допомоги, важливим є формування результативної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та урядами зарубіжних країн. У цьому контексті, необхідним також є удосконалення механізму формування та пошук альтернативних джерел наповнення бюджетів за рахунок власних доходів. Під час реалізації бюджетної політики важливим є врахування рівня податкового навантаження. Бюджетно-податкова політика повинна ґрунтуватися на принципі пропорційності до еластичності попиту. Доцільним є удосконалення методології бюджетного планування та прогнозування в частині розробки прогнозу податкових надходжень з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, а також рівня економічної активності на відповідних територіях. Достатньої уваги заслуговує необхідність удосконалення бюджетно-податкової та митної політики з урахуванням євроінтеграційних процесів. В межах посилення впливу бюджету на фінансово-економічну ефективність важливим є стимулювання та підтримка малого та середнього бізнесу та зниження рівня тінізації економіки. Важливим є виважене та обґрунтоване використання кредитних ресурсів та їх спрямування на соціально-економічний розвиток.

Бюджетна політика є динамічною системою, що реалізується відповідно до основних макроекономічних завдань. Дієва бюджетна політика повинна ґрунтуватися на засадах адаптивної системи бюджетного регулювання, що

визначає рівень фінансової стійкості та збалансованості. Задля забезпечення фінансово-економічної результативності система бюджетного регулювання має являти собою сукупність дієвих бюджетних інструментів та механізмів, що посилюватимуть бюджетну складову у макроекономічній збалансованості. Бюджетна політика повинна ґрунтуватися на засадах інтеграції та координації інструментів фінансового механізму в частині формування та виконання доходів та видатків бюджету, фінансування та регулювання міжбюджетних відносин, досягнення оптимальних показників дефіциту бюджету, оптимізації державного боргу, враховуючи адаптивні соціально-економічні зміни [61,84,85].

Фінансові інструменти реалізації бюджетної політики повинні спрямовуватись на створення інституційних передумов підвищення рівня людського капіталу. Рівень розвитку людського капіталу залежить від сукупності динамічних характеристик бюджетної політики, зокрема раціональності розподілу бюджетних видатків у сфері охорони здоров'я, освіти і науки, культури та доходів населення. Посилення впливу бюджетної політики на рівень розвитку людського капіталу зумовлено адаптивними соціально-економічними змінами, що потребують достатнього обсягу фінансування соціальної сфери. Бюджетна політика як важливий інструмент макроекономічного регулювання має ґрунтуватися на довгостроковій програмі суспільного розвитку країни. Дієве координування бюджетної політики відповідно до національних цілей розвитку дозволяє досягнути необхідного рівня збалансованості та стійкості державних фінансів. Важливим є формування ефективної бюджетної стратегії, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку та досягнення рівномірності розвитку адміністративно-територіальних громад. Вважаємо за доцільне розроблення належних інституційних умов функціонування державних фінансів відповідно до засад адаптивної бюджетної архітекτονіки. Досягнення макроекономічної збалансованості, нарощення темпів економічного зростання та забезпечення

належного рівня фінансової стійкості можливе за умови дієвого управління державними фінансами, що на пряму залежить від результативності та виваженості формування та реалізації бюджетної стратегії [6, 17, 37].

Задля посилення дієвості бюджету в системі забезпечення фінансово-економічної результативності доцільним є проведення системного моніторингу досягнення цілей соціально-економічного розвитку, зазначених при формуванні бюджету минулих періодів, а також визначення пріоритетів посилення ефективності бюджетних програм у середньо-та довгостроковій перспективі. В умовах економічних перетворень важливим є своєчасного прийняття управлінських рішень у сфері державних фінансів відповідно до соціально-економічних змін у країні, розроблення дієвої системи управління фінансово-бюджетними ризиками. Необхідним є формування інституту бюджетного регулювання як сукупності фінансових інструментів та механізмів реалізації завдань бюджетної політики, що спрямовані на посиленні взаємозв'язку між усіма учасниками бюджетного процесу. Розвиток системи формування бюджету як основного макроекономічного регулятора можливий за наступних умов: розроблення та використання засад перспективного бюджетного планування та прогнозування; спрямування на досягнення результативності виконання бюджетних програм; посилення впливу принципів програмно-цільового методу під час бюджетного планування та прогнозування; нарощення фінансової незалежності місцевих бюджетів, що визначатиметься нарощенням фінансової спроможності власних джерел доходів; удосконалення системи державного фінансового контролю. Вагомого значення набуває формування дієвої стратегії управління державним боргом. Оптимізація внутрішнього та зовнішнього боргу є необхідною задля зменшення фінансового навантаження на державний бюджет. В умовах воєнного стану питання управління державним боргом значно актуалізувалось через постійне зростання його обсягів. Задля подолання проблеми постійного збільшення державного боргу важливим є налагодження результативної

співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та урядами зарубіжних країн. Також важливим є розроблення інституційної моделі управління державним боргом, підвищення рівня координації у системі органів влади у сфері макроекономічного регулювання. У зазначеному контексті важливим є нарощення інвестиційного потенціалу бюджетної політики, що передбачає зростання ефективності капітальних інвестицій [9, 12, 64].

Бюджетне регулювання є важливою складовою системи макроекономічної рівноваги та являє собою сукупність фінансових інструментів координації бюджетної системи. Важелі бюджетного регулювання визначають оптимальні співвідношення доходів та видатків бюджету, забезпечуючи фінансову стійкість країни. Адаптивно-регуляторний потенціал бюджетної політики формує напрями суспільного розвитку у перспективі. Бюджетна результативність залежить від стадії розвитку та дієвості механізмів бюджетного регулювання. Бюджетне регулювання системи формування та виконання доходів та видатків бюджету є структурно-функціональною моделлю, сформованою на засадах бюджетної архітекtonіки та визначає якісно-допустимі норми дохідної та видаткової частин бюджету, враховуючи динамічність структурно-економічних перетворень. Бюджетне регулювання передбачає проведення виваженої політики в частині управління державним боргом та дефіцитом бюджету. Також до основних стратегічних завдань бюджетного регулювання варто віднести формування ефективної системи міжбюджетних відносин задля раціонального розподілу бюджетних фінансових ресурсів, забезпечення збалансованості місцевих бюджетів та рівносильного розвитку адміністративно-територіальних громад.

Удосконалення системи формування та виконання бюджетів на місцевому рівні потребує використання виважених фінансово-бюджетних методів регулювання. Важливим є реалізація бюджетної політики на місцевому рівні відповідно до засад бюджетної пріоритетності, що посилить результативність виконання місцевих бюджетів та забезпечить фінансову

стійкість територій. Удосконалення інституційної структури місцевих бюджетів дозволить прискорити темпи нарощення валового регіонального продукту та, відповідно, забезпечити темпи розвитку адміністративно-територіальних громад. Удосконалення системи місцевих фінансів можливе за рахунок розроблення дієвої системи бюджетного регулювання місцевих бюджетів. Необхідним є створення належного інституційного середовища для планування та прогнозування бюджетних показників на місцевому рівні, що підвищить рівень ефективності виконання делегованих і власних повноважень органів місцевого самоврядування. Формування напрямів удосконалення виконання місцевих бюджетів має ґрунтуватися на врахуванні рівня податкового потенціалу територій та рівня податкового навантаження. Важливим є застосування засад програмно-цільового методу при плануванні та прогнозуванні бюджетних показників на місцевому рівні. В умовах економічних перетворень необхідним є удосконалення бюджетного механізму з урахуванням євроінтеграційних процесів та вивчення і аналіз провідного досвіду зарубіжних країн, обґрунтування можливості імплементації даного досвіду до національної практики. В умовах обмеженості фінансових ресурсів, доцільним є нарощення інвестиційного потенціалу місцевих бюджетів, що сприятиме залученню додаткових фінансових ресурсів до бюджетів, що знайде своє відображення у поетапному соціально-економічному розвитку територій. Важливим є посилення фінансової спроможності місцевих бюджетів за рахунок власних фінансових ресурсів. Вважаємо за доцільне нарощення фіскального потенціалу місцевих податків і зборів через систему удосконалення механізму їх адміністрування, розроблення фінансових інструментів бюджетного стимулювання регіонального розвитку та посилення ефективності використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Для зміцнення місцевих бюджетів необхідним є обґрунтоване та виважене прийняття рішень у сфері міжбюджетного регулювання. В частині удосконалення системи формування та виконання місцевих бюджетів доцільним є розроблення засад стратегічного планування та прогнозування

місцевих бюджетів, спрямування бюджетних асигнувань на цілі та завдання, що сприятимуть розвитку адміністративно-територіальних громад. Важливим є поетапне посилення системності та послідовності у реалізації бюджетної політики на місцевому рівні, обґрунтування оптимальної структури доходів та видатків відповідно до бюджетної пріоритетності [1, 17, 64].

Вважаємо за доцільне використання механізму міжбюджетних відносин, що зумовлено потребою забезпечення рівносильного та поетапного розвитку адміністративно-територіальних одиниць через підвищення ефективності та ціленаправленості виконання державних фінансових ресурсів. Нарощення фінансового потенціалу місцевих бюджетів доцільно здійснювати через пошук нових (альтернативних) джерел доходів та шляхом раціонального перерозподілу фінансових ресурсів між державним бюджетом та місцевими відповідно до засад бюджетної пріоритетності. Досягнення допустимого значення бюджетної ефективності на місцевому рівні можливе за рахунок подальшого розвитку програмно-цільового методу планування та виконання місцевих бюджетів; постійного моніторингу ефективності бюджетних програм; дотримання принципу прозорості та публічності бюджетного процесу; нарощення економічної активності на рівні місцевого самоврядування; посилення інвестиційного потенціалу територій. Який рівень реалізації міжбюджетних відносин залежить від стану та ефективності виконання органами місцевого самоврядування покладених на них повноважень. Здійснюючи упорядкування розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту за допомогою важелів бюджетної системи, держава постійно регулює соціально-економічні процеси. Основними напрямками удосконалення бюджетного процесу на місцевому рівні є: посилення результативності використання бюджетних коштів; оптимізація кількості бюджетних програм та підвищення їх ефективності; нарощення фінансового потенціалу місцевих бюджетів; забезпечення фінансової стійкості територій. У цьому контексті важливим є посилення ефективності бюджетної політики,

активізація економічної діяльності за допомогою фінансових стимулів [7, 22, 64, 92].

Важливим є спрямування інструментів бюджетного регулювання на забезпечення стійкого довгострокового соціально-економічного зростання, шляхом структурних економічних перетворень, досягнення збалансованості державних фінансів та забезпечення достатнього рівня бюджетної дисципліни. Доцільним є реалізація заходів, спрямованих на підвищення рівня прозорості та передбачуваності бюджету, посилення державного контролю за використанням бюджетних коштів, удосконалення системи міжбюджетних відносин задля рівносильного розвитку територій. В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів бюджетна політика повинна спрямовуватись на дотримання принципів бюджетної пріоритетності та ефективності. Важливим є оцінка результативності бюджетних програм та обґрунтування напрямів посилення соціально-економічного ефекту від їх реалізації. Необхідним є використання засад перспективного бюджетного планування та прогнозування під час виконання повноважень головних розпорядників бюджетних коштів. Таким чином бюджетна політика є важливим інструментом забезпечення фінансово-економічної ефективності, через призму формування та використання бюджетних коштів, спрямованих на досягнення збалансованості, фінансової стійкості та дієвості економічних перетворень.

3.2. Перспективне бюджетне планування та прогнозування

Бюджетна політика є важливим інструментом забезпечення макроекономічної стабільності. Механізми бюджетної політики спрямовані на забезпечення виконання завдань сфери фінансово-бюджетних відносин, а також досягнення оптимального показника стійкості державних фінансів, утримання необхідного динамічного фінансово-бюджетного балансу та

управління бюджетно-податковими ризиками. Задля досягнення фінансової збалансованості та стійкості важливим є формування напрямів бюджетної політики з урахуванням циклічності економічного розвитку та трансформаційних соціально-економічних змін зумовлених ендогенними та екзогенними чинниками. Реалізація виваженої бюджетної політики вимагає застосування наукового обґрунтованих підходів до бюджетного регулювання, що можливо шляхом використання у бюджетному процесі інституційних засад бюджетного планування та прогнозування. Важливим інструментом забезпечення макроекономічної рівноваги є перспективне бюджетне планування, яке являє собою процес розроблення напрямів формування та використання фінансових ресурсів бюджету у середньостроковій та довгостроковій перспективі, враховуючи основні макроекономічні показники та поточний соціально-економічний стан задля забезпечення темпів суспільного розвитку [3, 33, 64].

Перспективне бюджетне планування є вагомим елементом реалізації ефективної фінансово-бюджетної політики, що визначає необхідні фінансові пропорції бюджету у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Перспективне бюджетне планування спрямоване на визначення реалістичних пропорцій у розподілі валового внутрішнього продукту, доходів та видатків бюджету та забезпечує реалізацію виваженої бюджетної політики. Перспективне бюджетне планування обґрунтовує та посилює вплив бюджетних механізмів на фінансову стабільність країни в системі макроекономічної збалансованості. Основним завданням бюджетного планування є досягнення оптимального рівня збалансованості фінансово-бюджетної системи на основі посиленого державного фінансового контролю задля забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Метою бюджетного планування є визначення напрямів формування та використання бюджетних ресурсів задля досягнення національних цілей та забезпечення темпів суспільного розвитку у майбутній перспективі. Перспективне

бюджетне планування є інструментом державного фінансового регулювання. Державне фінансове регулювання є макроекономічним індикатором спрямованим на реалізацію пріоритетів суспільного розвитку. Вагомим аспектом бюджетного регулювання економічного розвитку є забезпечення стійкості системи державних фінансів, реалізація виваженої та послідовної політики у сфері управління бюджетним дефіцитом і державним боргом. Накопичений державний борг в умовах економічних трансформацій є фактором, що обмежує та частково унеможлиблює дієвість заходів бюджетного регулювання. За даних умов важливим є нарощення економічної активності шляхом стимулювання попиту на товари та послуги та оптимізація структури державного боргу [14, 71].

Бюджетне планування є важливою складовою системи управління державними фінансами, що здійснює ефективний та дієвий вплив на організацію бюджетного процесу та визначає перспективи розвитку фінансово-бюджетних відносин. Впровадження засад перспективного бюджетного планування дозволяє посилити рівень стійкості макроекономічного середовища, підвищити рівень ефективності використання бюджетних коштів та підтримати темпи економічного зростання. Бюджетне планування здійснюється на основі аналізу та моніторингу поточних макроекономічних тенденцій задля визначення бюджетних показників та темпів соціально-економічного розвитку у перспективі. На сучасному етапі економічного розвитку, що характеризується обмеженістю державних фінансових ресурсів важливим є реалізація дієвого бюджетного планування задля забезпечення стійкості фінансово-бюджетної системи. Бюджетне планування спрямоване на збалансування бюджетів усіх рівнів, рівномірного соціально-економічного розвитку територій, стимулювання економічного розвитку, дотримання фінансової стійкості, раціональності використання бюджетних коштів та посилення фінансового потенціалу. Бюджетне планування є невід'ємним компонентом бюджетного процесу, що визначає

пріоритетні напрями формування дохідної частини бюджету, посилюючи автономію кожного окремого бюджету, раціонально розподіляючи видатки бюджету відповідно до національних пріоритетів розвитку. В умовах обмеженості фінансових ресурсів бюджетне планування доходів є важливим елементом посилення фінансового забезпечення доходів бюджетів власними надходження, мінімізуючи залежність від зовнішньої фінансової допомоги. Бюджетне планування видатків спрямоване на визначення обсягу бюджетних фінансових ресурсів та напрямів їх раціонального розподілу відповідно до національних пріоритетів розвитку. Середньострокове бюджетне планування є інструментом фінансово-економічного регулювання [14, 36, 60, 70].

Задля розробки результативного бюджетного прогнозу важливим є аналіз, моніторинг та використання наступних показників: поточний стан основних макроекономічних показників та коефіцієнтів, баланси соціального та економічного розвитку; бюджетні показники, в т.ч. рівень дефіциту та державного боргу, напрями використання бюджетних коштів; очікувані соціально-економічні, військово-політичні та зовнішньоекономічні показники; фактично виконанні результати минулих бюджетних періодів; цілі та завдання соціально-економічного розвитку країни в середньострокову періоді; оцінка впливу ендогенних та екзогенних факторів на фінансово-бюджетну систему. За умов сучасного економічного розвитку, доцільним є зниження рівня впливу зовнішніх факторів на фінансово-бюджетні відносини в країні та посилення механізму регулювання впливу внутрішніх факторів. Структурно бюджетне планування видатків складається із визначення напрямів використання бюджетних ресурсів, забезпечення ефективності та раціональності використання бюджетних коштів, покриття зобов'язань органів державної та місцевої влади відповідно до функції покладених на них. Процес здійснення бюджетного планування побудований на наступних принципах: передбачуваності та прозорості формування та виконання бюджетних ресурсів; збалансованості бюджетної системи, що спрямовано на забезпечення

збалансованості бюджетів усіх рівнів задля дотримання фінансової стійкості; реалістичності, що обумовлюється формуванням бюджетних прогнозів відповідно до дійсних, реальних макроекономічних показників; наукової обґрунтованості, що полягає у формуванні прогнозних показників на основі аналізу та моніторингу фактично виконаних планів та результатів звітного періоду [5, 33, 59, 66].

Реалізація принципів бюджетного планування дозволить досягнути збалансованості бюджетів усіх рівнів у середньостроковій перспективі; визначення пріоритетів бюджетного фінансування на національному та місцевому рівні; посилення результативності бюджетних програм; формування бюджетних прогнозів на основі моніторингу фактичних результатів у звітному періоді; посилення обґрунтованості реалізації напрямів бюджетної політики; посилення фінансової стійкості та підвищення економічних показників розвитку. В умовах економічного спаду та залежності від зовнішньої фінансової допомоги, важливим є відображення та обґрунтування в перспективному бюджетному плані розподілу асигнувань за відповідними періодами, що сприятиме упорядкуванню видатків бюджету, посиленню об'єктивності та результативності виконання бюджетних програм. Задля посилення результативності формування бюджетних прогнозів важливим є забезпечення взаємозв'язку між структурними складовими бюджетної системи. Доцільним є бюджетне планування дохідної частини бюджетів усіх рівнів із врахування фіскального потенціалу територій та рівня податкового навантаження, що забезпечить дотримання оптимального балансу між власними доходами територій та залученими із державного бюджету. Основою бюджетного планування є бюджетне прогнозування. Бюджетне прогнозування визначає перспективи, тенденції та шляхи досягнення цілей в межах середньострокових та довгострокових національних напрямів розвитку. Бюджетне прогнозування включає напрями розвитку фінансово-бюджетної

політики у майбутній перспективі при різних соціально-економічних умовах, що дозволяє унеможливити та знизити вплив кризових явищ [69, 71, 79].

Задля посилення результативності бюджетного планування важливим є розробка економіко-математичної моделі прогнозування доходів та видатків бюджету, яка ґрунтуватиметься на аналізі основних макроекономічних показників та фактичних результатах виконання бюджетів у звітному періоді, моніторингу адаптивних змін бюджетно-податковому інституційному середовищі та врахуванні циклічності економічного розвитку. Доцільним є посилення рівня адаптивності бюджетного регулювання, інституційного середовища та процесу бюджетного планування до соціально-економічних змін. Необхідним є удосконалення методології моніторингу результативності бюджетних програм, що посилить ефективність використання державних фінансових ресурсів. Важливим є удосконалення механізму державного фінансового контролю та посилення синергетичного зв'язку між рівнями бюджетної системи. В умовах обмеженості фінансових ресурсів необхідним є розвиток та впровадження у бюджетний процес дієвих інструментів державного фінансового аудиту [37, 41, 42, 75].

Перспективне бюджетне планування, що ґрунтується на циклічності економічного розвитку, бюджетній збалансованості та фінансовій стійкості, сприяє трансформації фінансово-бюджетної системи у напрямі системної моделі розвитку. При здійсненні бюджетного планування важливим є узгодження завдань бюджетної політики та напрямів соціально-економічного розвитку країни у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Адаптивні зміни інституційного середовища бюджету підтверджують фінансові показники, представлені у проекті Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» та планові показники на 2025-2027 роки, які розраховано авторами. У таблиці 3.1 наведені показники дохідної частини бюджету, дефіциту бюджету, кредитування, видаткової частини бюджету та їх питома вага до валового внутрішнього продукту.

Таблиця 3.1.

**Планові показники Державного бюджету України на
2025-2027 роки, млрд. грн.**

Бюджетні показники	2025 Рік	% до ВВП	2026 Рік	% до ВВП	2027 рік	% до ВВП
Доходи бюджету	2336,28	27,60	2617,56	27,24	2936,03	26,92
<i>Загальний фонд</i>	2095,22	24,75	2347,54	24,43	2632,82	24,14
<i>Спеціальний фонд</i>	241,06	2,85	270,02	2,81	303,20	2,78
Дефіцит бюджету	1640,63	19,38	1812,31	18,86	1993,71	18,28
<i>Загальний фонд</i>	1549,50	18,30	1711,41	17,81	1882,46	17,26
<i>Спеціальний фонд</i>	91,13	1,08	100,90	1,05	111,25	1,02
Кредитування	38,71	0,46	33,63	0,35	26,18	0,24
<i>Загальний фонд</i>	1,15	0,01	0,96	0,01	1,09	0,01
<i>Спеціальний фонд</i>	37,56	0,45	32,67	0,34	25,09	0,23
Видатки бюджету	3938,20	46,52	4396,23	45,75	4903,56	44,96
<i>Загальний фонд</i>	3643,57	43,04	4057,97	42,23	4514,20	41,39
<i>Спеціальний фонд</i>	294,63	3,48	338,26	3,52	389,36	3,57

Перспективне бюджетне планування є основою задля реалізації виваженої бюджетної політики та спрямоване на досягнення фінансової стійкості та соціально-економічного розвитку. Планові показники представлені у таблиці 3.1 розраховано відповідно до основних макроекономічних тенденцій та показників, з урахуванням поступового досягнення бюджетної збалансованості та нарощення темпів економічного розвитку. Прогнозний показник питомої ваги доходів Державного бюджету України у валовому внутрішньому продукті на період 2025-2027 рр. складає 27,25% (24,44 % – загальний фонд та 2,81 % – спеціальний фонд). Прогноз частки видатків державного бюджету України у ВВП становить 45,74 % (42,22% – загальний фонд та 3,52% – спеціальний фонд). Частка дефіциту у ВВП прогнозується на рівні 18,84% (17,79% – загальний фонд та 1,05% – спеціальний фонд). Прогноз частки кредитування у ВВП визначено на рівні 0,35% (0,01% – загальний фонд та 0,34% – спеціальний фонд).

Бюджетне планування спрямоване на досягнення економічного розвитку має ґрунтуватися на якісно сформованому інституційному середовищі, відповідно, інституційна архітектоніка бюджетного планування має

враховувати напрями удосконалення якісних характеристик бюджетних інститутів. Бюджетне планування має враховувати послідовні та адаптивні поліпшення інституційного середовища та здійснення інституційних змін відповідно до тенденцій соціально-економічного середовища. Поступове удосконалення інституційного середовища сприятиме досягненню стійкості фінансово-бюджетної системи, економічному зростанню та суспільному розвитку. Бюджетне планування є важливим елементом бюджетної стратегії. Інституційна архітектура бюджетної стратегії є інструментом державного регулювання фінансово-бюджетних відносин та визначає динаміку соціально-економічних змін. Механізм формування та реалізації бюджетної стратегії повинен спиратися на інституційне середовище як основу економічних, соціальних, політичних та правових положень. Ефективна бюджетна стратегія при своїй реалізації потребує використання адаптивної архітектури бюджетного регулювання, що сприятиме досягненню фінансової стійкості та збалансованості.

При здійсненні бюджетного планування важливим є оптимізація показника бюджетного дефіциту, підвищення ефективності використання видатків бюджету, пошуку альтернативних джерел наповнення бюджету, зменшуючи рівень залучення зовнішньої фінансової допомоги. В межах реалізації дієвої бюджетної стратегії важливим є удосконалення системи планування видатків бюджету в частині визначення та обґрунтування соціально-економічного ефекту їх використання. Необхідним є посилення державного контролю за реалізацією бюджетних програм, проведення оцінки їх результативності та доцільності, визначення ефекту від виконання фактичних показників. Для формування дієвої бюджетної стратегії вагомим є використання програмно-цільового планування доходів та видатків бюджету, що дозволить підвищити рівень ефективності використання бюджетних коштів, посилить синергетичний зв'язок між бюджетними програмами та пріоритетами суспільного розвитку у середньострокову та довгостроковому періоді, підвищить дієвість фінансово-бюджетної політики у майбутній

перспективі. Доцільним є удосконалення програмно-цільового методу планування доходів та видатків в частині моніторингу ефективності бюджетних програм на основі розрахунків кількісних та якісних показників та аналізу фактичних результатів виконання. Вагомим є посилення державного регулювання за діяльністю розпорядників бюджетних коштів в частині виконання бюджетних програм та планування показників бюджетних програм на наступний період із урахуванням фактичного виконання у минулому періоді. Планування показників бюджетних програм має ґрунтуватися на визначенні ефекту впливу від кінцевого результату виконання на пріоритети соціально-економічного розвитку. Важливим є удосконалення механізму планування та прогнозування видатків місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу, що сприятиме передбачуваності та прозорості бюджетного процесу, а також дотримання бюджетної дисципліни [4, 16, 55, 64].

Бюджетне планування є важливим інструментом забезпечення фінансово стійкого макроекономічного середовища та підвищення якісних індикаторів економічного розвитку, дотримання оптимальних показників бюджетної системи та підвищення рівня добробуту населення. Перспективне бюджетне планування є регулятором економіки і соціальних процесів у середньостроковій перспективі, оскільки визначає об'єми та напрями використання бюджетних коштів у майбутньому періоді. Задля реалізації дієвої бюджетної стратегії необхідним є запровадження ефективного механізму управління фінансово-бюджетними відносинами та системи бюджетного контролю, що сприятиме забезпеченню раціонального використання бюджетних коштів у майбутній перспективі, прозорості, передбачуваності та виваженості бюджетної політики, унеможливлення впливу кризових явищ на соціально-економічний стан країни у середньостроковому та довгостроковому періоді. В умовах обмеженості фінансових ресурсів перспективне бюджетне планування дозволить

упорядкувати та структурувати видатки бюджету відповідно до пріоритетів їх розподілу задля досягнення конкретних завдань відповідно до цілей суспільного розвитку. Зазначене сприятиме посиленню концентрації на результативності використання бюджетних ресурсів та досягнення запланованих фінансових результатів. В умовах економічних перетворень доцільним є упорядкування кількості бюджетних програм, що можливе за рахунок формування головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні бюджетні періоди [4, 79, 96, 97].

Економічні трансформації та адаптивні зміни обумовлюють необхідність посилення дієвості реалізації бюджетної політики, що передбачає виконання видатків бюджету через раціональний розподіл між пріоритетними напрямками фінансування економічних та соціальних галузей. Важливим є удосконалення механізму бюджетного планування та прогнозування через підвищення якості планування індикативних значень результативних показників формування та виконання доходів та видатків бюджету. Доцільним є посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо реалізації процесу бюджетного планування. Варто зазначити, що удосконалення системи бюджетного планування та прогнозування дозволить посилити вплив бюджетної складової на забезпечення макроекономічної рівноваги. Необхідним є середньострокове прогнозування фінансово-бюджетних показників із урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на фінансову стійкість та циклічності економічного розвитку. Основним завданням здійснення бюджетного прогнозування має бути формування виваженої бюджетної політики з урахуванням соціально-економічних змін. Крім того бюджетне прогнозування спрямоване на забезпечення бюджетної стійкості шляхом оптимізації дефіциту бюджету та боргового навантаження, що може реалізуватися за рахунок кореляції напрямів розподілу видатків бюджету з динамікою макроекономічного розвитку. При бюджетному прогнозуванні важливим є врахування

потенційних внутрішніх та зовнішніх ризиків та розроблення шляхів їх усунення.

Бюджетна стратегія, що сформована на принципах економічного прагматизму, у своїй реалізації повинна дотримуватися наступних напрямів: здійснення активного впливу бюджетної політики на макроекономічну рівновагу; стимулювання економічної активності через важелі фіскальної політики; створення сприятливих умов для інвестиційного розвитку; спрямування бюджетних фінансових ресурсів на розвиток секторів економіки. Наведені напрями можуть бути реалізовані шляхом формування та виконання доходів та видатків бюджету із урахуванням динаміки соціально-економічного розвитку та оцінки ступеня досягнення очікуваних результатів. Бюджетна стратегія має бути направлена на встановлення середньострокових та довгострокових національних цілей та визначення кількісних та якісних напрямів їх досягнення. Формування бюджетної стратегії шляхом розроблення прогнозних бюджетних показників сприятиме підвищенню бюджетної передбачуваності, прозорості та посиленню бюджетної дисципліни. Процес формування бюджетної стратегії має відбуватися з урахування динаміки та циклічності економічних перетворень. Бюджетна політика суспільного розвитку повинна ґрунтуватися на виважених управлінських рішеннях, які визначені у системі державного контролю. Перспективне бюджетне планування та прогнозування в системі макроекономічного регулювання має враховувати принцип збалансованості бюджетів усіх рівнів у майбутній перспективі, що залежить від дієвого управління дефіцитом бюджету, борговою політикою та рівня виконання планових бюджетних показників [11, 64, 98].

Важливим є посилення наукового обґрунтування принципів розроблення перспективного бюджетного планування та прогнозування, що посилить якісний вплив бюджетної системи на темпи економічного розвитку. Використання інституційного підходу у бюджетному плануванні та

прогнозуванні сприятиме нарощенню темпів економічного зростання та забезпечить дотримання фінансово-економічної стійкості. Перспективне бюджетне прогнозування спрямоване на розроблення напрямів економічного зростання країни у майбутній перспективі, формування прогнозних показників та шляхів їх досягнення. Основною метою впровадження бюджетного прогнозування є формування напрямів забезпечення соціально-економічного розвитку з урахуванням екзогенних та ендогенних факторів впливу. Механізм здійснення бюджетного прогнозування побудований на синергетичному зв'язку інституційної архітектури бюджетної системи та макроекономічних показників. Відповідно до цього, на формування бюджетного прогнозу впливає бюджетно-податкова та митна політика, тенденції грошово-кредитної політики, індекс споживчих цін, індекс виробництва, рівень економічної активності, ринок праці та соціальна статистика. Бюджетне прогнозування є основою для своєчасного та обґрунтованого складання проектів бюджетів усіх рівнів та для прийняття виважених економічних, соціальних, військово-політичних управлінських рішень під час виконання відповідних бюджетів. Бюджетне прогнозування є структурним елементом державної стратегії розвитку, спрямоване на удосконалення та збалансування фінансово-бюджетних відносин у перспективі. Процес бюджетного прогнозування побудований на принципах визначення наукових передумов та обґрунтуванні напрямів формування і виконанні доходів та видатків бюджету, передбачуваності бюджетних показників у перспективі та можливих управлінських рішень щодо поліпшення бюджетної системи.

Бюджетне прогнозування орієнтоване на розроблення та реалізацію дієвого механізму бюджетної політики з урахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на бюджетне середовище. Безперервність бюджетного прогнозування визначає необхідність постійного, системного аналізу та моніторингу макроекономічних показників та визначення впливу бюджетних механізмів на соціально-економічний стан країни. Задля підвищення дієвості бюджетного прогнозування важливим є удосконалити систему моніторингу та

оцінки поточного стану макроекономічних показників; розробити економіко-математичні моделі прогнозування доходів бюджету, що враховуватиме індикатори податкового навантаження та демографічні зміни; розробити модель пріоритетного розподілу видатків бюджету, яка ґрунтуватиметься на фактичних показниках соціально-економічних змін. У процесі формування бюджетного прогнозу важливим є оцінка рівня податкового навантаження, адже від оптимальності рівня даного показника залежить стан наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів, а також динаміка економічної активності та темп економічного зростання [33, 97].

Задля реалізації довгострокової бюджетної стратегії, спрямованої на соціально-економічний розвиток, необхідно розробити дієву модель бюджетного прогнозування, що базуватиметься на передбачуваності бюджетних показників та координації управлінських рішень. Доцільним є удосконалення перспективного бюджетного прогнозування шляхом використання економіко-статистичного аналізу, що дозволить більш точно визначати рівень ймовірності досягнення прогнозованих бюджетних показників, оцінити кількість необхідних фінансових ресурсів бюджетів та основні джерела їх отримання, обґрунтовувати вплив ендогенних та екзогенних факторів на реалізацію бюджетної політики у перспективі та напями забезпечення збалансованості та фінансової стійкості. Задля удосконалення архітектури бюджетного планування та прогнозування важливим є поліпшення методу програмно-цільового планування доходів та видатків бюджету із урахуванням інституційних принципів побудови фінансово-бюджетних відносин. Необхідним є забезпечення взаємодії та взаємоузгодженості фінансових інститутів в процесі розробки бюджетних програм. В умовах економічних трансформацій важливим є застосування комплексного та обґрунтованого підходу до формування бюджетної стратегії, в якій знайдуть своє відображення напями соціально-економічного зростання та суспільного розвитку.

Важливим є запровадження середньострокового бюджетного планування та прогнозування як структурного елемента бюджетної стратегії, що дозволить сформулювати пріоритети розвитку бюджетної політики у взаємодії із напрямками соціально-економічного розвитку країни. Запровадження та реалізація середньострокового бюджетного планування та прогнозування забезпечить прийняття обґрунтованих, раціональних, виважених управлінських рішень у частині реалізації бюджетної політики. В умовах економічних перетворень необхідним є удосконалення механізму управління державними фінансами з урахуванням потреби досягнення належного рівня соціальних стандартів. Формування та реалізація бюджетної політики як структурного елемента макроекономічного регулювання повинно ґрунтуватися на підходах, спрямованих на забезпечення дієвості економічних перетворень. Бюджетна політика, що побудована на основі виваженого довгострокового підходу сприяє підвищенню ефективності управління державними фінансами. Бюджетне планування як важливий інструмент бюджетної політики спрямоване на досягнення результативності бюджетного процесу у майбутній перспективі, встановлення балансу у бюджетах усіх рівнів, підвищення рівня обґрунтованості управлінських рішень у органах державного та місцевого самоврядування. Також важливим завданням бюджетного планування та прогнозування є здійснення постійного моніторингу та аналізу результатів реалізації бюджетної політики та визначення шляхів удосконалення та поліпшення діючого механізму формування та виконання бюджетів усіх рівнів. За допомогою бюджетного планування та прогнозування формуються оптимальні показники бюджетної політики у середньостроковій та довгостроковій перспективі, що спрямовані на отримання якісного суспільно-значимого кінцевого результату [34, 64, 75, 97].

Розвиток перспективного бюджетного планування та прогнозування на місцевому рівні передбачає: нарощення власної дохідної бази та зниження

рівня залежності від фінансування з державного бюджету; реалізація заходів спрямованих на забезпечення фінансової стійкості та збалансованості місцевих бюджетів; посилення взаємодії органів місцевого самоврядування із органами державного управління; посилення результативності розподілу та використання видатків місцевих бюджетів відповідно до пріоритетів розвитку адміністративно-територіальних громад; розвиток фінансових інструментів середньострокового планування на місцевому рівні.

Задля реалізації дієвого механізму бюджетного планування та прогнозування важливим є удосконалення фінансового інструментарію державного фінансового аудиту та контролю, посилення бюджетної дисципліни; формування дієвої структури органів державного фінансового аудиту з урахуванням чіткого розмежування їх повноважень та ефективної взаємодії. Важливим є розвиток системи середньострокового та довгострокового бюджетного прогнозування, на основі якої формуватимуться напрями реалізації виваженої бюджетної політики у майбутній перспективі. Посиленню результативності бюджетної політики сприятиме формування дієвого механізму регулювання та контролю за бюджетними програмами, що надають можливість виконати бюджетну програму на необхідному рівні та досягти запланованих результативних показників, визначити шляхи підвищення ефективності прийняття рішень органами державного та місцевого управління.

В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів бюджетна політика має спрямовуватись на дотримання принципів бюджетної пріоритетності та ефективності. Важливим є оцінка результативності бюджетних програм та обґрунтування напрямів посилення соціально-економічного ефекту від їх реалізації. Доцільним є посилення дієвості бюджету в системі макроекономічної збалансованості з урахуванням соціально-економічних трансформацій. Дієва бюджетна політика повинна бути спрямована на перспективу, ґрунтуючись на бюджетних можливостях та пріоритетах соціально-економічного розвитку, забезпечуючи ефективність та

передбачуваність бюджетного процесу. Бюджетне планування має формуватися на основі виважених рішень та науково-обґрунтованих оцінок пріоритетів суспільного розвитку. Важливим є формування прогнозу бюджету на основі узагальнення показників, наближених до планового року. Доцільним є реалізація процесу середньострокового прогнозування доходів та видатків бюджету та формування стратегічних планів головних розпорядників бюджетних коштів. Сформований бюджетний прогноз має бути основою для подальших управлінських рішень у бюджетній політиці у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Висновки до розділу 3

Формування та виконання бюджету є важливим процесом в частині реалізації фінансово-економічної політики країни, забезпечуючи макроекономічну стійкість та збалансованість. Виважена бюджетна політика визначає темп суспільного розвитку та динаміку соціально-економічних перетворень. В системі розвитку державних фінансів, бюджетна політика є важливим інструментом дотримання інтегрованого показника фінансової стійкості та збалансованості бюджетної системи.

Необхідність посилення ефективності бюджету в системі фінансово-економічної результативності визначає потребу у реалізації заходів, спрямованих на підвищення рівня прозорості та передбачуваності бюджету, посилення державного контролю за використанням бюджетних коштів, удосконалення системи міжбюджетних відносин задля дієвого розвитку адміністративно-територіальних одиниць. В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів бюджетна політика повинна спрямовуватись на дотримання принципів бюджетної пріоритетності та ефективності. Важливим є оцінка результативності бюджетних програм та обґрунтування напрямів посилення соціально-економічного ефекту від їх реалізації. Необхідним є використання засад перспективного бюджетного планування та прогнозування під час виконання повноважень головних розпорядників бюджетних коштів.

Вагомим є забезпечення оптимальних співвідношень між напрямками бюджетної політики та циклічності соціально-економічного розвитку. Постійні адаптивні зміни бюджетної системи є важливою складовою економічного зростання у перспективі. Досягнення бюджетної збалансованості повинно ґрунтуватися на засадах циклічності економічного розвитку, а також загального макроекономічного стану країни та запасу стійкості бюджетної системи. Спрямування бюджетної політики на досягнення соціально-економічного ефекту в умовах кризових явищ та обмеженості фінансових ресурсів потребує обґрунтування теоретико-

методологічного та методичного забезпечення, зокрема механізму досягнення ефективності бюджетних програм, посилення власної дохідної бази у доходах бюджетів, мінімізуючи зовнішні запозичення та пріоритетний розподіл напрямів державного фінансування. Механізми та важелі бюджетно-податкової політики у своїй реалізації мають сприяти посиленню економічної активності та розвитку секторів національної економіки. Пріоритетами бюджетно-податкової політики мають стати публічність та прозорість державних фінансів, а також результативність використання фінансових ресурсів держави, що буде підтверджуватись відповідним соціально-економічним ефектом. Доцільним є формування адаптивного бюджетного механізму у взаємозв'язку з пріоритетами суспільного розвитку, а також посилення впливу регуляторних бюджетних механізмів на соціально-економічний розвиток.

Важливим є запровадження середньострокового бюджетного планування та прогнозування як елемента бюджетної стратегії, що дозволить сформулювати пріоритети розвитку бюджетної політики у взаємодії із напрямками соціально-економічного розвитку країни. Запровадження та реалізація середньострокового бюджетного планування та прогнозування забезпечить прийняття обґрунтованих, раціональних, виважених управлінських рішень у частині реалізації бюджетної політики. Перспективне бюджетне планування є основою задля реалізації виваженої бюджетної політики та спрямоване на досягнення фінансової стійкості та соціально-економічного розвитку. Прогнозний показник питомої ваги доходів Державного бюджету України у валовому внутрішньому продукті на період 2025-2027 рр. складає 27,25% (24,44 % – загальний фонд та 2,81 % – спеціальний фонд). Прогноз частки видатків державного бюджету України у ВВП становить 45,74 % (42,22% – загальний фонд та 3,52% – спеціальний фонд). Частка дефіциту у ВВП прогнозується на рівні 18,84% (17,79% – загальний фонд та 1,05% – спеціальний фонд). Прогноз частки кредитування у

ВВП визначено на рівні 0,35% (0,01% – загальний фонд та 0,34% – спеціальний фонд).

В умовах економічних перетворень необхідним є удосконалення механізму управління державними фінансами з урахуванням потреби досягнення належного рівня соціальних стандартів. Формування та реалізація бюджетної політики як структурного елемента макроекономічного регулювання повинно ґрунтуватися на підходах, спрямованих на забезпечення дієвості економічних перетворень. Бюджетна політика, що побудована на основі виваженого довгострокового підходу сприяє підвищенню ефективності управління державними фінансами.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [23-32, 81-82].

Список використаних джерел до розділу 3

1. Адаменко І. П. Фінансова стратегія в умовах економічних перетворень. *Економічний вісник університету*. 2021. № 48. С. 190–196.
2. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В.Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
3. Гаврилова Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки. *Агросвіт*. 2019. № 3. С. 62–70.
4. Гаврилова Л.В. Перспективне бюджетне планування як складова бюджетного процесу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 65–71.
5. Давиденко Н.М. Середньострокове планування у поліпшенні бюджетної політики в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. Вип. 38. С. 54–59
6. Дем'янюк А.В. Бюджетне планування та прогнозування: сучасний стан та перспективи здійснення. *Гроші, фінанси і кредит*. 2019. Вип. 48-3. С. 58–62.
7. Демиденко Л.М., Наконечна Ю.Л. Відкритість та прозорість державного та місцевих бюджетів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. №10 (187). С. 20–27.
8. Зварич О. Середньострокове бюджетне прогнозування як складова бюджетного процесу. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 5. С. 44–58.
9. Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації: монографія / В. Р. Сіденко, М. І. Скрипниченко, В. С. Пономаренко, І. Я. Чугунов та ін.; за заг.ред. В. Р. Сіденка. Київ: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2017. 648 с.
10. Канєва Т.В. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 392 с.
11. Канєва Т.В. Пріоритети підвищення ефективності видатків бюджетних установ. *Бізнес Інформ*, 2020. № 1 (504). С. 115–122.

12. Качула С.В., Баранник Л.Б., Сальникова Т.В. Формування бюджетних ресурсів в Україні від непрямого оподаткування: реалізація потенціалу специфічних акцизів. *Ефективна економіка*. 2022. № 8. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/428>.
13. Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. 396 с.
14. Коляда Т.А. Генеза методологічних засад бюджетного прогнозування. *Фінанси, грошовий обіг і кредит*. Ірпінь, 2014. № 7. С. 253-258.
15. Коляда Т.А. Організація довгострокового бюджетного планування та прогнозування: досвід провідних країн світу. *Проблеми економіки*. 2013. № 4. С. 14–20.
16. Коробко Г. О. Використання зарубіжного досвіду бюджетного планування в Україні. *Економічна наука*. URL: <https://cutt.ly/xeuTJtKW>
17. Коровій В. В. Основні напрями державної фінансової політики. *Агросвіт*. 2021. № 12. С. 51–57
18. Коровій В.В. Державна фінансова політика: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 372 с.
19. Левкіський І. Б. Методи бюджетного планування місцевих фінансів. *Економічний простір*. 2020. №154. С. 197-201.
20. Лисяк Л.В., Качула С. В. Бюджетна політика підтримки фінансової безпеки та стійкості фінансів домогосподарств регіонів України. Дніпровський державний аграрно-економічний університет: *Ефективна економіка*. 2023. № 7. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1839>
21. Лук'яненко І.Г. Актуальні проблеми прогнозування розвитку соціально-економічних систем: монографія / За ред. О.І. Черняка, П.В. Захарченка. Мелітополь: *Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні*. 2019. С. 100–113.
22. Любчак І. Бюджетна політика в системі макроекономічного регулювання. Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості: тези

доп. Всеукр. наук.- практ. інтернет-конф. (Київ, 21 берез. 2024 р.) / відп. ред. Н. П. Шульга. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 36-39.

23. Любчак І.С. Бюджет у системі фінансово-бюджетних перетворень. Фінансова політика як складова економічного розвитку : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–12 квіт. 2023 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 70-73.

24. Любчак І.С. Бюджетне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: стан, проблеми, перспективи : Вісник наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. Вип. 121, С. 226-235.

25. Любчак І.С. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання. Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в ХХІ столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 8 листопада 2022 р.). Умань: ЦФЕНД, 2022, С. 31-33.

26. Любчак І.С. Значення державних видатків у системі забезпечення соціальної сфери : Вісник наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2018. Вип. 52, С. 105-108.

27. Любчак І.С. Імплементация зарубіжного досвіду бюджетного забезпечення територіальних громад до вітчизняної практики : Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. наук. пр. Всеукраїнської наук.-практ. – конференції. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. С. 171-179.

28. Любчак І.С. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Актуальні питання науки, освіти та технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.), у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022, С. 46-48.

29. Любчак І.С. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*, 2023, (58), 61-67. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58-61-67>
30. Любчак, І. Напрями розвитку системи формування бюджету. *Економіка та суспільство*, № 2024. (66). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4646>
31. Любчак, І. С., Маршук Л.М. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Гроші, фінанси і кредит*. (2018). Вип. 19, С. 1099-1104.
32. Макогон В.Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: КНТЕУ, 2018. 364 с.
33. Макогон В.Д. Координація фіскальної та монетарної політики України. *Scientia Fructuosa*. 2024. № 2. (154) С. 4-19.
34. Макогон В.Д. Бюджетна стратегія інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2017. № 9. С. 58–62.
35. Макогон В.Д. Бюджетне прогнозування як інструмент державного регулювання економічних процесів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 314–318.
36. Макогон В.Д. Бюджетні видатки у системі соціально-економічного розвитку країни. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. №3(86). С. 114–124.
37. Мацедонська Н.В. Світовий досвід бюджетного планування та його впровадження в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. № 19. С. 406–409.
38. Набока Т.С. Проблематика оцінювання виконання бюджетних програм в Україні. *Бізнес Інформ*. 2014. №7. С. 298-303.
39. Опарін В. М., Сарнецька Я. А. Імперативи бюджетного регулювання в Україні в умовах фіскальної децентралізації. *Фінанси України*. 2020. №1. С. 58-72.
40. Оцінка ефективності бюджетних програм. *Сайт Міністерства Фінансів України*. <https://mof.gov.ua/uk/ocinka-efektivnosti-bjudzhetnih-program>

41. Пасічний М.Д. Бюджетне регулювання соціально-економічного розвитку країни в період посткризового відновлення. *Бізнес Інформ*. 2012. № 5. С. 219–223.

42. Пасічний М.Д. Фіскальна безпека держави в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3975/3901>

43. Пасічний М.Д. Фіскальні доміанти фінансування військових потреб. *Scientia-Fructuosa*. 2024. № 2. С. 20–37.

44. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: навч. посіб. / під заг. ред. В.В.Зубенко. К., 2013. 120 с.

45. Посаднева О.М., Рибічка Я.М. Проблематика бюджетного планування в умовах макроекономічної нестабільності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2021. Вип. 36. С. 123–129.

46. Про внесення змін до БКУ щодо забезпечення передбачуваності бюджетної політики та посилення боргової стійкості : Закон України № 3278-ІХ, від 27.07.2023 р. Офіційний сайт ВРУ. URL: <https://cutt.ly/eeuTK6WE>

47. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування: Закон України від 6 грудня 2018 року № 2646-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> .

48. Про державний бюджет України на 2018 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 3-4. Документ 2246-VIII, Редакція від 13.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text>

49. Про державний бюджет України на 2019 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 50. Документ 2629-VIII, Редакція від 13.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>

50. Про державний бюджет України на 2020 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 5. Документ 294-IX, редакція від 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>

51. Про державний бюджет України на 2021 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 16. Документ 1082-IX, редакція від 09.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

52. Про державний бюджет України на 2022 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

53. Про державний бюджет України на 2023 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). Документ 2710-IX, редакція від 22.10.2023, підстава - [3415-IX](#). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

54. Про державний бюджет України на 2024 рік. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР) 2023, №№ 97-100. Документ 3460-IX, прийняття від 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

55. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 415-р. URL: [www.https://zakon.rada.gov.ua/](https://zakon.rada.gov.ua/)

56. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. №142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Tex>

57. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. №1805-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>

58. Радіонов Ю. Д. Прогнозування і планування як інструмент ефективного управління та використання бюджетних коштів. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 40-54.

59. Радіонов Ю. Д. Програмно-цільовий метод бюджетування: проблеми впровадження та перспективи розвитку. *Економіка України*. 2018. № 2. С. 21-38.

60. Радіонов, Ю. Д. Бюджетне регулювання економічного розвитку. *Наукові праці НДФІ* 1 (2016): 83-94.

61. Радіонов, Ю. Д. Ключові бюджетні порушення та напрями їх мінімізації. *Економіка та держава*. №1, 2015. С51-55.

62. Тимошенко М.В. Перспективи запровадження середньострокового бюджетного планування на сучасному етапі розвитку економіки України. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 21–26.

63. Філіпенко Т.В. Складання та розгляд бюджетної декларації як стадія бюджетного процесу. Травневі правові читання: матер. міжвуз. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (7 травня 2019 р., м. Черкаси). Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 191–193.

64. Чугунов І.Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 4. С. 13-22.

65. Чугунов І. Я., Канєва Т. В., Пасічний М. Д. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / ред. І. Я. Чугунов. Глобус-Пресс, 2018. 354 с.

66. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.:Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2021. 532 с.

67. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: монографія. Київ: НІОС, 2003.488 с.

68. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 5. С. 64-77.

69. Чугунов І.Я. Інституційна архітектоніка бюджетної системи. *Фінанси України*. 2008. № 11. С. 3–10.
70. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання. К.: НДФІ, 2005. 259 с.
71. Чугунов І.Я., Запатріна І.В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету. *Фінанси України*. 2008. №5. С. 3-14.
72. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 5. С.5–18.
73. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Теоретико-методологічні засади удосконалення програмно-цільового методу планування видатків бюджету. *Фінанси України*. 2004. №9. С. 37-44.
74. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. *Scientific Route. Tallinn, Estonia*. 2018. 348 p.
75. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of socioeconomic development of society. *The potential of modern science. volume 2. Science Publishing. London, United Kingdom*. 2019. pp.29-44.
76. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal policy in the system of society development. Theoretical and scientific approaches to the problems of modern economy: monograph. *Primedia eLaunch. Boston, USA*. 2020. pp.139-160.
77. Chugunov I., Koroviy V. Fiscal regulation in the conditions of social and economic transformations. Scientific basis of solving of the modern tasks. *Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference*. Frankfurt am Main, Germany 2020. pp. 26-30.
78. Chugunov I., Koroviy V. State financial policy of socio-economic development of the country. Actual problems of science and practice. *Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden* 2020. pp. 43-46.
79. Chugunov I., Liubchak I. Budgeting under martial law. *Scientia fructuosa*. 2024. № 5. P. 4–14. [https://doi.org/10.31617/1.2024\(157\)01](https://doi.org/10.31617/1.2024(157)01)

80. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. № 6. S. 2023. 99-109. [https://doi.org/10.31617/1.2023\(152\)07](https://doi.org/10.31617/1.2023(152)07)
81. Chugunov I., Makogon V. Institutional transformations of the financial support of the pension framework functioning. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020.4, Issue №35. pp. 328-334.
82. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. №.1 pp. 130-135.
83. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol.5. №.3. pp. 213-217.
84. Chugunov I., Makohon V., Korovii V. Formation of budget expenditure in the system of fiscal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol.6. №.2. pp.100-107.
85. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol.17, Issue 3, pp. 101-110.
86. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.
87. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Features of EU and Ukraine debt policy. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Volume 16, Issue №4, pp. 254-261.
88. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. General government revenue in the system of fiscal regulation. *Investment Management and Financial Innovations*. Volume 17.2020, Issue №1, pp.134-142.
89. Chugunov I., Nasibova O. Public funding of social protection: Impact on social indicators in Eurozone countries. *Investment Management and Financial Innovations*. Vol.18. Issue 2. 2021. pp. 181–192.

90. Chugunov I., Pasichnyi M. Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. *Investment Management and Financial Innovations*. 15(4), 2018. p. 113–122.
91. Chugunov I., Pasichnyi M., Koroviy V., Kaneva T., Nikitishin A. Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10(1), pp. 42-52.
92. Chugunov I.Y., Aristov Yu.Yu. Budget as a tool of economic growth. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. 2021. Vol.3. № 64. pp.66-72.
93. Chugunov I.Y., Koroviy V.V. Formation of financial policy of the state as a component of social development. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. 2020. Vol.3. N.54. pp.12-18.
94. Chugunov I.Y., Makogon V.D. Budget policy under economic transformation. *Economic Annals-XXI*. 2016. № 3-4 (2). pp. 66-69.
95. Chugunov I.Y., Mostytska N.A. Budget mechanism as a component economic policy of the state. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. 2020. Vol.2. №.56. pp.15-21.
96. Chugunov I.Y., Titarchuk M.I. Formation of the state budget as an instrument of socio-economic development of the country. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. 2020. Vol.2. №55. pp.46-52.
97. Chugunov I.Y., Pasichnyi M.D. Fiscal policy for economic development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 1 (13). P.1. pp. 54–61.
98. Chugunov, I., Makohon, V., Kaneva, T., Adamenko, I. Influence of financial support of human capital development on economic growth. *Problems and Perspectives in Management*[this link is disabled](#), 2022, 20(2), стр. 269–280.
99. Cristina Tita, Alexandra Otetea, Ilie Banu. The Importance of a Medium-Term Budgetary Framework in Enhancing the Sustainability of Public Finances in Romania. 21st International Economic Conference (16-17 May 2014, Sibiu, Romania). *Procedia Economics and Finance*. 2014. P. 270–274.

100. Lysiak L., Tereshchenko T., Kachula S., Hrabchuk O., Lebid H. Directions of fiscal policy transformation in the crisis period of economic development of Ukraine. *Economic Affairs*, Vol. 69(01), pp. 609-618.

101. Medium term budgetary framework (MTBF). Finance Department Government of Sindh. URL: <https://finance.gos.pk/Home/Download?path=Budget%5CMTBF%5CMTBF%20Conceptual%20Note%20%28updated%20%26%20refined%20version%29.pdf>

102. Savchuk S. Medium-term budget planning: domestic realities and foreign experience. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: збірн. матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 верес. 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 76–80.

103. Sidelnykova L., Posadnieva O. Problems of ensuring budgetary security of the state during martial law. *International Scientific Journal. Innovative Economics and Management*. Vol. 10, № 2. 2023, P. 220-230.

104. The official website of European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/commission/index>

105. The official website of Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat>

106. The official website of IMF. Retrieved from <https://www.imf.org/external/index.htm>

107. The official website of World Bank. Retrieved from <https://www.worldbank.org>

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретичних засад та механізмів формування бюджету в системі макроекономічного регулювання зроблені *наступні висновки:*

1. Бюджет є важливим інструментом забезпечення макроекономічної рівноваги та суспільно-економічного розвитку країни. Посилення дієвості бюджету в системі досягнення макроекономічної збалансованості особливого значення набуває в умовах соціально-економічних трансформацій. Вагомим є удосконалення бюджетної політики формування дохідної та видаткової частини бюджету відповідно до особливостей воєнного періоду, упорядкування механізму управління державним боргом, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, забезпечення дієвості бюджетного процесу, відповідно до визначеної пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової фінансово-економічних відносин. Використання інституційного підходу у бюджетному плануванні та прогнозуванні сприятиме нарощенню темпів економічного зростання та забезпечить дотримання фінансово-економічної стійкості.

2. Реалізація бюджетної політики як основного регуляторного інструмента макроекономічної рівноваги має здійснюватися із урахуванням динамічних соціально-економічних процесів, дієвого механізму формування державних фінансових ресурсів, виваженої політики управління дефіцитом бюджету та державним боргом, обґрунтованого механізму міжбюджетних трансфертів, що сприятиме забезпеченню фінансово-бюджетної стійкості, результативності та дієвості суспільних перетворень. Визначення раціональних співвідношень між складовими бюджетної системи забезпечить достатній обсяг бюджетних ресурсів задля економічного зростання. Пріоритетним є формування та реалізація бюджетної політики спрямованої на

забезпечення динамічної рівноваги сукупного попиту та пропозиції, що дозволить досягнути макроекономічної збалансованості.

3. Формування на достатньо високому рівні інституційного середовища бюджетної системи вимагає постійного удосконалення основних засад інституційної бюджетної архітектури, яка визначається сукупністю відповідних бюджетних співвідношень та механізмів з метою впливу на динаміку показників економічного зростання. Удосконалення та оновлення інституційних засад формування бюджету, підвищення рівня їх адаптації до соціально-економічних змін, посилення дієвості бюджетних механізмів сприятиме досягненню макроекономічної стабільності. Формування та реалізація дієвої фінансово-бюджетної політики, підвищення результативності виконання бюджетних програм, удосконалення системи бюджетного планування та прогнозування сприятиме соціально-економічному розвитку країни.

4. Досвід в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою свідчить про важливість розроблення та реалізації заходів щодо розвитку інтегрованої системи управління державними фінансами; підвищення рівня фінансово-бюджетних показників, що сприятиме суспільно-економічному розвитку країни; створення сприятливих умов задля покращення рівня економічної активності; розроблення заходів спрямованих на покращення рівня інвестиційного середовища. Пріоритети бюджетної політики мають базуватися на забезпеченні фінансово-бюджетної дисципліни, удосконалення системи бюджетного регулювання, підвищення якісного рівня бюджетної політики щодо формування та виконання дохідної та видаткової частини бюджету.

5. Посилення ролі бюджету в системі макроекономічного регулювання передбачає удосконалення механізму формування доходів бюджету, забезпечення ефективного планування і використання видатків бюджету з урахуванням принципів бюджетної ефективності та пріоритетності, розроблення механізму дієвого управління державним боргом, зменшення

рівня залежності від зовнішнього фінансування. Забезпечення темпів соціально-економічного розвитку країни вимагає підвищення рівня збалансованості бюджету, врахування пріоритетів бюджетних програм, підвищення ефективності формування та реалізації бюджетної політики. Для створення дієвої системи формування доходів бюджету необхідно використовувати фіскальний регуляторний механізм, зокрема в частині удосконалення системи адміністрування податків. Вагомим є розвиток інституційних засад бюджетно-податкової політики, забезпечення підвищення рівня відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів.

6. У системі формування та виконання видатків бюджету необхідним ефективно використання бюджетних коштів, удосконалення програмно-цільового методу планування бюджету з урахуванням основних засад адаптивної бюджетної архітекtonіки, дотримання принципу результативності використання бюджетних видатків. Формування та виконання видатків бюджету повинно ґрунтуватись на принципах резильєнтності державних фінансів, що передбачає здатність фінансово-бюджетної системи держави здійснювати відтворення, адаптуючись до змін, зберігаючи основні фінансово-економічні показники, відповідну державну фінансову архітекtonіку, що сприятиме стійкості та збалансованості системи управління державними фінансами, виконанню державою основних функцій та суспільному розвитку.

7. Досягнення збалансованості бюджету визначається необхідністю у посиленні результативного впливу бюджетної політики на систему макроекономічної рівноваги, що полягає у постійній адаптації інституційної архітекtonіки бюджетної системи, упорядкування структури міжбюджетних трансфертів, встановлення дієвого взаємозв'язку між основними тенденціями макроекономічних показників та пріоритетними напрямками бюджетної політики, що надасть можливість більш ефективно використовувати державні фінансові ресурси. В частині дієвості фінансово-бюджетної політики вагомим є досягнення системності у взаємодії бюджетної, фіскальної, митної та

боргової політики, що забезпечить синергетичний ефект розвитку державних фінансів та взаємоузгодженість і координацію усіх учасників бюджетного процесу.

8. Необхідність посилення ефективності бюджету в системі фінансово-економічної результативності визначає потребу у реалізації заходів, спрямованих на підвищення рівня прозорості та бюджетної результативності, удосконалення системи міжбюджетних відносин задля соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Бюджетна політика повинна бути направлена на забезпечення макроекономічної стійкості та досягнення відповідних фінансового-бюджетних показників. Важливим є застосування програмно-цільового методу бюджетного планування, моніторингу оцінки виконання бюджетних програм, державного фінансового контролю та дієвого бюджетно-податкового механізму.

9. Перспективне бюджетне планування є основою задля реалізації виваженої бюджетної політики та спрямоване на досягнення фінансової стійкості та соціально-економічного розвитку країни. Прогнозний показник питомої ваги доходів Державного бюджету України у валовому внутрішньому продукті на період 2025-2027 рр. складає 27,25% (24,44 % – загальний фонд та 2,81 % – спеціальний фонд). Прогноз частки видатків державного бюджету України у ВВП становить 45,74 % (42,22 % – загальний фонд та 3,52 % – спеціальний фонд). Частка дефіциту у ВВП прогнозується на рівні 18,84 % (17,79 % – загальний фонд та 1,05 % – спеціальний фонд). Прогноз частки кредитування у ВВП визначено на рівні 0,35 % (0,01 % – загальний фонд та 0,34 % – спеціальний фонд).

10. Бюджетна політика є важливим інструментом забезпечення макроекономічної рівноваги, дотримання інтегрованого показника фінансової стійкості та спроможності фінансово-бюджетної системи. В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів бюджетна політика має спрямовуватись на забезпечення принципів бюджетної ефективності та

пріоритетності. Важливим є оцінка результативності бюджетних програм та обґрунтування напрямів посилення соціально-економічного ефекту від їх реалізації. Доцільним є посилення дієвості бюджету в системі макроекономічної збалансованості з урахуванням соціально-економічних трансформацій.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Номінальний та реальний валовий внутрішній продукт
за 2010-2023 рр.

Рік	Номінальний ВВП (у фактичних цінах), млн. грн.	Реальний ВВП (у цінах до попереднього року), млн. грн.	Різниця, %
2012	1408889	1304064	-7,4
2013	1454931	1410609	-3,0
2014	1566728	1365123	-12,9
2015	1979458	1430290	-27,7
2016	2383182	2034430	-14,6
2017	2982920	2445587	-18,0
2018	3558706	3083409	-13,4
2019	3974564	3675728	-7,5
2020	4194102	3818456	-9,0
2021	5459774	4363582	-20,1
2022	5191028	3865780	-25,5
2023	6537825	5518062	-15,6

Додаток Б

Таблиця Б.1

Динаміка наповнення дохідної частини зведеного бюджету у розрізі
державного та місцевих бюджетів, 2019-2023 рр., млрд. грн.

Показник		2019	2020	2021	2022	2023
Податкові надходження	Державний бюд.	779,8	851,1	1107,1	949,4	1203,5
	Місцеві бюд.	290,5	285,6	346,7	393,5	434,5
	Зведений бюд.	1070,3	1136,7	1453,8	1342,9	1638,0
Неподаткові надходження	Державний бюд.	186,7	212,9	175,2	346,3	991,6
	Місцеві бюд.	26,1	21,5	27,2	22,0	36,5
	Зведений бюд.	212,8	234,4	202,4	368,3	1028,1
Доходи від операцій з капіталом	Державний бюд.	0,2	0,08	0,3	0,6	0,1
	Місцеві бюд.	2,9	3,4	3,5	2,2	3,6
	Зведений бюд.	3,1	3,48	3,8	2,8	3,7
Від ЄС, іноземних держав, міжн. орг.	Державний бюд.	1,1	1,0	1,1	481,1	433,4
	Місцеві бюд.	0,04	1,1	0,3	0,2	0,2
	Зведений бюд.	1,14	1,1	1,4	481,3	433,6
Цільові фонди	Державний бюд.	1,8	0,2	0,2	0,1	0,4
	Місцеві бюд.	0,6	0,6	0,6	0,3	0,4
	Зведений бюд.	2,4	0,8	0,8	0,4	0,8

Додаток В

Таблиця В.1.

Податкові надходження Державного бюджету України протягом
2019–2023 рр., млрд. грн.

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	Відхилення (2023/2019)
ПДФО	109,9	117,2	137,6	148,4	206,9	97
Податок на прибуток підприємств	107,1	108,6	147,8	117,0	143,8	36,7
Рентна плата	46,7	52,6	75,6	81,0	60,3	13,6
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	69,8	80,4	82,9	60,7	92,6	22,8
Акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів	53,4	57,8	79,6	41,7	74,8	21,4
ПДВ з вітчизняних товарів	88,9	126,4	155,8	213,9	214,6	125,7
ПДВ з імпортованих товарів	286,2	274,1	315,5	253,1	366,2	80
Ввізне мито	29,8	30,2	36,9	23,3	39,3	9,5
Інші податки та збори	7,9	30,8	75,4	10,7	5,1	-2,8
Всього:	799,7	851,1	1107,1	949,8	1203,6	403,9

Додаток Г

Таблиця Г.1

Неподаткові надходження Державного бюджету України

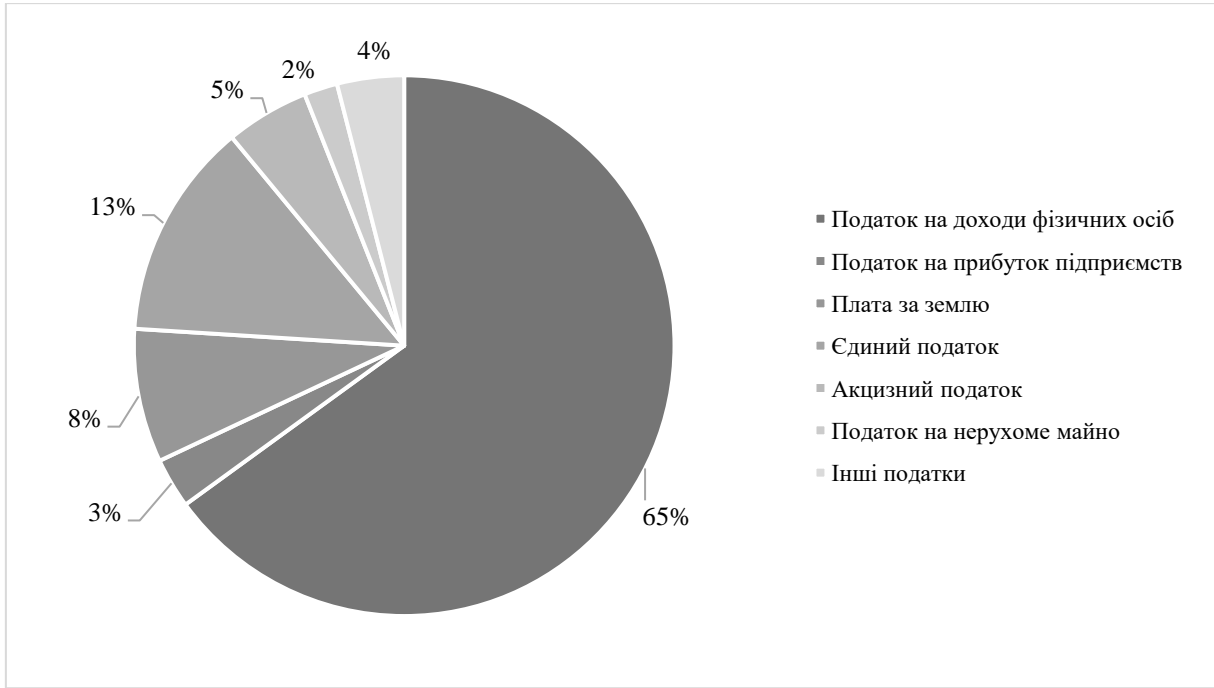
2019–2023 рр., млрд. грн

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	Відхилення (2023/ 2019)
Доходи від власності та підприємницької діяльності	114,4	119,2	52,9	65,7	123,9	9,5
Інші неподаткові надходження	15,7	15,0	34,1	45,8	55,3	39,6
Власні надходження бюджетних установ	46,1	68,9	88,4	234,8	812,4	766,3
Всього:	186,8	213,0	175,4	346,3	991,6	804,8

Додаток Д

Таблиця Д.1.

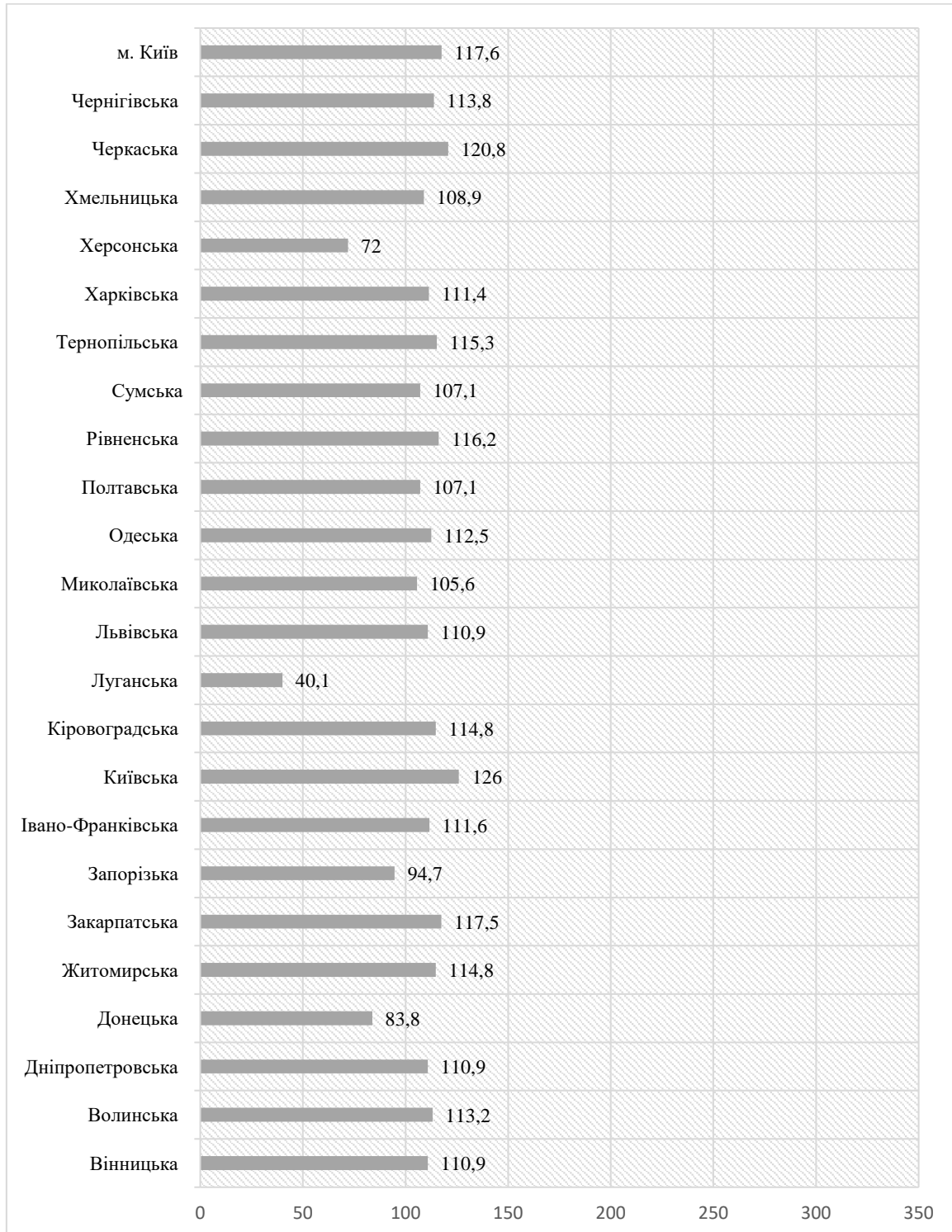
Структура фактичних надходжень до загального фонду місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) за 2023 рік, %

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

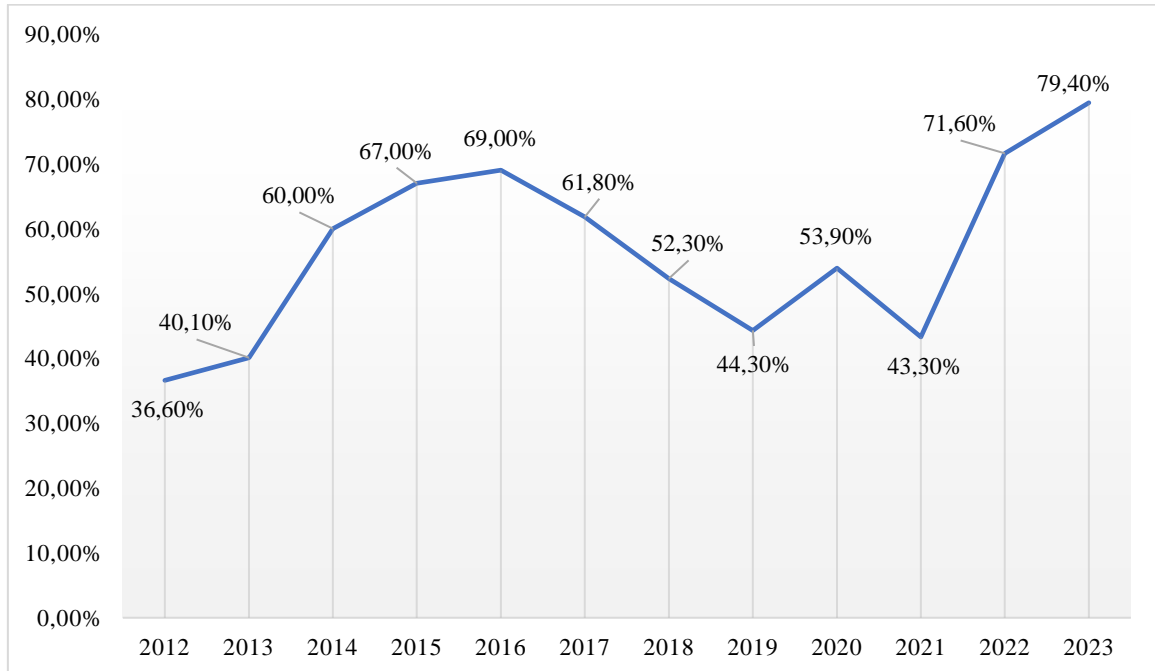
Темпи росту фактичних доходів загального фонду за 2023 рік до 2022 року
(без міжбюджетних трансфертів)

Додаток З

Таблиця 3.1

Динаміка відносного рівня державного боргу України протягом
2012–2023 рр., % до ВВП

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.2

Планові показники боргового навантаження у 2024 році, млрд. грн.

Показник	2023 (фактичний показник)	2024 (плановий показник)
Загальний держ. борг	5 188,1	7 460,1
Внутрішній борг	1 587,7	1 725,9
Зовнішній борг	3 600,4	5 734,2
В національній валюті	1 447,2	1 672,1
В іноземній валюті	3 740,9	5 788,0
% до ВВП	80,2%	97,6%

ДОДАТОК К

№ 67-258/1-24 від 06.11.2024 року

**Державний торговельно-економічний
університет**

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Любчак Ірини Станіславівни на тему
«Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання»**

Основні висновки та результати дисертаційної роботи Любчак І.С. «Формування бюджету в системі макроекономічного регулювання» використано при опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань розробки та реалізації бюджетної політики держави.

**Заступник директора Департаменту з питань
фінансового та економічного розвитку,
начальник Управління з питань
бюджетно-податкової та митної політики
Секретаріату Кабінету Міністрів України**

Володимир ПАСІЧНИК

Підпис Пасічник В.А.
засвідчую

Директор Департаменту
забезпечення документообігу
Секретаріату Кабінету Міністрів України
Олег КОВАЛЬ

« 06 » 11 20 24 р.

ДОДАТОК Л

Список публікацій здобувача:

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Любчак І.С. Формування доходів державного бюджету в умовах трансформації економіки. *Економічний вісник університету*, 2023. № 58, С. 61-67. (0,4 друк. арк.). <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-58-61-67>
2. Chugunov I., Liubchak I. Institutional framework for budget planning. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 6. S. 99-109. (0,7 друк. арк.). [https://doi.org/10.31617/1.2023\(152\)07](https://doi.org/10.31617/1.2023(152)07)
3. Chugunov I., Liubchak I. Budgeting under martial law. *Scientia fructuosa*. 2024. № 5. P. 4–14. (0,7 друк. арк.). [https://doi.org/10.31617/1.2024\(157\)01](https://doi.org/10.31617/1.2024(157)01)
4. Любчак І. С. Напрями розвитку системи формування бюджету. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. (0,5 друк. арк.). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4646>

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Любчак І.С. Економічна сутність бюджету як складової макроекономічного регулювання. Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в ХХІ столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Умань, 8 листопада 2022 р.). Умань: ЦФЕНД, 2022, С. 32-33. (0,1 друк. арк.).
6. Любчак І.С. Формування бюджету в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Актуальні питання науки, освіти та технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.), у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022, Ч.1. С. 46-48. (0,2 друк. арк.).
7. Любчак І.С. Бюджет у системі фінансово-бюджетних перетворень. Фінансова політика як складова економічного розвитку : тези доп. Всеукр.

наук.-практ. конф. (Київ, 11–12 квітня 2023 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 70-73. (0,3 друк. арк.).

8. Liubchak I. The state budget of Ukraine under martial law. Financial mechanisms for ensuring economic recovery Ukraine in modern conditions [Electronic edition]: collection of theses reports of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists, Irpin, February 22, 2024. Irpin, 2024. 164-166 p. (0,2 друк. арк.).

9. Любчак І.С. Бюджетна політика України в системі макроекономічного регулювання. Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості: тези доп. Всеукр. наук.- практи. інтернет-конф. (Київ, 21 березня 2024 р.) – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 36-39. (0,3 друк. арк.).

10. Любчак І.С. Видатки бюджету в умовах воєнного стану. Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. – Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 69-71. (0,2 друк. арк.).

11. Liubchak I. Budget policy of Ukraine under economic uncertainty. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (October 28-30, 2024. San Francisco, USA). *European Open Science Space*, 2024. P. 44-47. (0,3 друк. арк.).

ДОДАТОК М

Таблиця М.1

Відомості про апробацію результатів дисертації

№ п/п	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, круглого столу, місця та дати проведення
1	<i>Актуальні питання науки, освіти та технологій</i> : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Біла Церква, 26 листопада 2022 р.)
2	<i>Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в XXI столітті</i> : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 8 листопада 2022 р.)
3	<i>Фінансова політика як складова економічного розвитку</i> : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 квітня. 2023 р.)
4	<i>Фінансові інституції – сучасні виклики та нові можливості</i> : тези доп. Всеукр. наук.- практ. інтернет-конф. (м. Київ, 21 березня 2024 р.)
5	<i>Financial mechanisms for ensuring economic recovery Ukraine in modern conditions</i> [Electronic edition]: collection of theses reports of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists, (Irpin, February 22, 2024)
6	<i>Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану</i> : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 квітня 2024 р.)
7	1st International Scientific and Practical Conference « <i>Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice</i> » (October 28-30, 2024. San Francisco, USA)